

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
Міністерство освіти і науки України
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Гладкевич Мар'яна Ігорівна

УДК 159.922.8: 37.015.311 (043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

Психологічні умови формування життєвих планів
у юнацькому віці

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія
053 – психологія

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
М. І. Гладкевич

Науковий керівник: Булах Ірина Сергіївна, доктор психологічних наук, професор

Київ – 2019

АНОТАЦІЯ

Гладкевич М. І. Психологічні умови формування життєвих планів у юнацькому віці. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» (053 – Психологія). – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2019.

У дисертації розкрито теоретичні та емпіричні результати розв'язання проблеми формування життєвих планів особистості в юнацькому віці, визначено психологічні умови та особливості досліджуваного процесу, розроблено його психологічний супровід.

Теоретично встановлено, що життєві плани особистості тісно пов'язані з її життєвим простором, шляхом, стилем, життєвими і часовими перспективами, життєвою стратегією і цілями. Водночас найтіснішим є їх зв'язок із життєвими цілями, адже засобами досягнення останніх є життєві плани. Саме такі плани особистості реалізуються системою її рішень, які детерміновані особистими потребами, рівнем духовності та психологічними установками. Змістове наповнення життєвих планів особистості стосується її життєвих виборів (професійних, сімейних, громадянських тощо), цінностей, потреб. Серед життєвих планів виокремлюють оптимальні та неоптимальні, що класифікуються за ступенем їх раціональності або нераціональності, адекватності чи неадекватності, стабільності або нестабільності. Крім того оптимальність життєвих планів особистості обумовлюється також і силою мотивації та чіткістю стратегій їх реалізації.

Життєві плани особистості вирізняються конкретністю. Вони можуть конструюватися в межах віддаленої та близької часової перспективи. Завдяки цьому зазначені плани особистості трансформуються в мотиви її життєдіяльності й поведінки.

Процес конструювання і реалізації особистістю власних життєвих планів у контексті життєвого шляху детерміновано її вродженими прагненнями до самоздійснення, самоактуалізації та відтворення свого життєвого потенціалу. Повнота життєвого самоздійснення особистості обумовлюється її здатністю визначати власні життєві цілі та плани, спираючись на потенціал власного «Я». Зовнішніми умовами конструювання особистістю своїх життєвих планів є об'єктивні події, що відбуваються в її житті, соціальні взаємодії, спілкування зі значущими іншими; внутрішніми – цінності, переконання, ставлення (до особистого досвіду, до об'єктивних життєвих подій), мотиви, прагнення подолати труднощі, потреби.

Основними психологічними умовами розвитку особистості, як суб'єкта життєдіяльності та конструювання життєвих планів, є такі: здатність особистості рефлексувати про об'єктивно та суб'єктивно зумовлені події свого життя в різних часових вимірах; ціннісно-сміслові ставлення особистості до навколишньої дійсності; усвідомлене ставлення особистості до себе як сучасника теперішньої епохи і самостійного активного «конструктора» власного життя й життєвих планів; здатність до прогнозування свого майбутнього, до складання життєвих планів і життєвої самореалізації; здатність визначати власні життєві цілі та життєві плани, спираючись на ресурси власного «Я»; узгодженість життєвих цілей і планів із індивідуальними особливостями особистості (цінностями, переконаннями, ставленнями), мотивами, прагненнями долати труднощі, потребами, вольовими якостями); об'єктивне ставлення особистості до непередбачуваних і незалежних від неї подій.

У юнацькому віці життєві плани особистості є важливим складником її життєвої перспективи за часовим виміром. Життєві плани є провідними засобами досягнення юнаками і дівчатами своїх життєвих цілей у контексті

їх життєвого шляху. Саме в цих планах особистості періоду юності віддзеркалюється усвідомленість нею власних життєвих цілей у хронологічному і змістовому ракурсах. Такі плани презентують послідовність подій, що сприяє досягненню молодими людьми своїх життєвих цілей. В юнацькому віці життєві плани стають реально дієвими засобами досягнення особистістю своїх життєвих цілей за умови предметної визначеності останніх й узгодженості строків їх досягнення з датами реалізації попередніх планів. У цьому віці життєві плани починають вирізнятися більшою конкретністю, чіткістю і реалістичністю, порівняно з життєвими цілями. В життєвому стилі особистості юнацького віку вже відбивається своєрідність реалізації нею власних життєвих планів. В юності процес конструювання особистістю своїх життєвих планів стає досить актуальним і може ускладнюватися у зв'язку з віковими, психологічними й індивідуальними змінами її розвитку.

Емпірично виявлено, що в ранньому юнацькому віці стратегічна побудова життєвих цілей і планів особистості стосується більш віддаленої та менш близької часової перспективи, що властиво як для хлопців, так і для дівчат. У пізньому юнацькому віці навпаки – менш віддаленої й більш близької часової перспективи, що також притаманно і юнакам, і юнкам. Встановлено, що, порівняно з ранньою, в пізній юності особистість частіше рефлексує про власні життєві цілі й відповідні життєві плани, як засоби їх реалізації, та глибше осмислює такі цілі й плани.

Зміст життєвих цілей і планів особистості в ранньому юнацькому віці найчастіше стосується навчальної успішності, своєї сім'ї, приватної власності (житла, автомобіля), закінчення загальноосвітнього навчального закладу й одержання атестату, вступу до закладу вищої освіти, влаштування на престижну роботу. В пізньому юнацькому віці – навчальної успішності, закінчення закладу вищої освіти й одержання диплому, успішного

працевлаштування, досягнення професіоналізму, створення власної сім'ї. Констатовано неоднакову пріоритетність життєвих планів старшокласників і студентів.

У ранній юності життєві цілі та плани хлопців частіше пов'язані зі створенням своєї сім'ї, закінченням загальноосвітнього навчального закладу й одержанням атестату, успішним працевлаштуванням; у пізній юності – із закінченням закладу вищої освіти та одержанням диплому, успішним працевлаштуванням і набуттям професіоналізму. В дівчат раннього юнацького віку – зі створенням своєї сім'ї, вступом до закладу вищої освіти й одержанням диплому і володінням приватною власністю (житлом, автомобілем тощо); пізнього юнацького віку – успішним працевлаштуванням, закінченням закладу вищої освіти й одержанням диплому та створенням власної сім'ї.

В ранньому і пізньому юнацькому віці більшою реалістичністю характеризуються життєві цілі та плани, що сконструйовані особистістю у близькій часовій перспективі, меншою – у віддаленій часовій перспективі та найменшою – у далекій часовій перспективі.

Протягом юнацького віку виявлено зростання кількості респондентів із мотивацією досягнення успіху, порівняно з мотивацією уникнення невдач і невираженості мотиваційного полюсу щодо процесів конструювання і реалізації особистістю власних життєвих планів. Статистично значущих відмінностей за типом мотивації досягнення у різних за статеву належністю групах не встановлено. Майже половині досліджуваних притаманна мотивація уникнення невдач або невиражений мотиваційний полюс.

Ціннісне ставлення особистості раннього і пізнього юнацького віку до багатьох життєвих цілей і планів є схожим. Найбільшої значущості вона надає досягненню таких життєвих цілей і планів, які стосуються щасливого

сімейного життя, любові, дружби, матеріально забезпеченого життя і здоров'я; найменшої – творчості та красі природи і мистецтва.

Протягом юнацького віку несуттєво зростає самотійність особистості та її відповідальність за конструювання і реалізацію власних життєвих планів, що підтверджує інтернальний локус контролю. Проте таке зростання стосується лише дещо меншої половини респондентів.

Емпірично визначено такі основні психологічні умови формування життєвих планів особистості юнацького віку: здатність особистості конструювати осмислені й реалістичні життєві цілі та плани у всіх часових перспективах (близькій, віддаленій, далекій); оптимістичність; суб'єктність.

Презентовано психологічний супровід формування життєвих планів особистості юнацького віку і модель цього процесу. Доведено ефективність впровадження розробленого автором психологічного супроводу, розроблено методичні рекомендації психологам, вчителям загальноосвітньої та викладачам вищої школи з активізації формування життєвих планів у старшокласників і студентів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

- *вперше* теоретично визначено сутність поняття «життєві плани особистості юнацького віку»; теоретично доведено та емпірично виявлено психологічні умови (здатність особистості конструювати осмислені й реалістичні життєві цілі та плани у близькій, віддаленій і далекій часовій перспективі, оптимістичність, суб'єктність і визначено особливості становлення життєвих планів особистості в ранній і пізній юності; встановлено критерії (осмисленість і реалістичність життєвих цілей і планів у всіх часових перспективах; мотивація досягнень; локус контролю), показники (достатня, частково достатня, недостатня осмисленість і реалістичність життєвих цілей і життєвих планів як засобів їх досягнення у різних часових перспективах; домінування мотивів успіху, переважання

страху невдачі, невираженість мотиваційного полюсу; екстернальний локус контролю, інтернальний локус контролю) і рівні (високий, середній і низький) досліджуваного процесу; сконструйовано модель формування життєвих планів в особистості юнацького віку; розроблено та апробовано психологічний супровід формування життєвих планів в особистості юнацького віку; сформульовано методичні рекомендації психологам, вчителям загальноосвітньої та викладачам вищої школи з активізації формування життєвих планів у старшокласників і студентів;

- *уточнено* психологічну сутність феномена «життєві плани особистості»;

- *набули подальшого розвитку* уявлення про психологічні засоби формування життєвих планів у особистості юнацького віку.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що комплекс психодіагностичних методик, психологічний супровід формування життєвих планів в особистості юнацького віку і методичні рекомендації психологам, вчителям загальноосвітніх навчальних закладів і викладачам закладів вищої освіти з формування життєвих планів у старшокласників і студентів можуть застосовуватися психологами, вчителями й викладачами цих закладів. Результати дослідження можуть використовуватися викладачами закладів вищої освіти у процесі викладання навчальних дисциплін «Вікова психологія», «Педагогічна психологія», «Психологія особистості», «Акмеологія».

Проведене автором дослідження проблеми формування життєвих планів у особистості юнацького віку не охоплює всіх її аспектів. Більш глибокого теоретичного й емпіричного дослідження потребують питання, що стосуються визначення життєвих цілей і конструювання життєвих планів у особистості підліткового віку та раннього дорослого віку тощо.

Ключові слова: життєві плани, формування, осмисленість і реалістичність, оптимістичність, суб'єктність, особистість, юнацький вік.

ABSTRACT

Hladkevych M. I. Psychological Conditions for Life Plans Formation during Youth Age. – Qualifying academic paper on the rights of the manuscript.

Thesis for the Candidate degree in Psychology (Doctor of Philosophy) for speciality 19.00.07 «Educational and Developmental Psychology» (053 – Psychology). – National Dragomanov Pedagogical University, Kyiv, 2019.

Theoretical and empirical results of investigating life plans formation issue during youth period are revealed, as well as psychological, age and gender conditions are determined in this thesis.

It is theoretically established that personal life plans are tightly connected with one's life space, life path, life style, life and time perspectives, life strategy and goals. Meanwhile there is the tightest connection between life goals and life plans, as life goals achievement lead to life plans formation. Such plans are realized by a decision-making system, which are determined by personal needs, spiritual level and psychological attitudes. Substantive content of personal life plans relates to one's life choices (professional, family, citizen and etc.), values, needs. Among life plans we can single out optimal and suboptimal ones, which can be classified by the level of their rationality or irrationality, adequacy and non-adequacy, stability and no stability. Moreover, the level of life plans optimality depends on the motivation level and the clarity of strategy implementation.

Life plans are also singled out by their concretion. They can be formed taking into account long and short term time perspective. According to the fact mentioned, personal life plans can be transformed into the motives of one's living and behavior.

The process of personal life plan formation and implementation in the context of one's life path is determined by one's innate aspirations to self-realization, and reproduction of one's life opportunities. The fulfillment of personal life self-realization depends on one's ability to determine the life goals and plans taking into account the potential of one's self. The external conditions of personal life plan formation are objective life events, social interactions, communication with other significant one's; internal conditions – values, principles, attitude (to one's personal experience, objective life events), motives, aspirations to overcome troubles, needs.

The main psychological conditions for personal development, as a subject of life sustaining activity and life plan formation, are the following: the ability of the individual to reflect on objectively and subjectively determined events of one's life in different time measurements; value-semantic attitude of the person to the real world; a conscious attitude of the individual towards oneself as a contemporary of the present era and an independent active "designer" of one's own life and life plans; the ability to forecast one's own future, the ability of life plan formation and personal self-fulfillment; the ability to determine their own life goals and life plans, based on the resources of their own "self"; coherence of life goals and plans with personal individual peculiarities (values, beliefs, attitudes), motives, aspirations to overcome difficulties, needs, volitional powers); the objective attitude of the individual towards unpredictable and independent events.

At an early age, personal life plans are an important component of one's life perspective in terms of time. Life plans are the leading means of reaching their life goals in the context of young men and women's life path. Particularly these personal plans that are formed during the period of youth reflect the awareness of one's own life goals in regards with chronological and substantive aspects. Such plans present a sequence of events that help young people achieve their life goals.

During the period of youth, life plans become really effective means of achieving personal life goals, under the condition that they are chronologically balanced and the coherence of the terms of their achievement with the dates of the implementation of previous plans is taking into account. At this age life plans are determined by their concreteness, efficiency and vividness in comparison with their life goals. The peculiarity of the implementation of its own life plans is reflected in personal lifestyle. During the period of youth the process of personal life plans designing becomes very relevant and may be complicated in connection with age, psychological and individual changes of one's development.

It has been empirically discovered that during the the period of early youth, the strategic construction of life goals and personal life plans refers to a more remote and less close time perspective, which is characteristic both for boys and for girls. On the contrary, during the period of late youth, it is less distant and more closely related to the time perspective, which is also characteristic of both young men and young people. It is determined that, in comparison with the period of early youth, during the period of late youth, the person more often reflects on one's own life goals and corresponding life plans, as means of one's implementation, and more profoundly reflects on such goals and plans.

The content of personal life goals and plans during the period of early youth is most often related to academic performance, family, private property (housing, car), high school graduation and receiving the certificate, entering a higher education institution, having a prestigious job. During the period of late youth – academic progress, graduation from a higher education institution and obtaining a diploma, successful employment, professionalism, and the creation of a family. The unequal priority of life plans for senior students at schools and students at universities is stated.

During the period of early youth, boys' life goals and plans are more often associated with the creation of their family, high school graduation and receiving

a certificate, successful employment; during the period of late youth – university graduation and obtaining a diploma, successful employment and becoming a professional. It is more common for girls of early youth period to associate their personal life goals and plans with the family creation, university graduation and obtaining a diploma and owning private property (housing, car, etc.). The period of late youth among girls is associated with successful employment, university graduation and obtaining a diploma and the family creation.

During the period of early and late youth those life plans and goals are more realistic that have been formulated in the near-term perspective, those which were constructed in the midterm time perspective are less realistic and those ones which were designed in the distant time perspective are the least realistic.

During the period of youth, an increase in the number of respondents with motivation for achieving success was found, compared with the motivation to avoid failures and obscurity of the motivational pole regarding the processes of designing and realizing personal life plans. Statistically significant differences in the type of motivation achievement in different gender groups have not been established. Almost half of the researchers have inherent failure-motivation motives or unexpressed motivational poles.

During the period of early and late youth personal valuable attitude to many life goals and plans is similar. It gives the greatest significance to the achievement of such life goals and plans that relate to a happy family life, love, friendship, material well-being, life and health; the smallest - creativity and beauty of nature and art.

During the period of youth, the personal independence and responsibility for the design and implementation of one's own life plans, which confirms the internal control locus, is growing insignificantly. However, only a little less than half of respondents report such growth.

The following basic psychological conditions for the formation of personal life plans during the period of youth are empirically determined: person's ability to construct meaningful and realistic life goals and plans in all time perspectives; optimism; subjectivity.

The psychological support for the personal life plans formation during the period of youth and the model of this process are presented. The effectiveness of the implementation of psychological support developed by the author has been proved, and methodological recommendations for psychologists, general education teachers and higher education teachers have been developed to increase the formation of senior students at school and students' at university life plans formation process.

Scientific novelty of the obtained results is the following:

- *for the first time* the essence of the notion «life plans of the personality of youth age» is ethically determined; the psychological conditions (person's ability to construct meaningful and realistic life goals and plans in all time perspectives, optimism, subjectivity) have been theoretically proved and empirically revealed, and age and gender peculiarities of life plans have been determined. personality in early and late youth; criteria (meaningfulness and realism of life goals and individual plans in the near, distant and long-term perspective; motivation of achievements; locus of control), indicators (sufficient, partly sufficient, lack of comprehension and realism of life goals and life plans as means of their achievement in different time horizons; the dominance of the motives of success, the prevalence of the fear of failure, the uncertainty of the motive pole, the external control locus, the internal locus of control) and the level (high, middle and low) investigator th process; the model of formation of personal life plans during the period of youth is constructed; Psychological support for the formation of personal life plans during the period of youth is developed and tested; for psychologists, teachers of general education and teachers of universities the

methodical recommendations how to activate the life plan formation process for senior students at school and students were formulated;

the model of personal life plans formation during the period of youth is constructed; Psychological support for the personality life plans formation during the period of youth is developed and tested; Methodical recommendations for psychologists, teachers of general education and teachers of higher education on formulating life plans for senior pupils and students are formulated;

- *the psychological essence of the phenomenon “personality life plans” have been specified;*

- *the idea of psychological means of forming life plans during the period of youth have been further developed.*

The practical significance of the results obtained is that the complex of psychodiagnostic techniques, psychological support for the personal life plans formation during the period of youth, and methodical recommendations to psychologists, teachers of general education institutions and teachers of higher education institutions on the life plans formation for senior pupils and students can be used by psychologists and teachers of these establishments. The results of the study can be used by teachers of higher education institutions while teaching such educational disciplines as «Age Psychology», «Pedagogical Psychology», «Psychology of Personality», «Akmeologiya».

The author's study of the problem of life plans formation during the period of youth does not cover all its aspects. Such issues as definition of life goals and personal life plans formation and others for the person during the youth period require deeper theoretical and empirical research.

Key words: life plans, formation, comprehension and realism, optimism, subjectivity, personality, youth age.

Список публікацій здобувача

1. Гладкевич М. І. Основні наукові підходи вітчизняних психологів до вивчення феномена «життєві плани особистості» / М. І. Гладкевич // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. – № 6 (51). – С. 70-77.

2. Hladkevych M. A system of Values in the context of a Life Plan Formation during the period of Early Youth / M. Hladkevych // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. – № 1 (46). – С. 78-81.

3. Булах І. С., Заяц (Гладкевич) М. І. Першоджерела генези моральної самосвідомості у підлітковому віці / І. С. Булах, М. І. Заяц (Гладкевич) // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – № 18 (42). – С. 63-70.

4. Булах І. С., Заяць (Гладкевич) М. І. Специфіка становлення моральної самосвідомості підлітків як умови їх особистісного зростання / І. С. Булах, М. І. Заяць (Гладкевич) // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / За ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Вип. 16. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2012. – С. 75-84.

5. Hladkevych M. Psychological analysis of research of individual life plan formation and it's forming conditions during youth period / M. Hladkevych // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. – 2017. – V (55), Issue 127. – P. 60-62.

6. Zayats O., Hryhorovych A., Hladkevych M. Education management as the component of social management system / O. Zayats, A. Hryhorovych, M. Hladkevych // *Periodyk naukowy Akademii Polonijnej, Częstochowa, Akademia Polonijna w Częstochowie.* – 2017. – 22, nr 3. – P. 36-42.

7. Заяць (Гладкевич) М. Система цінностей у контексті становлення життєвого плану особистості в ранній юності / М. Заяць (Гладкевич) // *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції [«Формування цінностей сучасної особистості»], (м. Дрогобич, 20-21 вересня 2007 р.) / Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка // Молодь і ринок.* – 2007. – № 8 (31). – С. 156–158.

8. Заяць (Гладкевич) М. Виховання гендерної культури підлітків в сучасних суспільних умовах / М. Заяць (Гладкевич) // *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції [«Трансформація особистості в умовах соціально-політичних та економічних змін»], (м. Чернівці, 17-18 травня 2007 р.) / Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, університет економіки та права «Крок».* – Чернівці : Рута, 2007. – С. 324–326.

9. Заяць (Гладкевич) М. Вплив гендерних стереотипів на процес життєвого самовизначення в період дорослішання / М. Заяць (Гладкевич) // *Актуальні проблеми практичної психології : зб. наук. праць.* – Ч. 1. – Херсон : ПП Вишемирський В. С., 2008. – С. 138–140.

10. Григорович А., Заяць О., Гладкевич М. Формування життєвої компетентності старшокласників засобами квест-технологій / А. Григорович, О. Заяць, М. Гладкевич // *Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції [«Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті»], (м. Ченстохова-Ужгород-Дрогобич, 24-25 березня 2016 р.) / Полонійна академія в Ченстохові, Ужгородський*

національний університет, Дрогобицький державний педагогічний університет. – Ченстохова-Ужгород-Дрогобич : Посвіт, 2016. – С. 219–220.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	19
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВИХ ПЛАНІВ ОСОБИСТОСТІ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ.....	27
1. 1. Наукові підходи до вивчення феномена «життєві плани».....	27
1. 2. Характеристика психологічних умов, детермінант і чинників становлення життєвих планів особистості.....	39
1. 3. Психологічний аналіз досліджень становлення та умов формування життєвих планів у особистості юнацького віку.....	56
Висновки до 1 розділу.....	72
РОЗДІЛ 2	
ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ УМОВ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ СТАНОВЛЕННЯ ЖИТТЄВИХ ПЛАНІВ У ОСОБИСТОСТІ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ.....	75
2. 1. Організація і психодіагностика психологічних умов та особливостей становлення життєвих планів у юнацтва.....	75
2. 2. Психологічні умови та особливості становлення життєвих планів особистості в ранній юності.....	83
2. 3. Психологічні умови та особливості становлення життєвих планів особистості в пізній юності.....	100
2. 4. Специфіка становлення життєвих планів особистості в ранній і пізній юності: порівняльний аналіз.....	117
Висновки до 2 розділу.....	141

РОЗДІЛ 3

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВИХ ПЛАНІВ У ОСОБИСТОСТІ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ.....144

3. 1. Теоретичне обґрунтування і зміст психологічного супроводу формування життєвих планів у особистості юнацького віку.....144

3. 2. Динаміка формування життєвих планів особистості раннього юнацького віку контрольної та експериментальної груп.....161

3. 3. Динаміка формування життєвих планів особистості пізнього юнацького віку контрольної та експериментальної груп.....172

3. 4. Методичні рекомендації психологам, учителям загальноосвітніх навчальних закладів і викладачам закладів вищої освіти з формування життєвих планів у особистості періоду юності.....182

Висновки до 3 розділу.....186

ВИСНОВКИ.....188

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....194

ДОДАТКИ.....216

ВСТУП

Актуальність теми. На сучасному етапі розвитку української держави, в умовах безперервних суспільних і соціально-економічних трансформаційних процесів актуалізується проблема становлення життєвих планів у молодого покоління. Потреба у вирішенні окресленої проблеми є особливо нагальною в юнацькому віці, що вирізняється інтенсифікацією особистісного та професійного самовизначення, а відтак, загостренням потреби юнацтва у плануванні власного майбутнього. Проте психологи констатують нездатність молодих людей самотійно конструювати осмислені та реалістичні життєві плани, що може перешкоджати їхній самореалізації як особистості та як фахівця. У зв'язку з цим, в епіцентрі наукових досліджень має знаходитися проблема формування життєвих планів у особистості юнацького віку, що є вельми важливою для вітчизняної психологічної науки та практики.

Різні аспекти проблеми становлення життєвих планів особистості були предметом наукового інтересу зарубіжних і вітчизняних психологів. Динаміка життєвого шляху особистості в індивідуальному вимірі цікавила Ш. Бюлер; самоздійснення особистості у контексті її життєдіяльності – Г. Оллпорта; ієрархія потреб людини на шляху до її самоактуалізації – А. Маслоу; життєвий стиль особистості та пошуки нею смислу життя – А. Адлера, В. Франкла; детермінанти життєвих виборів особистості – Е. Берна, Е. Еріксона; розвиток особистості як суб'єкта здійснення свого життя – К. О. Абульханову-Славську, І. С. Булах, С. Л. Рубінштейна; становлення в особистості суб'єктивної картини власного життя – Б. Г. Ананьєва; емоційно-ціннісні виміри життєвого шляху особистості та її життєва творчість – І. Д. Беха, Ф. Ю. Василюка; усвідомленість,

самоактивність особистості та суб'єктність у виборі нею свого життєвого шляху і перспективи на майбутнє – Є. І. Головаху, Г. С. Костюка, О. О. Кроніка, С. Д. Максименка, В. О. Татенка; життєтворчість як здатність особистості до осмислення власного призначення, вироблення концепції свого життя, постановка життєвих цілей у контексті життєвого шляху – В. Г. Панка, Л. В. Сохань, Т. М. Титаренко та ін.

Пошуки особистістю сенсу життя, рефлексія щодо власного життєвого шляху і життєвих перспектив, спрямованість у майбутнє, готовність і здатність до особистісного та професійного самовизначення – вирізнявальні особливості юнацького віку (І. В. Дубровіна, І. С. Кон, Н. М. Толстих та ін.). Теоретичному і практичному вивченню низки питань, що певною мірою стосуються цих особливостей, присвячені сучасні наукові роботи ряду вітчизняних психологів. Предметом їх наукового дослідження були такі аспекти: психологічні особливості прийняття юнацтвом стратегічних життєвих рішень (Л. В. Помиткіна); психологічні основи проектування життєвого шляху в юності (О. М. Гріньова); психологічні чинники (Г. В. Гритчук) й особливості (О. Г. Малина) формування індивідуального життєвого стилю юнацтва; психологічні особливості формування життєвих перспектив у юності (А. Є. Левенець, [Р. М. Хавула](#)) і в ранній юності (Л. О. Тодорів, Г. В. Рудь); роль інтелектуального компонента у становленні життєвих стратегій юнацтва (Н. Г. Пилипенко); психологічні особливості образу свого майбутнього у ранній юності (О. В. Посацький); специфіка конструювання самоцінності (Л. Є. Просандєєва) і духовного саморозвитку особистості в юності (С. О. Ставицька); чинники життєвого самовизначення старшокласників (С. М. Панченко) і колегіїстів (А. Л. Швидкий); психологічний аналіз категорій життєвого шляху особистості (І. А. Підласа) та ін.

З проведеного огляду очевидно, що питання формування життєвих планів особистості в юності не було предметом спеціального наукового дослідження психологів. Соціальна значущість і актуальність цього питання та його недостатня вивченість у межах вітчизняної вікової та педагогічної психології зумовили наш вибір теми дисертації: «Психологічні умови формування життєвих планів у юнацькому віці».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано згідно з планом наукової діяльності кафедри теоретичної та консультативної психології факультету психології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за напрямком «Теорія та технологія навчання та виховання в системі народної освіти». Тему дисертації затверджено Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 4 від 01. 12. 2016 р.) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 2 від 28. 03. 2017 р.).

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та емпірично вивчити психологічні умови та особливості становлення життєвих планів в особистості юнацького віку, розробити, апробувати та впровадити психологічний супровід формування життєвих планів у старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів і студентів закладів вищої освіти.

В основу дисертаційного дослідження були покладені такі **припущення:**

- процес становлення життєвих планів в особистості юнацького віку може залежати від цілого ряду психологічних умов;
- інтенсифікації конструювання і реалізації старшокласниками загальноосвітніх навчальних закладів і студентами закладів вищої освіти

своїх життєвих планів сприятиме застосування в освітньому процесі психологічного супроводу їх формування з огляду на визначені умови.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз основних наукових підходів до вивчення життєвих планів та обґрунтувати теоретичні основи дослідження психологічних умов їх формування в особистості юнацького віку.

2. Підібрати комплекс методів і методик дослідження психологічних умов та особливостей процесу становлення життєвих планів особистості юнацького віку; обґрунтувати критерії, визначити показники та рівні цього процесу.

3. Емпірично дослідити психологічні умови та особливості становлення життєвих планів у особистості раннього та пізнього юнацького віку.

4. Сконструювати психологічну модель, розробити, апробувати та впровадити психологічний супровід формування життєвих планів особистості юнацького віку в загальноосвітні навчальні заклади і заклади вищої освіти; сформулювати методичні рекомендації психологам, вчителям загальноосвітніх навчальних закладів і викладачам закладів вищої освіти з активізації формування життєвих планів у старшокласників і студентів.

Об'єкт дослідження: життєві плани особистості в юності.

Предмет дослідження: психологічні умови формування життєвих планів у юнацькому віці.

Методологічні основи дослідження становлять положення про розвиток особистості як суб'єкта здійснення її життя (К. О. Абульханова-Славська, Л. І. Анциферова, С. Л. Рубінштейн, В. О. Татенко), суб'єктність особистості у виборі нею свого життєвого шляху і перспективи (Є. І. Головаха, Г. С. Костюк, О. О. Кронік, С. Д. Максименко, В. О. Татенко), життєтворчість особистості у контексті її життєвого шляху

(В. Г. Панок, Л. В. Сохань, Т. М. Титаренко; В. М. Ямницький), положення гуманістичного (А. Маслоу, К. Роджерс) та особистісно-орієнтованого підходу в розвитку особистості (І. Д. Бех, І. С. Булах, В. В. Рибалка).

Реалізації поставлених у дослідженні завдань сприяло використання комплексу **методів**: *теоретичних* – аналіз і узагальнення наукових даних з проблеми формування життєвих планів особистості, синтез, порівняння; *емпіричних* – спостереження, моделювання, анкетування, бесіда, інтерв'ю. На різних етапах дослідження було застосовано ряд психодіагностичних методик: методику мотиваційної індукції (авт. Ж. Нюттен, адапт. Н. М. Толстих); вільний самоопис (міні-твір) «Мої роздуми про свої життєві цілі» (М. І. Гладкевич); опитувальник «Моє ставлення до життя» (авт. І. С. Булах, модиф. М. І. Гладкевич); методику «Ціннісні орієнтації» (авт. М. Рокіч); «Тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО)» (авт. Д. О. Леонт'єв); методику «Мотивація успіху і страх невдач» (авт. А. О. Реан); методику «Когнітивна орієнтація (локус контролю)» (авт. Дж. Роттер, модиф. О. П. Єлісєєв) – вивчення психологічних умов та особливостей становлення життєвих планів особистості в юності. Для обробки кількісних даних використовувалися методи математичної статистики – критерій ϕ^* -кутового перетворення Р. Фішера, коефіцієнт рангової кореляції Ч. Спірмена, χ^2 -критерій Пірсона. Статистична обробка одержаних кількісних даних здійснювалася за допомогою пакету статистичних програм SPSS 17.0.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальну роботу проведено на базі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Дрогобицького ліцею при Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка, Бережанської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 2. У дослідженні взяли участь 236 студентів і 258 старшокласників, 28 викладачів і 36 учителів, 4 психологи.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

- *вперше* теоретично визначено сутність поняття «життєві плани особистості юнацького віку»; теоретично доведено та емпірично виявлено психологічні умови (здатність особистості конструювати осмислені й реалістичні життєві цілі та плани у близькій, віддаленій і далекій часовій перспективі, оптимістичність, суб'єктність) та визначено особливості становлення життєвих планів особистості в ранній і пізній юності; встановлено критерії (осмисленість і реалістичність життєвих цілей і планів особистості у всіх часових перспективах; мотивація досягнень; локус контролю), показники (достатня, частково достатня, недостатня осмисленість і реалістичність життєвих цілей і життєвих планів як засобів їх досягнення у різних часових перспективах; домінування мотивів успіху, переважання страху невдачі, невираженість мотиваційного полюсу; екстернальний, інтернальний локус контролю) і рівні (високий, середній і низький) досліджуваного процесу; сконструйовано модель формування життєвих планів в особистості юнацького віку; розроблено та апробовано психологічний супровід формування життєвих планів особистості в юності; сформульовано методичні рекомендації психологам, вчителям загальноосвітньої та викладачам вищої школи з активізації формування життєвих планів у старшокласників і студентів;

- *уточнено* психологічну сутність феномена «життєві плани особистості»;

- *набули подальшого розвитку* уявлення про психологічні засоби формування життєвих планів у особистості юнацького віку.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що комплекс психодіагностичних методик, психологічний супровід формування життєвих планів в особистості юнацького віку і методичні рекомендації психологам, вчителям загальноосвітніх навчальних закладів і

викладачам закладів вищої освіти з формування життєвих планів у старшокласників і студентів можуть застосовуватися психологами, вчителями й викладачами цих закладів. Результати дослідження можуть використовуватися викладачами закладів вищої освіти у процесі викладання навчальних дисциплін «Вікова психологія», «Педагогічна психологія», «Психологія особистості», «Акмеологія».

Результати дослідження **впроваджено** у навчально-виховний процес: Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (довідка № 3615 від 20. 12. 2017 р.), Дрогобицького ліцею при Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка (довідка № 447 від 19. 12. 2017 р.), Бережанської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 2 (довідка № 243 від 21. 12. 2017 р.), Рудківської гімназії (довідка № 06-09 / 137 від 22. 12. 2017 р.).

Особистий внесок здобувача. Особистий внесок автора у спільних з І. С. Булах публікаціях (Першоджерела генези моральної самосвідомості у підлітковому віці / І. С. Булах, М. І. Заяц (Гладкевич) // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – № 18 (42). – С. 63-70 і Специфіка становлення моральної самосвідомості підлітків як умови їх особистісного зростання / І. С. Булах, М. І. Заяць (Гладкевич) // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць КПНУ імені Івана Огієнка, Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – Вип. 16. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2012. – С. 75-84) – полягає в обґрунтуванні життєвої позиції підлітка як умови його особистісного зростання та у вивченні моральної рефлексії підлітків у контексті їх життєдіяльності, відповідно, і становить по 50 %; у спільних з А. Григорович і О. Заяць публікаціях (Education management as the component of social management system / O. Zayats, A. Hryhorovych, M. Hladkevych // *Periodyk naukowy Akademii*

Polonijnej, Częstochowa, Akademia Polonijna w Częstochowie. – 2017. – 22, nr 3. – Р. 36-42 і Формування життєвої компетентності старшокласників засобами квест-технологій / А. Григорович, О. Заяць, М. Гладкевич // Матеріали II Міжнародної наук.-практ. конф. [«Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті»], (м. Ченстохова-Ужгород-Дрогобич, 24-25 березня 2016 р.) / Полонійна академія в Ченстохові, Ужгородський національний ун-т, Дрогобицький державний педагогічний ун-т. – Ченстохова-Ужгород-Дрогобич : Посвіт, 2016. – С. 219-220) – полягає в описі освітнього менеджменту й специфіки життєвої компетентності старшокласників і становить по 40 %.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дисертаційного дослідження обговорювалися та одержали схвалення на зарубіжній науково-практичній конференції (Будапешт, 2017), Міжнародних науково-практичних інтернет-конференціях (Київ, 2015; Київ, 2017), Міжнародних науково-практичних конференціях (Дрогобич, 2007; Чернівці, 2007; Ченстохова-Ужгород-Дрогобич, 2016), Всеукраїнських науково-практичних конференціях (Херсон, 2008; Київ, 2018), на звітних наукових конференціях і засіданнях кафедри теоретичної та консультативної психології факультету психології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Публікації. Основні результати дослідження висвітлено в 10 публікаціях, із них 4 – вітчизняних наукових фахових виданнях; 2 – у зарубіжних наукометричних фахових періодичних виданнях; 4 – у матеріалах конференцій.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВИХ ПЛАНІВ ОСОБИСТОСТІ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

В першому розділі представлено основні наукові підходи вчених до вивчення феномена «життєві плани» у контексті різних ракурсів проблематики психології життєдіяльності особистості. Схарактеризовано позиції вчених щодо психологічних умов, детермінант і чинників становлення життєвих планів у особистості. Проведено психологічний аналіз сучасних досліджень психологів, присвячених різним аспектам становлення та умовам формування життєвих планів у особистості юнацького віку. Обґрунтовано теоретичні засади вивчення психологічних умов формування життєвих планів у юнацтва.

1. 1. Наукові підходи до вивчення феномена «життєві плани»

Феномен «життєві плани» й досі залишається основним об'єктом наукового дослідження багатьох зарубіжних і вітчизняних учених у контексті різних ракурсів проблематики психології життєдіяльності особистості. Їх цікавила низка феноменів, що тісно пов'язані з феноменом «життєві плани». А саме – життєві цілі та життєвий стиль (А. Адлер), часова перспектива (Л. Франк), життєвий простір (К. Левін), життєвий шлях особистості (С. Л. Рубінштейн), суб'єктивна картина життєвого шляху (Б. Г. Ананьєв), життєва стратегія (К. О. Абульханова-Славська), життєтворчість (Л. В. Сохань, В. М. Ямницький), життєва перспектива особистості (Є. І. Головаха), життєвий світ особистості (Ф. Ю. Василюк,

Т. М. Титаренко) та ін. Вивчаючи зазначені феномени, вчені згадували і про життєві плани особистості, що є об'єктом нашого дослідження.

Важливим і водночас одним із найперших значних надбань психологічної науки з цієї проблематики стала концепція життєвих цілей і життєвого стилю, що була обґрунтована А. Адлером у руслі індивідуальної психології. За розумінням ученого, особистість понад усе прагне досягти в своєму житті визначених нею життєвих цілей. Він постулював, що процес вибору і досягнення людиною своїх життєвих цілей є нерозривним з її комплексом меншовартості. В зв'язку з цим у дитинстві життєві цілі дитини виступають як компенсація її почуття неповноцінності, незахищеності та безпорадності в світі дорослих. Однак вона не усвідомлює власні життєві цілі на цьому етапі свого життя. Значно пізніше, із дорослішанням особистості, її життєві цілі перетворюються у захист від відчуття власного безсилля [6; 7; 168; 170; 185].

За А. Адлером, кожна особистість визначає свої життєві цілі так, що вони спрямовані на досягнення нею досконалості й відчуття зверхності над іншими людьми. Такі цілі слугують орієнтирами в її житті. Конкретизація нею таких цілей у контексті свого життя трансформує їх у життєві плани. Специфічність вибору особистістю життєвих цілей виявляється в її життєвому стилі. Цей стиль є унікальним, обраним нею способом досягнення своїх життєвих цілей, причім за допомогою такого комплексу засобів, що дозволяють позбутися відчуття меншовартості та краще пристосуватися до умов довкілля. Згадані засоби є ні чим іншим, як життєвими планами особистості. Натомість останні відбиваються у захисних механізмах (зокрема раціоналізації) чи реакціях людини, що сприяють чи можуть сприяти досягненню нею своїх життєвих цілей [там само].

Отже, за позицією А. Адлера, життєві плани особистості – це конкретизовані нею власні життєві цілі, що спрямовані на досягнення досконалості, влади, переваги над іншими людьми і подолання комплексу меншовартості. Думаємо, що життєві плани, як і життєві цілі, також тісно пов'язані з відповідними прагненнями і мотивами особистості.

У своїй теорії поля К. Левін розглянув феномен «життєвий простір». Учений визначив його як психологічну реальність, сконструйовану з ряду ймовірних подій, що можуть вплинути на поведінку особистості в конкретний проміжок її життя. За його переконаннями, не лише зміни, які відбуваються у навколишньому світі, зумовлюють вплив на життєвий простір особистості загалом та її життєві плани зокрема. Але й зміни у цьому просторі особистості також можуть вплинути на навколишній світ. Тому важливою функцією життєвого простору як такого вчений вважав поведінку особистості та виведення її з тотальності згаданих вище подій [191].

Зазначене дозволяє стверджувати наявність взаємозв'язку між життєвим простором особистості загалом і її життєвими планами зокрема з навколишнім світом. Інакше кажучи, з одного боку, особистість суб'єктивно визначає низку своїх життєвих планів, з іншого, – вони можуть визначатися об'єктивно, навколишнім світом (значущими людьми, які її оточують, важливими подіями тощо).

Феномен «часова перспектива» застосував Л. Франк для окреслення зв'язку між минулим, сьогоденням і майбутнім у свідомості та поведінці особистості. Вчений наголосив, що значний вплив на конструювання особистістю життєвої перспективи мають прийняті нею цінності. Сформованість часових перспектив і цінності особистості надають її поведінці усвідомленості. Переживання особистістю різних подій свого життя, взаємодій зі значущими іншими детермінує процес створення нею

власної картини навколишнього світу. Кожна сфера життєдіяльності особистості визначає її певну часову перспективу. Такі перспективи можуть бути і суперечливими між собою. Проте особистість усвідомлює ці суперечності та здатна розглядати кожен перспективу окремо. За позицією психолога, часова перспектива, що стосується майбутнього особистості, обов'язково повинна розглядатися з огляду на її минуле і сьогодення. Він підкреслив, що часову перспективу необхідно вивчати як цілісний феномен у поєднанні її майбутнього, теперішнього і минулого вимірів. Уявлення особистості про цілісність власного життєвого шляху з'являються в процесі її самовизначення [190].

Отже, часова перспектива розкриває зв'язок між минулим, теперішнім і майбутнім особистості. Натомість життєві плани особистості, які спочатку окреслюються і стосуються її майбутнього, згодом можуть перетворюватися в реалії сьогодення, що опираються на досвід минулого. Важливою умовою усвідомленого процесу конструювання особистістю своїх життєвих планів у контексті життєвої перспективи виступає її система цінностей.

За позицією К. Левіна, структурованість та ініціативність життєвих планів властиві особистості, що здатна реалістично визначати власну довготривалу часову перспективу. Останню конструює бачення особистістю свого психологічного майбутнього, що є невід'ємним від бачення нею власного минулого, тобто її досвіду. В своїй концепції про «психологічне поле в цей момент часу» вчений підкреслив, що образи майбутнього і минулого особистості, незалежно від часової віддаленості ймовірних і реальних подій, які належать до них, об'єднуються у психологічному теперішньому цієї особистості. Саме в психологічному полі теперішнього часового моменту зазначені образи об'єднуючись спонукають особистість до визначення власної часової перспективи і конкретних дій для здійснення своїх життєвих планів [87; 191].

Отже, часова перспектива об'єднує психологічне майбутнє і минуле (досвід) особистості в її психологічному теперішньому. Визначення цієї перспективи є неможливою без конструювання особистістю своїх життєвих планів. Реалістичність і довготривалість часової перспективи особистості залежить від структурованості та ініціативності її життєвих планів.

У дослідженнях Ж. Ньюттена переконливо доведено зв'язок часової перспективи, як когнітивно-мотиваційного утворення особистості, з її життєвими планами, завданнями і намірами. З одного боку, часова перспектива є таким когнітивним конструктом, що допомагає особистості створити диференційовану картину майбутнього та забезпечує регуляцію її поведінки. З іншого боку, як мотиваційний конструкт вона може змінювати зміст і тривалість самої часової перспективи. За переконаннями вченого, життєві плани, завдання і наміри особистості належать до її потребово-мотиваційної сфери. Адже потреби стосуються майбутнього особистості, а заради їх задоволення вона визначає і реалізує життєві плани, вирішує певні завдання і наміри. Окреслене когнітивне трансформування потреб у життєві плани, завдання і наміри особистості, які сприяють досягненню цих потреб, сприяє виникненню і становленню її часової перспективи [95; 194; 195].

За позицією Ж. Ньюттена, мотивація особистості має часові виміри. Її основними проявами, які виявляються найчастіше і стосуються віддаленого чи близького майбутнього особистості, є конкретні життєві плани та цілі (об'єкти). Вчений вважав, що кожен життєвий план або ціль мають свій «часовий таймер». За умови відсутності такого таймера, життєві цілі та плани особистості не можуть мотивувати її життєдіяльність і поведінку. Водночас активність особистості зумовлюється й реалістичністю її життєвих цілей, планів і майбутньої часової перспективи. Така реалістичність забезпечується розвитком у неї «часової інтеграції», тобто появою низки таких прагнень і вмінь: встановлювати зв'язок між власним

сьогоденням і майбутнім, помічати активність у наслідках своїх дій, розуміти зв'язки активності та подій свого теперішнього життя з життєвими цілями [там само].

Конструктами часової перспективи Ж. Ньюттен визначив об'єкти-цілі й об'єкти-засоби, які знаходяться у вимірах минулого і майбутнього особистості та віддалені один від одного на неоднакові часові відстані. Домінуюча спрямованість активності особистості (як внутрішньої, так і зовнішньої) на власне майбутнє, теперішнє чи минуле визначає її часову орієнтацію. Проте, незважаючи на превалювання однієї часової орієнтації, дві інші одночасно також залишаються актуальними для особистості. Зокрема сконцентрованість особистості на своєму теперішньому не заважає їй однаковою мірою зважати на власне минуле і майбутнє. Емоційне зафарбування життєвих цілей свого минулого і теперішнього чи очікуваного майбутнього зумовлює появу позитивного чи негативного ставлення особистості до відповідних відтинків свого життя – минулого, теперішнього та майбутнього [там само].

Отже, Ж. Ньюттен відзначив тісний зв'язок мотивації особистості з її життєвими цілями і планами, що характеризуються певними часовими вимірами. А саме – її віддаленої чи близької часової перспективи. Кожному життєвому плану чи цілі притаманний свій «часовий таймер». Якщо такий таймер відсутній, то життєві цілі та плани особистості не трансформуються в мотиви її життєдіяльності й поведінки. Зважаючи на це, можемо зробити висновок про те, що процес конструювання особистістю своїх життєвих планів має мотиваційний характер і певні часові обмеження.

У філософсько-психологічній концепції життєвого шляху особистості С. Л. Рубінштейн апелював до того, що розвиваючись і виявляючи себе як суб'єкта діяльності, вона створює власну життєву історію. З одного боку, психолог розглянув життєвий шлях особистості як цілісний процес, а, з

іншого, – як низку якісно визначених етапів її життя, кожен із яких може радикально змінити цей шлях. Життєвий шлях особистості виявляється у способах її життя, які вона сама вибирає, здійснює та утверджує [128; 129].

Отже, за переконаннями С. Л. Рубінштейна, специфіка феномена «життєвий шлях особистості» зумовлена його індивідуальними вимірами, що мають розглядатися з огляду на зв'язки цієї особистості з навколишнім світом та її активність як суб'єкта своєї життєдіяльності. Зрозуміло, що від особливостей таких зв'язків і рівня суб'єктивності особистості залежить і процес конструювання нею своїх життєвих планів.

За позицією Б. Г. Ананьєва, всі основні події життєвого шляху людини, як історії особистості в конкретну історичну епоху та суб'єкта діяльності в суспільстві (суспільні стосунки, дії, вчинки), презентуються у створеній нею «суб'єктивній картині життєвого шляху». Вчений відзначив, що за вимірами історичного часу ця картина містить сприймання особистістю подій конкретної епохи і соціальних груп, у межах яких вона взаємодіє з іншими людьми, та об'єктів, що створені людством. Він підкреслив: «Суб'єктивна картина життєвого шляху в самосвідомості людини завжди конструюється відповідно до її індивідуального та соціального розвитку, що вимірюється в біографічно-історичних датах» [10, с. 129].

За переконаннями вченого, на поведінку особистості в суспільстві та її взаємовідносини з іншими людьми значний вплив зумовлюють життєві плани цієї особистості, що стосуються її професійного вибору, цінностей та ідеалів [9; 10]. Думаємо, що особистість конструює свої життєві плани, зважаючи на створену нею «суб'єктивну картину життєвого шляху», власні життєві вибори, цінності тощо.

Подібного підходу до розуміння сутності феномена «життєві плани особистості» дотримувався й І. С. Кон. Психолог стверджував, що цей

феномен виступає як соціальна та етично зафарбована послідовність дій особистості, яка вирізняється спрямованістю на дійсність і враховує її суб'єктивні та об'єктивні ресурси [65].

Сутність феномена «суб'єктивна картина життєвого шляху особистості» зацікавила О. О. Кроніка. За розумінням ученого, цей феномен виступає таким психічним образом, що містить майбутнє, теперішнє і минуле особистості як просторово-часові виміри її життя. Важливим конструктом такого образу є уявлення особистості про основні етапи свого життєвого шляху, найважливіші життєві події. Встановлення взаємозв'язків між ними забезпечують саморегулювання особистістю власного життя та узгодженість її життя з життям значущих інших [71; 72].

Визначаючи поняття «життєва стратегія», К. О. Абульханова-Славська також наголосила на суб'єктному характері життєдіяльності особистості. Це поняття психолог визначила як здатність особистості самостійно трансформувати умови та ситуації власного життя, згідно зі своєю системою цінностей. Вона влучно підкреслила, що життєва стратегія виступає як мистецтво управління особистістю своїм життям, мистецтво пошуку і здійснення нею унікального сенсу життя [2-5].

Зважаючи на презентовані вище наукові позиції вчених, підкреслимо суб'єктний характер процесу конструювання особистістю власних життєвих планів у контексті її життєвої стратегії.

Вивчаючи життєву перспективу особистості, Є. І. Головаха визначив сутність понять «життєві цілі» та «життєві плани» і розкрив зв'язок між ними. За розумінням вченого, життєва перспектива виступає цілісною картиною майбутнього особистості, що відбиває складний суперечливий зв'язок між прогнозованими та очікуваними нею подіями. З огляду на такі події вона визначає власну соціальну значущість і сенс свого життя. На його

думку, життєва ціль виступає хронологічною межею між актуальним майбутнім особистості та реаліями її сьогодення [44; 45].

В сфері майбутнього особистості, що детермінується її життєвими цінностями, містяться конкретні життєві плани, реалізація яких дозволяє їй досягти поставлені життєві цілі. Останні конкретизуються в життєвих планах особистості за змістовим і хронологічним вимірами. Адже саме життєві плани відбивають послідовність дій, що є важливими для досягнення особистістю своїх життєвих цілей, які виступають орієнтирами її життєвого шляху надалі [там само].

Життєві цілі вчений зарахував до структури свідомості особистості, відзначивши водночас про те, що життєві цілі значною мірою залежать від її інтересів, здібностей, досвіду, цінностей, соціальних ролей і статусу [87].

Як бачимо, Є. І. Головаха трактує життєві плани, що є конкретними, як засоби досягнення особистістю своїх життєвих цілей. Із огляду на зазначене і залежність життєвих цілей від перелічених чинників, можемо припустити подібну залежність від них і життєвих планів.

До феномена «життєтворчість» у руслі концепції життєтворчості апелювала Л. В. Сохань. Учена визначила сутність цього феномена, як діяльність особистості, що має духовно-практичний характер, і виявляється в проектуванні, плануванні, програмуванні та творчому здійсненні нею особистого життя. Окрім цього, вона розкрила й смисл поняття «життєва програма» як ідеальний образ провідних життєвих цілей і прогнозованих результатів життєдіяльності особистості [53; 54; 140; 141].

Життєва програма стосується планування особистістю всього життя. Тому її можна розглядати як довгостроковий життєвий план. Натомість поняття «життєвий план» трактується як система рішень і психологічних настанов особистості, що пов'язані з її потребами й рівнем духовного

розвитку. Життєві плани спрямовані на самозмінювання особистості за умови збереження її суспільного і матеріального становища [144].

Отже, конструювання особистістю своїх життєвих планів є важливим складником процесу її життєтворчості. Життєві плани особистості є системою її рішень, що зумовлені особистими потребами, рівнем духовності та психологічними настановами.

За переконаннями Ф. Ю. Василюка, життєтворчість особистості варто розуміти як її життєвий шлях. Учений довів, що пройдений особистістю життєвий шлях, правильніше «вже здійснений» нею, становить її життєву історію. Натомість «ще невиконаний» людиною шлях життя, точніше перспективний, є її задумом. Останній, ще не пройдений особистістю життєвий шлях, спочатку осмислюється нею, з огляду на її цінності та просторові й часові виміри [33; 34].

Зрозуміло, що конструювання особистістю своїх життєвих планів стосується перспективної частини її життєвого шляху. Важливо, що в цьому процесі вона зважає на свої цінності. З огляду на це, можемо зробити висновок про те, що процес конструювання особистістю власних життєвих планів вирізняється ціннісним виміром.

Феномен «життєвий шлях особистості» у зв'язку з її життєвим світом та іншими аспектами проблеми життєтворчості перебував у сфері наукового інтересу Т. М. Титаренко. За позицією вченої, життєвий шлях особистості є історією її розвитку і життєдіяльності, а також подій життя. Життєвий шлях віддзеркалює динаміку розгортання індивідуального світу, який особистість створює самотійно. Процес розвитку особистості протягом життєвого шляху детермінується її життєвим світом, що виступає складною динамічною самоорганізованою системою. За її переконаннями, поява цієї системи зумовлюється саморозвитком особистості. Особистість постійно переживає та осмислює свій життєвий шлях [149;150].

За розумінням Т. М. Титаренко, картина майбутнього, що віддзеркалює складний зв'язок між очікуваними особистістю подіями, є її життєвою перспективою. Психолог відзначила, що проаналізувавши таку перспективу, можна зробити висновки про спрямованість особистості та потенціал її розвитку, про здатність усвідомлювати своє майбутнє тощо. Прогнозування особистістю власного майбутнього неможливо уявити без визначення нею життєвих цілей і планів. Життєві цілі – це важлива форма прогнозування особистістю результатів своєї активності в бажаному майбутньому. Основна функція життєвих цілей полягає в актуалізації життєвих смислів особистості. Життєві цілі в конкретних життєвих ситуаціях і контекстах трансформуються в життєві плани. Життєві плани сприяють розумінню особистістю подій власної життєдіяльності та своєї ролі в цьому процесі. Конструюючи життєві плани, особистість аналізує події свого життя з метою відшукування оптимальних засобів для їх успішної реалізації [149-151].

Безперечно реалізація особистістю власних життєвих планів спрямована й на задоволення її основних потреб. У зв'язку з цим вона зважає на різні обставини життя, що заважають чи сприяють реалізації життєвих планів. Життєві плани поділяються на оптимальні й неоптимальні, що відповідно характеризуються раціональністю або нераціональністю, адекватністю чи неадекватністю, стабільністю або нестабільністю. Окрім цього, на оптимальність життєвих планів особистості чи її відсутність впливає сила мотивації, чіткість стратегії їх реалізації [149].

Процес конструювання особистістю своїх життєвих планів є важливим етапом формування нею власної життєвої стратегії, що спрямовує її життєву активність на досягнення життєвих цілей у контексті далекої часової перспективи [120; 121].

Отже, порівняно з життєвими цілями, що є узагальненими, життєві плани характеризуються конкретністю. Реалізуючи власні життєві плани, особистість усвідомлює себе як суб'єкта життєдіяльності. Активність особистості, пов'язана з реалізацією своїх життєвих планів, зумовлена її основними потребами. Життєві плани поділяють на оптимальні та неоптимальні, зважаючи на їх раціональність, адекватність, стабільність.

Теоретичний аналіз наукових позицій учених, що презентований у цьому підрозділі, дозволив зробити такі висновки.

Отже, життєві плани особистості пов'язані з її життєвим простором, життєвим шляхом, життєвою стратегією, життєвими і часовими перспективами, життєвим стилем і життєвими цілями. Однак найтіснішим є зв'язок із життєвими цілями, адже засобами їх досягнення є життєві плани. Життєві плани особистості є системою її рішень, що зумовлені особистими потребами, рівнем духовності та психологічними настановами.

Змістове наповнення життєвих планів особистості стосується її життєвих виборів (професійних, сімейних тощо), цінностей, потреб. Серед життєвих планів виокремлюють оптимальні та неоптимальні, що залежать від їх раціональності або нераціональності, адекватності чи неадекватності, стабільності або нестабільності. Оптимальність життєвих планів особистості залежить від сили мотивації та чіткості стратегії їх реалізації.

Життєві плани особистості вирізняються конкретністю. Вони можуть конструюватися в межах віддаленої та близької часової перспективи. Завдяки цьому життєві плани особистості трансформуються в мотиви її життєдіяльності й поведінки.

Конструювання життєвих планів особистості потрібно розглядати в контексті об'єктивних умов і суб'єктивного характеру її життєдіяльності. Глибшому вивченню цього важливого питання присвячено наступний підрозділ дисертації.

1. 2. Характеристика психологічних умов, детермінант і чинників становлення життєвих планів особистості

Розпочинаючи теоретичний аналіз наукових праць психологів, присвячених психологічним умовам, детермінантам і чинникам конструювання особистістю власних життєвих планів, вважаємо за необхідне насамперед розкрити сутність основних термінів, до яких ми апелюємо в ході психологічного дослідження.

В контексті предмета дослідження спочатку презентуємо визначення термінів «умова», «детермінанта» і «чинник», які подано у тлумачному словникові за ред. доктора філологічних наук, професора В. В. Дубічинського. Зокрема в цьому словникові термін «умова» тлумачиться, як «необхідна обставина, що уможливорює здійснення, утворення чогось або сприяє чомусь» [145, с. 717]; «детермінанта» – як «причина, що визначає виникнення явища» [там само, с. 196]. Натомість замість терміна «чинник» презентовано визначення синонімічного терміна «фактор». Останній трактується як «чинник, рушійна сила, умова будь-якого процесу або явища» [там само, с. 727]. З огляду на те, що в психологічній науці термін «фактор» застосовується при проведенні факторного аналізу [136], в нашій роботі вживається термін «чинник», до якого у згаданому вище контексті найчастіше звертаються вітчизняні психологи.

У словникові психолога-практика за ред. С. Ю. Головіна розкрито визначення поняття «умови розвитку» як «чинники, від яких залежить розвиток людини» [136, с. 876]. А саме – «люди, які оточують її з дитинства, їх взаємини, предмети матеріальної та духовної культури тощо» [там само,

с. 876]. У цьому ж словникові відзначено, що чинники визначають розвиток психіки і поведінки дитини. До чинників розвитку зараховано такі, як: зміст навчання і виховання, педагогічна готовність учителів і вихователів, засоби й методи навчання і виховання тощо. Сутність поняття детермінізму в психологічному ракурсі трактується як «закономірна та необхідна залежність психічних явищ від чинників, що їх породжують» [там само, с. 164].

Зважаючи на досить близьке смислове навантаження згаданих термінів і необхідність уточнення їх психологічної сутності для нашого дослідження, відзначимо важливість розгляду наукових підходів учених, у межах яких обґрунтовувалися психологічні умови, детермінанти і чинники процесу конструювання особистістю своїх життєвих планів.

За переконаннями А. Адлера [6; 7; 168; 170; 185], Е. Берна [17], Ш. Бюлер [186], Е. Еріксона [175; 187], А. Маслоу [88; 89; 192], Г. Оллпорта [97; 98; 184], В. Франкла [165-167], К. Юнга [176; 177] та ін., процес побудови особистістю власних життєвих планів є закономірним і зумовлюється генетично. Нижче презентовано наукові погляди цих учених на його зумовленість.

Уперше питання конструювання та реалізації особистістю своїх життєвих планів у контексті життєвого шляху, в зв'язку з її вродженим прагненням до самоздійснення, розглянула Ш. Бюлер. За розумінням ученої, цей шлях складають передусім закономірні етапи життя особистості, що зумовлені таким прагненням. Однак до випадкових подій, які відбуваються в житті особистості, вона не апелювала. Структуру життєвого шляху особистості, що стосується різних етапів її життя, мотивів та активності, вона розглянула у контексті просторових і часових вимірів [186].

За переконаннями Ш. Бюлер, життєвий шлях особистості відбивається в динаміці та неповторності її життя загалом і кожного вікового етапу

зокрема. Адже розгортання життєвого шляху детермінується згаданим вище прагненням особистості, що, в свою чергу, залежить від її життєвих цілей і планів, які змінюються на різних вікових етапах. Тому здатність особистості визначати цілі та плани свого життя, з огляду на власну внутрішню сутність, учена вважала основним критерієм установлення повноти її життєвого самоздійснення. Натомість провідними внутрішніми і зовнішніми критеріями аналізування історії життєвого шляху особистості вона визначила такі, як: змінювання її цінностей і ставлень (переживань), творчу діяльність та об'єктивний перебіг подій [там само].

Отже, процес конструювання та реалізації особистістю власних життєвих планів у контексті життєвого шляху детермінується її вродженим прагненням до самоздійснення. Повнота життєвого самоздійснення особистості залежить від її здатності визначати свої життєві цілі та плани, з огляду на власне «Я». Зовнішніми умовами конструювання особистістю своїх життєвих планів виступають об'єктивні події її життя, внутрішніми – система цінностей і ставлень (переживань).

У руслі аналітичної психології питання детермінованості процесу конструювання особистістю своїх життєвих планів розглянув К. Г. Юнг. За позицією вченого, детермінантами згаданого процесу виступають архетипи – універсальні програми поведінки, які людина має від народження, а тому їх складно усвідомити. Конструювання особистістю своїх життєвих планів протягом її життєвого шляху, як історії індивідуації, пов'язано з розвитком у неї свідомості, що може «конфліктувати» з несвідомим – архетипами. Протягом процесу індивідуації відбувається усвідомлення особистістю свого життєвого шляху, життєвих цілей і планів, набуття нею цілісності та здатності до життєвої самореалізації [176; 177].

Підкреслимо, що в процесі індивідуації особистість дедалі глибше усвідомлює власний життєвий шлях, свої життєві цілі й плани, що сприяє розвитку її цілісності та здатності до життєвої самореалізації.

Співвідношення несвідомого і свідомого у зумовленості процесу конструювання особистістю свого життєвого сценарію і планів зацікавило Е. Берна. В руслі положень транзакційного аналізу вчений охарактеризував феномени «життєвий сценарій», «життєві плани» та «его-стани». За його переконаннями, змалечку діти мріють про власне майбутнє життя та уявляють його сценарій як послідовну реалізацію життєвих планів, що детермінується генетично. Водночас значний вплив на цей процес здійснюють їх батьки та інші значущі дорослі з близького оточення. На думку психолога, у різних життєвих станах дитина перебуває в одному з трьох его-станів, що актуалізується для конкретної ситуації: 1) «Батько (мати чи інший значущий дорослий)»; 2) «Дитина»; 3) «Дорослий». У першому стані дитина копіює моделі поведінки значущих дорослих, які віддзеркалюють їх цінності, норми, традиції, стереотипи тощо. Окреслене засвідчує актуалізацію моральної сфери особистості. Другий стан виявляється в афективних комплексах дитини, що стосуються її ранніх вражень і переживань, актуалізуючи емотивну сферу особистості. Третьому станові властива здатність дитини до обробки інформації та ймовірного оцінювання цієї інформації, що важливо для її ефективних взаємодій із навколишнім світом. Зазначене підтверджує актуалізацію раціональної сфери особистості [17; 116].

Отже, з одного боку, уявлення дитини про свій життєвий сценарій загалом і життєві плани зокрема з'являються завдяки генетичним детермінантам, з іншого, – соціальним, зокрема соціальним умовам, у яких вона розвивається, а також впливу батьків.

У контексті диспозиційної теорії питання психологічних умов і чинників конструювання особистістю своїх життєвих планів, зокрема її мотиваційних диспозицій і пропріуму, розглянув Г. Оллпорт. За позицією вченого, важливою глибинною потребою особистості, як динамічної організації внутрішньоіндивідуальних психофізичних систем, є її прагнення максимально самоактуалізуватися, реалізувати власний життєвий потенціал. Окреслені прагнення зумовлюються соціальними взаємодіями особистості. Адже завдяки останнім біологічні диспозиції поступово перетворюються на мотиваційні, детермінуючи унікальність мислення і поведінки особистості як суб'єкта власної життєдіяльності, її пропріум. У зрілості до пропріуму, окрім типів поведінки, належать цінності та переконання особистості. Процес конструювання особистістю життєвих планів детермінується її сильним спонуканням знайти правильний засіб подолання труднощів і перешкод, які постійно постають перед нею у житті [97; 98; 184].

Взагалі треба підкреслити, що важливими детермінантами процесу конструювання і виконання особистістю власних життєвих планів виступає її прагнення максимально самоактуалізуватися і реалізувати свій життєвий потенціал. Значний вплив на цей процес виявляють прагнення особистості подолати перешкоди в її житті.

В межах теорії самоактуалізації згадане питання було предметом наукового інтересу А. Маслоу. Психолог наголосив на зумовленості процесу конструювання особистістю власних життєвих планів її основними прагненнями і потребами. Зокрема прагненнями задовольнити низку своїх потреб – фізіологічних; у безпеці та захисті; у прихильності та любові з боку інших людей; у повазі від людей, які її оточують, і самоповазі; в самоактуалізації. За його переконаннями, останнє прагнення людини є найвищим, адже воно стосується максимальної самопрезентації нею власних можливостей. Прагнення особистості самоактуалізуватися також передбачає

її спроможність конструювати власні життєві плани в контексті часових вимірів, із огляду на події свого минулого й теперішнього та їх зумовленість, і прогнозувати події майбутнього [88; 89; 192].

Відзначимо зумовленість процесу конструювання особистістю власних життєвих планів її прагненнями задовольнити основні потреби (фізіологічні; у безпеці та захисті; у прихильності та любові з боку інших людей; у повазі від людей, які її оточують, і самоповазі; в самоактуалізації).

Співзвучних до висвітлених вище поглядів дотримувався й А. Адлер у межах індивідуальної психології. За твердженнями вченого, основною детермінантою конструювання особистістю свого життя і життєвих планів є її прагнення до переваги. Таке прагнення, появу якого зумовлено помірним переживанням людиною власної меншовартості, сприяє виробленню в неї унікального життєвого стилю, спрямованого на досягнення досконалості в різних сферах життєдіяльності. Проте сильне переживання людиною своєї неповноцінності суттєво заважає її особистісному зростанню [6; 7; 168; 170; 185].

Отже, процес побудови особистістю власних життєвих планів може детермінуватися її прагненням до переваг і досягнення досконалості в різних сферах життєдіяльності, що зумовлює вироблення в неї індивідуального стилю життя.

Не менш важливими внутрішніми чинниками процесу визначення особистістю власних життєвих цілей і планів А. Адлер вважав її життєвий стиль, цінності, якості та досвід [6; 7; 185].

Стиль життя відбивають установки і вчинки людини, які стосуються вирішення нею основних професійних та особистісних завдань. Зокрема – завдань професійного самоствердження, міжособистісних стосунків, співробітництва, дружби та любові, що становлять сенс її життя. Натомість установки і поведінка людини віддзеркалюються в її світогляді, образі

навколишнього світу, уявленнях про власні життєві цілі та плани. За А. Адлером, важлива роль у процесі конструювання людиною своїх життєвих планів належить соціуму, як основній зовнішній умові цього процесу, і соціальним чинникам, що його зумовлюють. Такими соціальними чинниками психолог вважав спілкування особистості зі значущими іншими, які сприяють визначенню нею досяжних життєвих цілей і реальних життєвих планів та їх реалізації [там само].

Таким чином, важливими зовнішніми умовами процесу конструювання особистістю своїх життєвих планів є її соціальні взаємодії, а саме – спілкування зі значущими іншими.

В своїй епігенетичній теорії Е. Еріксон наголосив, що конструювання людиною своїх життєвих планів відбувається у процесі її соціальної адаптації та у зв'язку з послідовним проходженням нею восьми психосоціальних стадій, які супроводжуються кризами. Кожна криза змінює життя людини та її плани. Зокрема успішне розв'язання кризи, що виявляється у подоланні людиною життєвих перешкод, сприяє підвищенню в неї рівня психологічної зрілості та її особистісному зростанню. На першій стадії (вік немовляти) в дитини з'являється базова довіра чи базова недовіра до світу; надія. На другій (раннє дитинство) – автономія або сором, сумніви; воля. Протягом третьої стадії (дошкільний вік) у дитини розвивається ініціативність або почуття провини; наміри. Впродовж четвертої (молодший шкільний вік) – працелюбність чи почуття меншовартості; компетентність.

На п'ятій стадії (отроцтво) відбувається розвиток ідентичності або сплутаної ідентичності; вірність. На шостій (молодість) у людини виникає почуття близькості, інтимності чи ізоляції; любов. Сьома стадія (зрілість) супроводжується розвитком генеративності або стагнації; турбота. Восьма (старість) – цілісності або відчаю; мудрість. Успішність проходження людиною перших чотирьох стадій і вирішення їх криз більше залежить від

зовнішніх, соціальних чинників; наступних чотирьох – від внутрішніх, особистісних [175; 187].

Отже, з проходженням особистістю кожної наступної психосоціальної стадії, що супроводжуються кризами, процес конструювання нею власних життєвих планів дедалі частіше зумовлюється внутрішніми чинниками.

В логотерапії В. Франкла чільне місце займає теорія про сенс життя. За твердженнями вченого, кожна людина здатна відшукати цей сенс, не суб'єктивно, а в навколишньому світі. Прагнення людини знайти сенс свого життя він вважав вродженим. На його думку, осмисленню людиною власного життя сприяють цінності, що стосуються її творчого ставлення до праці, переживань щодо особистого досвіду і ставлення до тих життєвих подій, які вона не в змозі змінити [165-167].

З огляду на зазначене, підкреслимо, що усвідомлення особистістю не лише свого життя, а й власних життєвих цілей і цінностей суттєво залежить від ряду внутрішніх чинників. А саме – цінностей особистості, її ставлень до власного досвіду та об'єктивних життєвих подій.

Розглянуті наукові позиції засвідчують, що їх автори надавали перевагу вродженим детермінантам і внутрішнім чинникам та умовам конструювання особистістю своїх життєвих планів.

Особистість, як основний суб'єкт процесу конструювання власних життєвих планів, було утверджено в суб'єктній парадигмі психології життєдіяльності, що започаткована К. О. Абульхановою-Славською [2-5], Б. Г. Ананьєвим [9; 10], С. Л. Рубінштейном [128; 129]. Наукові положення вчених у контексті цієї парадигми детальніше розкрито нижче.

У власній філософсько-психологічній концепції С. Л. Рубінштейн уперше наголосив на активності особистості як суб'єкта своєї життєдіяльності та конструювання життєвих планів. Учений постулював, що в процесі життєдіяльності особистість не лише змінюється сама, а й

змінює цей процес. Позитивним напрямком таких змін є рух особистості вперед, її прагнення до самовдосконалення, до прояву найкращих сторін своєї сутності. Згадані зміни зумовлюються ключовими життєвими подіями, що засвідчують поворотні періоди життя людини, протягом яких вона складає певні плани, визначаючи свій життєвий шлях на наступному його етапі [128; 129].

За позицією С. Л. Рубінштейна, важливим аспектом життєдіяльності особистості є її ставлення до цього процесу, що може бути свідомим чи не досить усвідомленим. Свідоме ставлення особистості до процесів життєдіяльності та побудови своїх життєвих цілей і планів виявляється в їх ціннісно-смысловому визначенні, що засвідчує моральну відповідальність цієї особистості. Недостатньо усвідомлене ставлення особистості до зазначених процесів відбиває таке виконання нею різних ролей (доньки чи сина, друга, учня, студента, колеги, матері чи батька тощо), що не передбачає виходу за межі певних стосунків і є простим існуванням. За цих умов особистість не є суб'єктом власної життєдіяльності, саме тому вона не здатна свідомо ставитися до свого життя [128].

Психолог звернув особливу увагу і на соціокультурну сторону життя особистості. Він відзначив, що не лише людство впливає на історію життя окремої особистості, а вона й сама здатна зумовлювати вплив на історію всього людства [128; 129].

Отже, важливою психологічною умовою перетворення особистості в суб'єкта процесів власної життєдіяльності загалом і конструювання своїх життєвих планів як засобів досягнення відповідних цілей зокрема виступає її свідоме ставлення до цих процесів.

Не менш важливими від попередньо висвітлених, є й погляди Б. Г. Ананьєва на активність особистості в контексті її життєдіяльності. Психолог стверджував, що на початкових етапах життя людини її життєві

плани залежать від соціальних умов, у яких вона розвивається. Тобто спочатку людину можна вважати об'єктом різних впливів із боку соціуму. Суб'єктом своєї життєдіяльності особистість стає тоді, коли вона спроможна самотійно проектувати власну життєву стратегію і шлях, конструювати життєві плани, виявляти адекватне ставлення до тих подій, які не в змозі передбачити чи змінити. За його переконаннями, життєвий шлях особистості відбиває історія її розвитку в конкретному суспільстві. Усвідомленню нею результатів і перспектив власного розвитку та себе, як сучасника конкретної епохи, сприяє постійне порівняння власного теперішнього з минулим й одночасне прогнозування майбутнього [9; 10].

З огляду на презентовані положення, підкреслимо такі важливі психологічні умови розвитку особистості, як суб'єкта своєї життєдіяльності та конструювання життєвих планів – її усвідомлене ставлення до себе як сучасника своєї епохи, здатність до прогнозування власного майбутнього, самотійність та об'єктивне ставлення до непередбачуваних і незалежних від неї подій.

Положення про те, що особистість є суб'єктом власної життєдіяльності, підтримала і розвинула К. О. Абульханова-Славська. Вчена підкреслила, що, особистість, виступаючи суб'єктом свого життя, спроможна самотійно проектувати його стратегію, узгоджуючи з нею власні життєві цілі та плани. Зазначене виявляється в її здатності підпорядкувати прийняття рішень у різних життєвих ситуаціях визначеній нею особисто стратегії свого життя. Трансформування особистістю плину власного життя, конструювання свого життєвого шляху, визначення життєвої стратегії та позиції підтверджують її активність. Проте сила впливу на хід свого життя у кожної людини різна [2-5].

Психолог наголосила, що індивідуальною є й її життєва стратегія. Адже у кожної людини неоднаковий життєвий досвід і минуле, а також

ставлення до теперішнього плину власного життя. За переконаннями психолога, здатність особистості організовувати та узгоджувати життєвий шлях зі своїми індивідуальними особливостями, особистими цінностями і цілями засвідчують високий рівень її розвитку як суб'єкта життєдіяльності й саморозуміння [там само].

За позицією вченої, вивчаючи такий складний феномен, як життєвий шлях особистості, з одного боку, потрібно дотримуватися структурного підходу. Цей підхід полягає в акцентуванні дослідницької уваги на життєвих подіях, сферах життєдіяльності й заняттях особистості, тобто на конструктах життєвого шляху. З іншого боку, при вивченні цього феномена потрібно застосовувати динамічний підхід. За цим підходом дослідницька увага має концентруватися на часових аспектах життєвого шляху – його динаміці, механізмах конструювання і видах життєдіяльності особистості [3].

З огляду на позицію вченої, підкреслимо таку важливу психологічну умову розвитку суб'єкта життєдіяльності як здатність організовувати та узгоджувати власний життєвий шлях, життєві цілі й плани зі своїми індивідуальними особливостями та особистими цінностями.

Загалом К. О. Абульханова-Славська, Б. Г. Ананьєв і С. Л. Рубінштейн уперше постулювали активність особистості як суб'єкта життєдіяльності й самостійного «конструктора» власного життєвого шляху і життєвих планів, підкресливши домінування психологічних умов і чинників такого процесу.

Їх ідеї про активність й усвідомлене самостійне конструювання особистістю свого життєвого шляху і життєвих планів, що засвідчує суб'єктивність цього процесу, підтримали та розвинули Є. І. Головаха [44; 45], Г. С. Костюк [68], В. І. Ковальов [62; 63], О. О. Кронік [71; 72], Л. В. Сохань [53; 54; 140; 141].

За переконаннями Г. С. Костюка, процес життєдіяльності особистості зумовлюється як його внутрішніми, так і зовнішніми чинниками. Проте, на думку психолога, провідними для такого процесу є внутрішні чинники. Адже активність особистості у своїй життєдіяльності є невід’ємною від її розвитку, саморозвитку та самоздійснення. Конструюючи життєві плани та реалізуючи їх, вона розуміє власні досягнення та невдачі, переваги і недоліки, а отже розвивається і прагне до самовдосконалення. Окреслене засвідчує те, що особистість є суб’єктом саморозвитку, усвідомлено конструює свій життєвий шлях, визначає життєві стратегії, цілі та плани [68].

Позицію про важливість апелювання до активності особистості як суб’єкта своєї життєдіяльності у вивченні її життя підтримав В. І. Ковальов. Учений обґрунтував концепцію «наскрізного часу» (трансперспективи). На його погляд, життєдіяльність особистості забезпечується механізмом «часової трансперспективи». Смысл цього механізму полягає у її здатності рефлексувати про різні події свого життя у часових вимірах. Зокрема – осмислювати з теперішньої позиції події власного минулого (ретроспектива) і майбутнього (перспектива), що й конструюють часову трансперспективу. Особистість здатна рефлексувати не лише про такі події свого життя, що залежать від неї самої, її вольових зусиль, а й про незалежні [62; 63].

Підґрунтям для вироблення цієї здатності виступає ціннісно-смыслове ставлення особистості до навколишньої дійсності. З огляду на таке ставлення, вона поділяє життєві події на дві категорії – значущі та незначущі. Останнє твердження найбільш виразно віддзеркалює психологічний смысл механізму «часова трансперспектива». Згадані події, тобто значущі та незначущі, конструюють картину життя особистості. Беручи до уваги час, вона визначає власні життєві плани і цілі [там само].

Зважаючи на презентовані вище положення, важливими психологічними умовами конструювання особистістю своїх життєвих планів вважаємо її здатність рефлексувати про об'єктивно та суб'єктивно зумовлені події свого життя в різних часових вимірах, її ціннісно-смыслову ставлення до навколишньої дійсності.

На суб'єктивності та самотійності особистості в контексті її життєтворчості наголосила Л. В. Сохань. За позицією вченої, особистість є суб'єктом своєї життєтворчості, творчого проектування шляху свого життя, реалізації життєвого проекту і планів. Здатність особистості самотійно творити власне життя виявляється у тому, що вона може без сторонньої допомоги правильно визначати стратегію свого життя, окреслювати життєві цілі та життєві плани, як засоби їх реалізації (тобто цілей – *Авт.*), вибирати чи створювати конкретні умови для досягнення цілей свого життя і реалізації життєвих планів. Зазначені прояви відбивають специфіку індивідуальності особистості, особливе поєднання її якостей, що уможлиблюють процес життєтворчості як вищої форми творчого самопрояву цієї особистості [53; 54; 140; 141].

Основними психологічними умовами розвитку життєтворчості особистості, тобто здатності розробити, відкоригувати та реалізувати свій життєвий сценарій, є її досить глибокі знання про життя, високий рівень самосвідомості та володіння технологіями і засобами цього процесу (тобто життєтворчості). Життєтворчість сприяє конструюванню особистістю життєвих планів і розв'язанню різних життєвих завдань, які постають перед нею в теперішньому часі чи можуть з'явитися в майбутньому часі. Окрім цього, життєтворчість виявляється у впорядкованості подій життя особистості [53; 116].

Отож, психологічними умовами процесу конструювання особистістю власних життєвих планів, як важливої частини її життєтворчості, визначено

глибокі знання про життя, високий рівень самосвідомості, володіння технологіями цих процесів (як життєтворчості загалом, так і конструювання життєвих планів зокрема).

Заслуговує на увагу й причинно-цільова концепція, обґрунтована Є. І. Головахою та О. О. Кроніком, у якій також наголошено на особистості як суб'єкті свого життєвого шляху. За позицією вчених, особистість здатна усвідомлювати саму себе як суб'єкта власного життєвого шляху в часовій перспективі. Вони підкреслили, що кожен подію свого життя вона зможе осмислити, якщо знатиме місце цієї події в контексті власного життєвого шляху, зважаючи на минуле, теперішнє і майбутнє. За одиницю вимірювання психологічного часу життя вони прийняли зв'язок між його подіями, що стосується їх чинників і наслідків, засобів і мети. Зокрема психологічне майбутнє особистості вимірюється за допомогою потенційного зв'язку між подіями, які можуть відбутися в майбутньому. Проте суб'єктивну картину життєвого шляху особистості віддзеркалює така одиниця вимірювання її психологічного теперішнього, як актуальний зв'язок минулих і теперішніх подій [45].

На питанні про критерії сформованості життєвої перспективи особистості, важливими конструктами якої є життєві цілі та плани, зосередив свою наукову увагу Є. І. Головаха [44].

За позицією вченого, такими критеріями є:

- тривалість життєвої перспективи стосується здатності особистості визначати свої життєві цілі та конструювати життєві плани у великих часових вимірах, що забезпечує її задоволення власним життям і психологічну стійкість;
- оптимістичність життєвої перспективи як співвідношення позитивних і негативних очікувань щодо досягнення особистістю власних життєвих цілей і реалізації життєвих планів;

- диференційованість життєвої перспективи, тобто спроможність особистості визначати свої життєві цілі та життєві плани в контексті близького, віддаленого чи далекого часового проміжку;

- реалістичність життєвої перспективи, тобто здатність особистості визначати для себе такі життєві цілі та конструювати такі життєві плани, які з великою ймовірністю реалізуються в майбутньому, адже для цього є надійні засади у теперішньому [там само].

Підкреслимо важливість презентованих положень для визначення критеріїв вивчення процесу становлення життєвих планів особистості на різних вікових етапах і, передусім, в юності.

У положеннях Ф. Ю. Василюка сконцентровано увагу на зумовленості процесів конструювання особистістю свого життєвого шляху та визначення нею власних життєвих цілей і життєвих планів її переживаннями. За переконаннями вченого, характер переживань особистості визначає тип її життєвого світу: творчий, практичний, ціннісний чи інфантильний. Завдяки переживанням особистості реалізуються чи не реалізуються її життєві плани. Зокрема реалізація особистістю власних життєвих планів уможливлується, якщо її переживання сприяють свідомому самотворенню цієї особистості, появі в неї стійкої системи цінностей і вольових якостей. Для реалізації життєвих планів особистості важливо, щоб її цінності трансформувалися в реальні мотиви життєдіяльності [33; 34].

Окреслене засвідчує зумовленість процесу конструювання особистістю життєвих планів її переживаннями (за С. Л. Рубінштейном, ставленнями), що узгоджуються з її системою цінностей і вольовими якостями.

За науковою позицією Д. О. Леонтьєва, до основних психологічних умов конструювання особистістю свого життєвого шляху, а отже і життєвих цілей і планів, належать такі, як: її спроможність, як суб'єкта, оцінювати

власне минуле, теперішнє і майбутнє; осмисленість свого життя – задоволення минулим, емоційність теперішнього і чітке уявлення майбутнього; локус контролю (суб'єктність) – впевненість або невпевненість у своїй здатності реалізувати власні життєві цілі та плани [79-82]. Думаємо, що позиція вченого також заслуговує на особливу увагу в контексті дослідження психологічних умов конструювання особистістю юнацького віку своїх життєвих цілей і планів.

Досліджуючи процес життєтворчості особистості, В. М. Ямницький наголосив на його суб'єктності. За розумінням психолога, життєтворчість є інтегрованим утворенням, що виявляється у цілісності проявів адаптивної, творчої й суб'єктної активності особистості, регламентується мотивацією надлишку та сприяє реалізації цільових і смислових ракурсів її життя. Він підкреслив, що активність особистості, як суб'єкта життєтворчості, виявляється в свідомій реалізації нею цільового чи смислового ракурсів власного буття, згідно зі своїм творчим задумом [180-182; 197]. Отож, учений наголосив на суб'єктності особистості у процесі власної життєтворчості, що містить і конструювання нею своїх життєвих планів.

Погляди вчених про суб'єктну детермінацію життєдіяльності особистості підтримали К. Л. Мілютіна і Н. Ф. Шевченко.

Досліджуючи психологічні засади життєвої стратегії особистості, К. Л. Мілютіна підкреслила значущість впливу суб'єктності та мотивації досягнення на це явище, що призводить до трансформування її життєвих диспозицій, переконань, а відтак і життєвих цілей і планів. Психолог підкреслила, що життєва стратегія особистості зумовлюється її здатністю узгоджувати власні індивідуальні особливості та домагання із зовнішніми вимогами. Інакше кажучи, в такій стратегії відбивається своєрідний варіант вирішення особистістю основних життєвих суперечностей, які з'являються у процесі її соціалізації [90-92; 193].

За науковою позицією Н. Ф. Шевченко, ефективність життєдіяльності особистості залежить від життєвої стратегії, що віддзеркалює її цінності, цілі та спосіб буття. В життєвій стратегії особистості віддзеркалюється співвідношення її активності, способу самоствердження і системи цінностей із вимогами життя [174].

Думку про зумовленість життєтворчості особистості її суб'єктністю і здатністю до самодетермінації підтримала й Л. В. Яновська у дослідженні динаміки цієї здатності в дорослому віці [183].

Проведений теоретичний аналіз основних наукових положень учених про психологічні умови, детермінанти і чинники становлення життєвих планів в особистості уможливив такі висновки.

Протягом онтогенезу значний вплив на появу й розвиток у дитини уявлень про власний життєвий сценарій і свої життєві плани зумовлюють генетичні детермінанти, її батьки та соціальні умови становлення.

Процес конструювання і реалізації особистістю своїх життєвих планів у контексті життєвого шляху детермінується її вродженими прагненнями до самоздійснення, самоактуалізації й реалізації власного життєвого потенціалу. Здатність особистості конструювати власні життєві цілі та плани, зважаючи на своє «Я», визначає повноту її життєвого самоздійснення.

До зовнішніх умов конструювання особистістю своїх життєвих планів належать об'єктивні життєві події, її соціальні взаємодії та спілкування зі значущими іншими. До внутрішніх – цінності, переконання, ставлення (до особистого досвіду, до об'єктивних життєвих подій), мотиви, прагнення подолати труднощі, потреби.

У процесі індивідуації особистість дедалі глибше усвідомлює власний життєвий шлях, свої життєві цілі та плани, що сприяє розвитку її цілісності та здатності до життєвої самореалізації.

Основними психологічними умовами розвитку особистості, як суб'єкта своєї життєдіяльності та конструювання життєвих планів, є такі:

- здатність особистості рефлексувати про об'єктивно та суб'єктивно зумовлені події свого життя в різних часових вимірах;
- ціннісно-сміслові ставлення особистості до навколишньої дійсності;
- усвідомлене ставлення особистості до себе як сучасника своєї епохи і самостійного активного «конструктора» власного життя і життєвих планів;
- здатність до прогнозування власного майбутнього, до складання життєвих планів і життєвої самореалізації;
- здатність визначати власні життєві цілі та життєві плани, з огляду на власне «Я»;
- узгодженість життєвих цілей і планів із індивідуальними особливостями особистості (цінностями, переконаннями, ставленнями (до особистого досвіду, об'єктивних життєвих подій), мотивами, прагненнями долати труднощі, потребами, вольовими якостями);
- глибокі знання про життя;
- об'єктивне ставлення особистості до непередбачуваних і незалежних від неї подій.

1. 3. Психологічний аналіз досліджень становлення та умов формування життєвих планів у особистості юнацького віку

Пошуки особистістю сенсу життя, готовність і здатність до особистісного та професійного самовизначення, рефлексія щодо власного життєвого шляху і життєвих перспектив, своїх життєвих цілей і життєвих

планів, спрямованість у майбутнє – вирізнявальні особливості юнацького віку (Л. І. Божович [22; 23], І. С. Булах [30], М. Р. Гінзбург [39-41], І. В. Дубровіна [163; 164], І. С. Кон [64; 66; 67], Л. Є. Просандєєва [113; 114], Ф. Райс [119], Х. Ремшмідт [123], С. О. Ставицька [142; 143], Н. М. Толстих [155-158], В. Е. Чудновський [172-173] та ін.). Нижче схарактеризовано основні наукові позиції тих психологів, які досить часто торкалися у своїх роботах досліджуваної тематики.

За Л. І. Божович, у цьому віці основним психологічним чинником інтенсифікації процесів професійного та особистісного самовизначення є посилення спрямованості юнацтва в майбутнє. Таке посилення зумовлено потребами особистості у здійсненні професійного вибору, рефлексією щодо правильності цього вибору і власного життєвого шляху. Рефлексивні міркування юнаків і дівчат про професійне та особистісне самовизначення сприяють конструюванню ними своєї життєвої перспективи [22; 23].

У такому ж руслі працював І. С. Кон. Учений відзначив, що в юності процеси професійного та особистісного самовизначення суттєво змінюють уявлення особистості про себе в різних часових вимірах – минулому, теперішньому і майбутньому. Такі зміни зумовлено тим, що вона постійно порівнює власні уявлення про себе в минулому і теперішньому часі з уявленнями про себе в майбутньому. Рефлексуючи про сенс життя, свої життєві перспективи, особистість зважає на особистий досвід, здібності й потенціал. Ці рефлексивні міркування сприяють глибшому усвідомленню нею власної часової перспективи, її неперервності та послідовності. Значний вплив на окреслені процеси зумовлюють, як внутрішні (особистість як суб'єкт своєї життєдіяльності), так і зовнішні (соціум) чинники [64; 66; 67].

Подібні погляди мала І. В. Дубровіна, яка підкреслила, що до кінця раннього юнацького віку в особистості виникає психологічна готовність до професійного та особистісного самовизначення, а до кінця пізнього

юнацького віку – особистісне і професійне самовизначення, як відповідні новоутворення цих періодів. Зазначені процеси супроводжує інтенсивний розвиток індивідуальної системи цінностей особистості. Проте всі ці процеси можуть ускладнюватися невпевненістю особистості у правильності здійснених нею життєвих виборів, впливом різних зовнішніх чинників, і, передусім, думкою значущих інших [163; 164].

Окрім презентованих наукових позицій учених, важливими є положення Н. М. Толстих [155-158] і В. Е. Чудновського [172-173] про становлення часової перспективи особистості в ранній юності. Вчені постулювали, що в цей період свідченням дорослішання особистості виступає поява в неї здатності рефлексувати про власне теперішнє з позиції свого майбутнього. Раніше її міркування були протилежними – вона розглядала своє майбутнє з позиції теперішнього. Появу зазначеної нової здатності підтверджують визначені особистістю життєві цілі та сконструйовані нею життєві плани у контексті віддаленої часової перспективи. Такі цілі та плани мотивують життєдіяльність особистості, засвідчуючи ускладнення її мотиваційної сфери і самосвідомості [155-158; 163; 164; 172-173].

Отже, юність є періодом інтенсифікації процесів особистісного і професійного самовизначення особистості та рефлексії щодо власного життєвого шляху і життєвих перспектив, окреслення життєвих цілей і життєвих планів, що визначатимуть її майбутнє.

Теоретичному та емпіричному вивченню ряду питань, що стосуються особливостей становлення життєвого шляху, стилю життя в особистості юнацького віку та конструювання нею життєвих перспектив і прийняття життєвих рішень, у контексті яких фрагментарно розглянуто і її життєві плани, присвячено й низку сучасних наукових робіт зарубіжних і вітчизняних психологів.

Зокрема предметом їх наукового дослідження виступали: в ракурсі вікової та педагогічної психології – формування життєвих перспектив у ранній юності (Л. О. Тодорів, 2000; Г. В. Рудь, 2005); психологічні особливості образу власного майбутнього у ранній юності (О. В. Посацький, 2005); психологічні особливості життєвих перспектив у юнацькому віці (А. Є. Левенець, 2006); гендерні уявлення як чинник формування індивідуального життєвого стилю в юності (Г. В. Гритчук, 2008); психологічні особливості становлення стилю життя особистості у підлітковому та юнацькому віці (О. Г. Малина, 2009); психологія прийняття студентами стратегічних життєвих рішень (Л. В. Помиткіна, 2013; 2014); вплив інтелектуального компонента на становлення життєвих стратегій студентської молоді (Н. Г. Пилипенко, 2014); психологія проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку (О. М. Гріньова, 2015-2017); соціальної психології – соціальні та психологічні особливості формування життєвих планів у Інтернет-залежної студентської молоді (В. В. Посохова, 2006); загальної психології, психології особистості та історії психології – психологічні особливості життєвих перспектив студентів із обмеженими можливостями (Л. В. Тищенко, 2010); гендерні та індивідуальні особливості становлення життєвих планів студентів-випускників (І. М. Астаф'єва, 2011); психологічні особливості переживання і усвідомлення студентами життєвих подій (О. Д. Кресіна, 2017) та ін. Розглянемо детальніше основний контекст цих досліджень.

Теоретично та емпірично психологічні особливості прийняття студентами стратегічних життєвих рішень досліджувала Л. В. Помиткіна. За позицією вченої, сутність особистісної готовності студентів до прийняття стратегічних життєвих рішень полягає в тому, що в цьому складному утворенні інтегрується ряд компонентів, які сприяють активізації їх творчості у прийнятті таких рішень. А саме – мотиваційна спрямованість,

прагнення до самопізнання і пізнання інших людей, устремління до свідомої постановки життєвих цілей і обґрунтованого вибору альтернатив. Психолог емпірично встановила низький рівень розвитку особистісної готовності студентів до прийняття життєвого рішення, що стосується визначення ними особистої життєвої позиції в умовах навчання і виховання у закладі вищої освіти. Вона з'ясувала, що в особистості студентського (юнацького віку) на першій позиції знаходиться прийняття рішень щодо професійного самовизначення, на другій – щодо вибору партнера для шлюбу, на третій – щодо визначення своєї життєвої позиції, власного соціального статусу і взаємодій зі значущими іншими [106; 107].

На особливу увагу заслуговують результати проведеного вченою дослідження, що стосуються чинників процесу прийняття студентами стратегічних життєвих рішень. Такими чинниками констатовано низку особистісних якостей (рішучість, цілеспрямованість, самостійність) і мотив-прагнення щодо прогнозування власного майбутнього. Також учена виявила чинник низького рівня усвідомлення особистістю юнацького віку власних стратегічних життєвих цілей – відсутність у неї досвіду участі в різних соціальних процесах [105-107].

У роботах О. М. Гріньової розкриті результати теоретичного дослідження різних ракурсів проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку. Науковець підкреслила, що в психології процес проектування особистістю власного життя трактується як осмислення нею свого життєвого шляху, активізації життєтворчості та конструювання життєвих цілей і планів, з огляду на сенс життя, а також визначення засобів здійснення життєвого проекту. За її переконаннями, розвиток здатності юнацтва до проектування свого життєвого шляху зумовлений дією психологічного механізму суб'єктної самодетермінації. Адже лише

усвідомивши себе як автора та виконавця власного життєвого проекту, особистість юнацького віку перетворюється на суб'єкта свого життя [47-48].

Предметом наукового дослідження Л. О. Тодорів були психологічні умови (чинники) формування життєвих перспектив особистості у ранній юності. Психолог поставила акцент на когнітивному компоненті самосвідомості. За її розумінням, життєва перспектива є способом структурування особистістю власного близького і віддаленого майбутнього засобами системи ціннісних орієнтацій, її життєвих цілей і планів. Життєві цілі вона розглядає як систему мотивів і потреб особистості, що спрямовують її життєдіяльність. Як доведено дослідницею, життєві цілі особистості детермінуються суспільними цінностями. Засобами досягнення нею своїх таких цілей є життєві плани, в яких конкретно презентовано цілі її життя у часовому і змістовому ракурсах. Основною умовою розвитку життєвих цілей і планів особистості є сформована система її ціннісних орієнтацій, що віддзеркалюють індивідуальну значущість суспільних цінностей для особистості. Ціннісні орієнтації є основними детермінантами визначення особистістю своїх життєвих пріоритетів, життєвих цілей і планів. Науковець установила, що в юності основними психологічними умовами розвитку психологічної готовності особистості до визначення життєвих перспектив є розвинені рефлексивні складники її самосвідомості. Розвиток останніх забезпечується активізацією рефлексії та поглибленням самопізнання, що, в свою чергу, сприяє формуванню узгодженої системи ціннісних орієнтацій особистості [153; 154].

Отже, за позицією Л. О. Тодорів, у ранньому юнацькому віці життєві цілі виступають засобами досягнення особистістю власних життєвих планів, а основною психологічною умовою формування таких цілей і планів є її система ціннісних орієнтацій. Думаємо, що ці висновки не втрачають актуальності й у пізній юності.

Вивченню особливостей і чинників формування життєвих перспектив особистості періоду ранньої юності (учнів 10-11-х класів загальноосвітніх шкіл і студентів 1-2-х курсів вищих навчальних закладів) присвячено роботу Г. В. Рудь. У розумінні смислу феномена «життєва перспектива», психолог дотримується наукової позиції В. Г. Панка [101; 102] і Т. М. Титаренко [149] про те, що, з огляду на активний вплив особистості на обставини власного життя, потенційною можливістю її подальшого розвитку є життєва перспектива як загальна спрямованість найбільш значущих, ймовірних у майбутньому подій. За її переконаннями, період ранньої юності є визначальним для розгортання життєтворчих процесів і формування життєвої перспективи особистості. Основними соціально-психологічними чинниками процесів життєвого самовизначення та конструювання юнацтвом оптимальної життєвої перспективи емпірично визначено такі: досвід ефективного спілкування у соціумі; наявність соціальних досягнень, успіхів і визнання; підвищення соціального статусу; здатність приймати самостійні життєво-важливі рішення; професійне самовизначення. Встановлено, що провідними психологічними чинниками цілісного й об'єктивного сприймання особистістю періоду ранньої юності свого життєвого шляху та побудови нею оптимальної для себе життєвої перспективи є низка її індивідуально-психологічних властивостей: інтернальність, чуття реальності, стратегічність, гнучкість мислення, безконфліктність, емоційна стабільність, комунікабельність [130].

Результати вивчення психологічних особливостей побудови образу свого майбутнього учнями старших класів загальноосвітніх шкіл презентовані у роботі О. В. Посацького. На думку науковця, життєві плани особистості, інтегруючись із її ціннісними орієнтаціями, емоційним ставленням до свого майбутнього, засвоєними нею стереотипами і настановами, рефлексією та самооцінкою, утворюють образ майбутнього.

Психолог трактував поняття «образ майбутнього» як складне інтегроване утворення, що містить ціннісні орієнтації особистості юнацького віку, її життєві плани, засвоєні нею стереотипи і настанови, рефлексивні та самооцінювальні елементи, її емоційне ставлення до власного майбутнього. Сформовані уявлення юнаків і юнок про своє майбутнє він вважав критерієм їх успішної соціалізації, натомість уявлення про власну життєву перспективу (близьку, середню, далеку), реалістичність життєвих планів, їх узгодженість із цілями і цінностями, поєднання перспективності з конкретикою, самостійність і дієвість у формуванні життєвої перспективи, оптимізм у настановах на своє майбутнє – параметрами [110].

Дослідник емпірично з'ясував, що в учнів старших класів домінує далека перспектива, яка пов'язана з їх життям у період дорослості. А саме – з успішним працевлаштуванням, зі створенням сім'ї у третьому десятиріччі їх життєдіяльності. Образ майбутнього в особистості раннього юнацького віку переважно сповнений її уявленнями про особисте життя. Цікавими виявилися встановлені ним особливості такого образу життя в респондентів із великих і малих міст України. В перших уявлення про своє майбутнє – конкретні, стереотипні (комфорт) і спрямовані на них самих; життєва перспектива є середньою, адже їх плани стосуються найближчого року. В других такі уявлення виявилися ідеалізованими (про велике і прекрасне майбутнє) та спрямованими на суспільну думку; життєва перспектива – далекою [там само].

Внутрішніми чинниками міри переживання старшокласниками свого майбутнього як проблеми О. В. Посацький визначив особливості образу майбутнього та рівень гармонійності й позитивності їх «Я-концепції». Так, низька міра переживань досліджуваними власного майбутнього, як проблеми, зумовлена високим рівнем позитивності їх «Я-концепції». Адже вони вирізняються високою працездатністю, адекватною самооцінкою,

здатністю відстоювати свої погляди, високим рівнем комунікативних здібностей. Натомість висока міра переживань власного майбутнього, як проблеми, притаманна учням старших класів, які характеризуються низькими рівнями працездатності, самооцінки і комунікативних здібностей. Негативний вплив на міру цих переживань спричиняє підвищення у респондентів рівня їх особистісної тривожності [там само].

Отже, за позицією О. В. Посацького, в ранній юності життєві плани є важливим складником образу майбутнього особистості. В процесі становлення цього образу не менш значущим є узгодженість життєвих планів із іншими його складниками, передусім із цінностями і цілями особистості.

Внаслідок проведеного дослідження психологічних особливостей становлення життєвих перспектив у особистості раннього (старшокласники) та пізнього (студенти) юнацького віку А. Є. Левенець одержала низку результатів, які можуть становити значний інтерес для дослідників цієї проблематики. Психолог розкрила власне розуміння смислу феномена «життєва перспектива», окреслила його виміри та їх складники, зокрема і життєві плани особистості. На її погляд, феномен «життєва перспектива», виступаючи образом бажаного та усвідомлюваного особистістю як можливого для неї майбутнього, є складним психічним утворенням, що регулює розгортання її життєвого шляху [76].

Науковець відзначила, що це утворення, як конструкт життєвого світу особистості, має часовий і смисловий виміри. Складниками першого виміру є її життєві цілі, життєві плани та життєві програми, які оцінюються за критеріями визначеності, диференційованості, довготривалості та реалістичності. Другий вимір складають особистісні смисли, що детерміновані цінностями особистості, смисловими диспозиціями і конструктами, які відбивають її здатність здійснювати життєвий вибір.

Узгодженість життєвої перспективи особистості зумовлено гармонійністю взаємозв'язку обох згаданих вимірів. У зв'язку з цим, науковець підкреслила, що життєва перспектива особистості є таким образом її майбутнього, який усвідомлюється нею, актуалізується в теперішньому часі та співвідноситься з досвідом минулого [там само].

Зважаючи на зазначене, А. Є. Левенець підкреслила певну змістову схожість та істотні розбіжності згаданих складників вимірів життєвої перспективи особистості. Так, їх схожість пояснюється тим, що всі вони (зокрема і життєві плани) дозволяють охарактеризувати множину уявлень особистості про стрижневі лінії та орієнтири її життєвого шляху надалі. Натомість розбіжності, які стосуються життєвих планів особистості, виявляються в предметній визначеності, а саме, в конкретних подіях її життєвого шляху. «Життєві плани є засобами здійснення життєвих цілей, їх конкретизацією у хронологічному та змістовому аспекті, вони визначають порядок дій, необхідних для реалізації життєвих цілей як основних орієнтирів життєвого шляху у майбутньому» [76, с. 35], – наголосила науковець.

У юнацькому віці становлення життєвої перспективи особистості детермінується її спрямованістю на майбутнє. Проте визначення власних життєвих цілей, шляхів і засобів їх реалізації є досить складним для неї процесом. Емпірично зафіксувавши низький рівень розробленості й відсутність реалістичних життєвих планів у респондентів загалом, за параметрами «емоційна оцінка» і «довготривалість» у старшокласників дослідниця виявила превалювання оптимізму і віддаленої життєвої перспективи, у студентів – домінування тривоги, невпевненості та близької життєвої перспективи зокрема [там само].

В роботі А. Є. Левенець обґрунтовано, що показниками узгодженості життєвої перспективи в особистості юнацького віку є: оптимістичність,

визначеність, диференційованість образу майбутнього, сформованість утворень ціннісно-сислової сфери, настановлення на самоактуалізацію. З'ясовуючи гендерні особливості узгодженості досліджуваного процесу, психолог встановила вищий рівень сформованості життєвої перспективи у дівчат періоду ранньої юності та хлопців – пізньої. Натомість зміст і структура індивідуальних життєвих перспектив у юнок цих вікових періодів виявилися подібними, у юнаків – відмінними. Життєві перспективи дівчат вирізняються такими особливостями: широтою спектру життєвого цілепокладання; типовою специфікою ієрархії особистісних цінностей; актуалізованістю життєвих подій минулого і майбутнього; більшою, порівняно з хлопцями, песимістичністю настановлень на майбутнє. В період ранньої юності неузгодженість життєвих перспектив властива більшості хлопців, пізньої – лише половині [там само].

Отже, за уявленнями А. Є. Левенець, життєві плани особистості є складником її життєвої перспективи за часовим виміром. Життєві плани виступають важливими засобами досягнення особистістю своїх життєвих цілей у контексті її життєвого шляху.

В аспекті встановлення впливу гендерних уявлень студентів на формування їх індивідуального життєвого стилю, Г. В. Гритчук відзначила місце життєвих планів у цьому процесі. На думку психолога, індивідуальний (суб'єктний) стиль життя презентує унікальне поєднання якостей, мотивів, ціннісно-сислових орієнтацій особистості, її когнітивних стилів та особистих позицій до вирішення життєвих ситуацій. Своєрідність цього стилю в особистості зумовлюється її життєвими цілями, які визначають для неї сутність життя. Рівень усвідомленості особистістю власних життєвих цілей впливає на суб'єктність і осмисленість нею життя.

Конкретними хронологічними і змістовими проявами усвідомленості особистістю таких цілей є сформовані у неї життєві плани. Останні

відбивають послідовність подій, яка є необхідною для досягнення нею своїх життєвих цілей. Основною умовою трансформації життєвих планів особистості в реально дієві засоби досягнення нею власних життєвих цілей є предметна визначеність таких цілей та узгодженість строків їх досягнення з термінами реалізації попередніх планів [46].

Досліджуючи розвиток життєвого стилю особистості в пізній юності, Г. В. Гритчук виявила певні гендерні особливості. Життєвий стиль юнаків вирізняє таке: їх прагнення до самоактуалізації, яке засвідчує усвідомлене і рефлексивне самоствавлення; соціально-професійно спрямовані стратегії поведінки (адаптивні та дезадаптивні); система усвідомлених соціально-професійних життєвих цілей. Порівняно з ними, життєвому стилю юнок притаманне таке: потреба в самоактуалізації, що віддзеркалює їх прагнення бути активними, самостійними і незалежними; особистісно-рефлексивні стратегії поведінки; система усвідомлених цілей, які пов'язані з міжособистісними взаємодіями. Згідно зі специфікою життєвого стилю, зміст гендерної ідентичності юнаків відбиває їх спрямованість на професійну діяльність, матеріальний достаток і соціальні контакти; юнок – інтимно-особистісне спілкування, самореалізація в соціальній і сімейно-буттєвій сферах [там само].

Отже, Г. В. Гритчук підкреслила тісний взаємозв'язок життєвих цілей із життєвими планами. Так, усвідомленість особистістю своїх життєвих цілей у хронологічному і змістовому аспектах виявляється в її життєвих планах. Останні презентують послідовність подій, яка забезпечує досягнення нею життєвих цілей. Однак життєві плани трансформуються в реально дієві засоби досягнення особистістю своїх життєвих цілей за умови предметної визначеності останніх та узгодженості термінів їх досягнення з термінами реалізації попередніх планів.

У межах вивчення психологічних особливостей становлення стилю життя особистості підліткового та юнацького віку О. Г. Малина всебічно охарактеризувала досліджуваний феномен, який пов'язаний із життєвими планами. На думку психолога, стиль життя особистості, з одного боку, є структурою, що забезпечує варіативність її життєдіяльності у суспільстві; з іншого, – формою самопрояву, самоствердження і самовдосконалення. За її розумінням, цей стиль виступає особливим індивідуальним способом реалізації особистістю обраного життєвого шляху; індивідуально-своєрідною цілісною системою стійких засобів і форм опосередкування нею об'єктивних умов її життєдіяльності. Специфіка життєвого стилю обумовлюється здібностями і потребами особистості. Цей стиль виявляється у процесах досягнення нею життєвої мети і реалізації життєвих планів [86].

У підлітковому та юнацькому віці стиль життя особистості є складним, багаторівневим динамічним системним утворенням, що відбивається в її активності та спрямованості. Активність особистості презентують спосіб її життєвого самоздійснення і взаємодії з довкіллям, що сприяють досягненню самостійності, цілісності, саморозвитку. Спрямованість особистості – це стійка система мотивів, що детермінує її поведінку в різних ситуаціях життєдіяльності [там само].

Отже, О. Г. Малина довела, що проявом життєвого стилю особистості є специфіка реалізації нею своїх життєвих планів.

Роль інтелектуального компонента у становленні життєвих стратегій особистості пізнього юнацького віку вивчала Н. Г. Пилипенко. За позицією психолога, інтелектуальний компонент життєвих стратегій презентується функційно-інтегрованою системою взаємодії ряду здібностей особистості цього віку, що є важливими для конструювання і реалізації таких стратегій. Емпірично виявлено недостатній розвиток інтелектуального компонента у структурі життєвих стратегій студентів. Зокрема – їх несамостійність у

розробці власної життєвої перспективи, нездатність конструювати реальні життєві плани, що є засобами досягнення життєвих цілей [75; 103].

Досліджуючи розвиток життєвих планів Інтернет-залежної студентської молоді, В. В. Посохова визначила специфіку і психологічні механізми цього процесу. За науковою думкою психолога, процес моделювання особистістю свого майбутнього зумовлено наявністю у неї таких складників життєвого плану, як активних цілей і мрій. Реалізація цього процесу відбувається засобами самовизначення, самоактуалізації, саморегуляції, самоорганізації й самоуправління, які сприяють досягненню нею поставлених цілей і втіленню мрій [111].

Науковець емпірично з'ясувала, що, порівняно з вільними користувачами Інтернет-мережі, Інтернет-залежні студенти нездатні конструювати свої життєві плани. Адже їх надмірна захопленість віртуальним світом призводить до розвитку залежної від нього поведінки та появи в них некритичного ставлення до реального світу. Окрім цього, Інтернет-залежність заважає об'єктивному та усвідомленому сприйманню юнаками і юнками реальності, зумовлюючи трансформацію в них системи життєвих цінностей, у якій основне місце займають віртуальний простір та Інтернет-комунікації, а також нереальність, абстрактність, ілюзорність і непослідовність їх життєвих планів [там само].

За уявленнями В. В. Посохової, життєві плани особистості складають її активні цілі та мрії, а процес конструювання цих планів забезпечується засобами самовизначення, самоактуалізації, самоорганізації, саморегуляції та самоуправління, що сприяє досягненню нею своїх цілей і мрій.

Сутність феномена «життєві перспективи» розкрито у дослідженні Л. В. Тищенко, що присвячене психологічним особливостям цього психічного утворення у студентів із обмеженими можливостями. За переконаннями психолога, життєва перспектива особистості є образом

бажаного та усвідомлюваного нею власного майбутнього. Це складне психічне утворення регулює розгортання її життєвого шляху. Життєва перспектива особистості сприяє розвитку її цілісних уявлень про себе та час свого життя, виробленню у неї стійкої системи індивідуальних життєвих цінностей, особистої життєвої позиції та поглядів на власне життя [152].

Реалізація особистістю своєї життєвої перспективи забезпечується її стрижневими взаємопов'язаними компонентами, а саме – життєвими цілями, життєвими планами, життєвими програмами і життєвим досвідом, що набутий нею. Основним засобом досягнення особистістю своїх життєвих цілей і їх конкретизацією у змістовому і хронологічному ракурсах є життєві плани. Останні спільно з життєвими стратегіями відбивають послідовність дій, які є необхідними для реалізації життєвих цілей особистості. Натомість життєва програма, як більш широкий варіант життєвого плану, містить близькі та віддалені життєві цілі, презентуючи процес планування життя особистості. Підґрунтям конструювання особистістю життєвих планів і програм є її життєвий досвід. Науковець також відзначила, що в особливих ситуаціях розвитку людини, зокрема в умовах обмеженості її функційних можливостей, конструювання нею життєвої перспективи ускладнюється [там само].

Як помітно з розглянутих результатів дослідження, Л. В. Тищенко констатовано, що життєві плани особистості є одним із важливих структурних компонентів і засобів реалізації її життєвої перспективи.

Досліджуючи особливості становлення життєвих планів студентів-випускників, І. М. Астаф'єва емпірично встановила відсутність у них значущих гендерних та індивідуальних відмінностей у сфері майбутньої професійної діяльності. Психолог виявила, що юнаки і юнки планують знайти надійну роботу та мріють про кар'єрний професійний ріст. Студенти випускних курсів оптимістично ставляться до власного майбутнього. На їх

думку, реалізація власних життєвих професійних планів у майбутньому залежатиме, як від зовнішніх, так і від внутрішніх умов [14].

Із одержаних результатів зрозуміло, що реалізація життєвих планів особистості пізнього юнацького віку залежить від її мотивації досягнення та локус контролю.

Психологічні особливості переживання та усвідомлення студентами життєвих подій вивчала О. Д. Кресіна. За позицією психолога, життєві події є когнітивно-емоційним компонентом життєвого досвіду особистості, що зумовлює вплив на її життєдіяльність. Особливості переживання та усвідомлення студентами різних життєвих подій сприяють формуванню їх життєвого досвіду і життєвих перспектив [69; 70].

Проаналізовані наукові положення цілого ряду сучасних психологів уможливили такі висновки. Життєві плани особистості юнацького віку є складником її життєвої перспективи за часовим виміром. Життєві плани – це провідні засоби досягнення особистістю своїх життєвих цілей у контексті її життєвого шляху. Життєві плани особистості відбивають усвідомленість нею своїх життєвих цілей у хронологічному і змістовому аспектах. У цих планах презентовано послідовність подій, що забезпечує досягнення особистістю своїх життєвих цілей. Однак життєві плани стають реально дієвими засобами досягнення особистістю своїх життєвих цілей за умови предметної визначеності останніх і узгодженості строків їх досягнення з датами реалізації попередніх планів. Життєві плани є більш конкретними, порівняно з життєвими цілями. Своєрідність реалізації особистістю своїх життєвих планів віддзеркалює її життєвий стиль. Процес конструювання особистістю своїх життєвих планів набуває особливої гостроти в юнацькому віці та може ускладнюватися віковими, психологічними та індивідуальними особливостями її розвитку.

Проте, за проведенням теоретичним аналізом можна відзначити, що питання психологічних умов формування життєвих планів у особистості юнацького віку не було предметом спеціального наукового дослідження українських психологів. З огляду на актуальність і соціальну значущість цього питання, вважаємо його перспективним для вивчення. Результати його емпіричного дослідження презентовані у наступному розділі дисертації.

Висновки до 1 розділу

Життєві плани особистості пов'язані з її життєвим простором, життєвим шляхом, життєвою стратегією, життєвими і часовими перспективами, життєвим стилем і життєвими цілями. Однак найтіснішим є їх зв'язок із життєвими цілями, адже засобами їх досягнення є життєві плани. Життєві плани особистості є системою її рішень, що зумовлені особистими потребами, рівнем духовності та психологічними настановами.

Змістове наповнення життєвих планів особистості стосується її життєвих виборів (професійних, сімейних тощо), цінностей, потреб. Серед життєвих планів виокремлюють оптимальні та неоптимальні, що залежать від їх раціональності або нераціональності, адекватності чи неадекватності, стабільності або нестабільності. Оптимальність життєвих планів особистості залежить і від сили мотивації та чіткості стратегії їх реалізації.

Життєві плани особистості вирізняються конкретністю. Вони можуть конструюватися в межах віддаленої та близької часової перспективи. Завдяки цьому життєві плани особистості трансформуються в мотиви її життєдіяльності й поведінки. Конструювання життєвих планів особистості потрібно розглядати в контексті об'єктивних умов і суб'єктивного характеру її життєдіяльності.

Протягом періоду дорослішання уявлення особистості про свій життєвий сценарій загалом і власні життєві плани зокрема з'являються, як завдяки генетичним детермінантам, так і соціальним, зокрема соціальним умовам, у яких вона розвивається, та впливу батьків і соціуму.

Процес конструювання і реалізації особистістю власних життєвих планів у контексті життєвого шляху детермінується її вродженими прагненнями до самоздійснення, самоактуалізації та здійснення свого життєвого потенціалу. Повнота життєвого самоздійснення особистості обумовлюється її здатністю визначати власні життєві цілі та плани, з огляду на власне «Я». Зовнішніми умовами конструювання особистістю своїх життєвих планів є об'єктивні події, що відбуваються в її житті, соціальні взаємодії, спілкування зі значущими іншими; внутрішніми – цінності, переконання, ставлення (до особистого досвіду, до об'єктивних життєвих подій), мотиви, прагнення подолати труднощі, потреби.

У процесі індивідуації особистість дедалі глибше усвідомлює власний життєвий шлях, свої життєві цілі та плани, що сприяє розвитку її цілісності та здатності до життєвої самореалізації.

Основними психологічними умовами розвитку особистості, як суб'єкта своєї життєдіяльності та конструювання життєвих планів, є такі:

- здатність особистості рефлексувати про об'єктивно та суб'єктивно зумовлені події свого життя в різних часових вимірах;
- ціннісно-сміслові ставлення особистості до навколишньої дійсності;
- усвідомлене ставлення особистості до себе як сучасника своєї епохи і самостійного активного «конструктора» власного життя і життєвих планів;
- здатність до прогнозування власного майбутнього, до складання життєвих планів і життєвої самореалізації;

- здатність визначати власні життєві цілі та життєві плани, з огляду на власне «Я»;

- узгодженість життєвих цілей і планів із індивідуальними особливостями особистості (цінностями, переконаннями, ставленнями (до особистого досвіду, об'єктивних життєвих подій), мотивами, прагненнями долати труднощі, потребами, вольовими якостями);

- глибокі знання про життя;

- об'єктивне ставлення особистості до непередбачуваних і незалежних від неї подій.

У юнацькому віці життєві плани особистості є важливим складником її життєвої перспективи за часовим виміром. Життєві плани є провідними засобами досягнення особистістю своїх життєвих цілей у контексті її життєвого шляху. В життєвих планах особистості віддзеркалюється усвідомленість нею власних життєвих цілей у хронологічному і змістовому ракурсах. Ці плани презентують послідовність подій, що сприяє досягненню особистістю своїх життєвих цілей. Життєві плани стають реально дієвими засобами досягнення особистістю своїх життєвих цілей за умови предметної визначеності останніх і узгодженості строків їх досягнення з датами реалізації попередніх планів. Життєві плани вирізняються більшою конкретністю, чіткістю і реалістичністю, порівняно з життєвими цілями. В життєвому стилі особистості відбивається своєрідність реалізації нею власних життєвих планів. Процес конструювання особистістю своїх життєвих планів актуалізується в юнацькому віці та може ускладнюватися віковими, психологічними й індивідуальними особливостями її розвитку. Тому важливо емпірично вивчити психологічні умови цього процесу.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ УМОВ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ СТАНОВЛЕННЯ ЖИТТЄВИХ ПЛАНІВ У ОСОБИСТОСТІ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

В другому розділі представлено організацію та психодіагностику психологічних умов й особливостей становлення життєвих планів у особистості раннього та пізнього юнацького віку. Подано результати емпіричного дослідження психологічних умов та особливостей становлення життєвих планів в учнів старших класів загальноосвітніх шкіл і студентів закладів вищої освіти.

2. 1. Організація і психодіагностика психологічних умов та особливостей становлення життєвих планів у юнацтва

Виявлення психологічних умов та особливостей становлення життєвих планів в особистості юнацького віку потребувало складання відповідної дослідницької програми. Мета дослідження полягала в теоретичному й емпіричному вивченні особливостей і психологічних умов становлення життєвих планів в особистості юнацького віку та розробці програми оптимізації формування життєвих планів у старшокласників загальноосвітніх шкіл і студентів закладів вищої освіти.

Дослідження тривало з 2010 р. по 2017 р. і містило три етапи.

На першому етапі (2010-2012 рр.) для обґрунтування психологічних засад дослідження проводився теоретичний аналіз наукових робіт зарубіжних і вітчизняних психологів, що присвячені проблематиці

становлення життєвих планів в особистості юнацького віку. Виокремлювалися основні наукові підходи вивчення феномена «життєві плани особистості» та встановлювалася його сутність, визначалися психологічні умови, детермінанти і чинники становлення життєвих планів у особистості. Здійснювався психологічний аналіз досліджень становлення й умов формування життєвих планів у особистості юнацького віку та було констатовано недостатнє вивчення досліджуваної проблеми. Окрім цього, на першому етапі осмислювалася стратегія організації та проведення констатувального експерименту, якому присвячувався наступний етап дослідження.

На другому етапі (2013-2015 рр.) емпірично вивчалися психологічні умови та вікові особливості становлення життєвих планів у особистості раннього та пізнього юнацького віку. Встановлювалися й особливості досліджуваного процесу в респондентів різної статі. Таке вивчення відбувалося з урахуванням визначених критеріїв і показників становлення життєвих планів у особистості юнацького віку. Також на цьому етапі осмислювалася стратегія розробки і проведення формувального експерименту, що реалізовувався на наступному етапі.

На третьому етапі (2016-2017 рр.) було розроблено та апробовано психологічний супровід формування життєвих планів у особистості юнацького віку. Його апробація відбувалася, як у загальноосвітніх школах, так і в закладах вищої освіти. За результатами апробації формулювалися методичні рекомендації психологам, учителям загальноосвітніх шкіл і викладачам закладів вищої освіти з активізації формування життєвих планів у старшокласників і студентів.

У другому розділі дисертації схарактеризовано другий, емпіричний етап дослідження. Цей етап дослідження проводився на базі Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Дрогобицького

державного педагогічного університету імені Івана Франка, Дрогобицького ліцею при Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка, Бережанської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 2. У дослідженні взяли участь 258 учнів 10-х і 11-х класів віком від 15 до 17 років (зокрема 126 хлопців і 132 дівчини) та 236 студентів 2-го і 4-го курсів денної форми навчання віком від 18 до 21 року (з них – 116 юнаків і 120 юнок), 36 учителів і 28 викладачів.

У дослідженні обов'язковою умовою виступало дотримання експериментатором принципів етичного кодексу психолога [38; 127]. Передусім – принципів професійної компетентності, конфіденційності, не завдавання шкоди респондентам. Одержані результати дослідження використовувалися нами лише з науковою метою і висвітлювалися лише в наукових публікаціях. Участь досліджуваних у ньому була добровільною. Не менш важливим було створення позитивного психологічного клімату під час проведення дослідження.

З метою емпіричного вивчення особливостей і психологічних умов становлення життєвих планів у особистості юнацького віку нами підбирався і був використаний комплекс стандартизованих, валідних і надійних психодіагностичних методик (методика мотиваційної індукції, розроблена Ж. Нютеном [194; 195] та адаптована Н. М. Толстих [164]; вільний самоопис (міні-твір) «Мої роздуми про свої життєві цілі» (М. І. Гладкевич); опитувальник «Моє ставлення до життя», розроблений та апробований І. С. Булах [28; 29] і модифікований М. І. Гладкевич; методика «Ціннісні орієнтації», розроблена М. Рокічем [24; 112]; «Тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО)», авт. Д. О. Леонтьєв [50; 82]; методика «Мотивація успіху і страх невдач», розроблена А. О. Реаном [58]; «Когнітивна орієнтація (локус контролю)», розроблена Дж. Роттером і модифікована О. П. Єлісєєвим [58]).

Виявленню психологічних умов та особливостей становлення життєвих планів особистості в юнацькому віці сприяло використання проєктивної методики мотиваційної індукції, що розроблена Ж. Нюттеном [194; 195] та адаптована Н. М. Толстих [164].

Досліджуваним пропонувалося спочатку протягом 10 хвилин у першому стовпці бланку (див. Додаток А) написати до 25-ти різних закінчень речення «Я хочу...». Закінчення речень у цьому стовпці віддзеркалювали їх життєві цілі. Після цього, у другому стовпці вони відзначали точний термін досягнення кожної життєвої цілі, а в третьому – можливості та шляхи реалізації зазначених цілей, тобто життєві плани, що є засобами досягнення життєвих цілей, і умови їх здійснення.

Для обробки одержаних результатів застосовувався часовий код Ж. Нюттена. Кожній життєвій цілі та плану, що зазначалися респондентами, присвоювався відповідний часовий код, який позначав віддаленість цілі чи плану за часом. Зокрема життєві цілі чи плани, що відбивали близьку часову перспективу, позначалися літерами «Д» (найближчі один чи два дні), «Т» (найближчий тиждень), «М» (найближчий місяць), «Р» (найближчий рік). Позначення стосувалися й віддаленої – періоду навчання досліджуваних у загальноосвітньому чи вищому навчальному закладі («Н») та далекої часової перспективи – їх майбутньої професійної діяльності («П»). Також використовувалися позначення, що пов'язані з минулим респондентів («Мин»), із майбутнім суспільства, держави чи людства («Х»). Невизначені за часом життєві цілі та плани, за типом «завжди», «постійно» тощо, позначалися літерою «Л» [Ф3; English 6; English 7]. Отже, за допомогою цієї методики вдалося виявити психологічні умови та особливості становлення життєвих планів у старшокласників і студентів.

Глибшому дослідженню психологічних умов та особливостей становлення життєвих планів особистості в юнацькому віці сприяло й

використання такої проєктивної вербальної методики, як нестандартизований самозвіт (вільний самоопис), що досить часто застосовується психологами при вивченні різних ракурсів проблеми життєвого шляху особистості [76].

В контексті предмета нашого дисертаційного дослідження респондентам пропонувалося написати міні-твір «Мої роздуми про свої життєві цілі» із дотриманням такого орієнтовного плану:

1. Моя майбутня професійна освіта.
2. Моя майбутня професійна діяльність.
3. Моя сім'я, моє житло.
4. Мої інтереси, захоплення.
5. Що мені потрібно зробити для здійснення моїх цілей?
6. Хто і як може сприяти здійсненню моїх цілей?

Аналіз творів здійснювався із застосуванням методу контент-аналізу [8; 21; 32; 37; 96; 137]. Зокрема фіксувалося їх кількісне та якісне наповнення, що загалом дозволило зробити висновки про зміст й осмисленість респондентами своїх життєвих цілей і планів та рівень розробленості їх життєвої програми. Зокрема наявність у творах п'яти і більше життєвих цілей і двох-трьох засобів їх реалізації (тобто життєвих планів) свідчило про цільову розробленість життєвої програми. Підтвердженням високого рівня розробленості життєвої програми респондента виступала наявність описів у його творі більше двох третин життєвих цілей і життєвих планів як засобів їх реалізації. Окрім цього, зверталася увага на близьку, віддалену й далеку часову перспективу життєвих цілей і життєвих планів особистості в ранньому та пізньому юнацькому віці.

Глибоке емпіричне дослідження психологічних умов та особливостей становлення життєвих планів особистості в юнацькому віці відбувалося за

допомогою опитувальника «Моє ставлення до життя», розробленого та апробованого І. С. Булах [28; 29]. Цей опитувальник незначною мірою модифікувався нами, з огляду на вік респондентів (див. Додаток Б). Його основною метою було встановлення характеру ставлення старшокласників і студентів до життя. За допомогою запитань опитувальника вдалося виявити ступінь розуміння респондентами смислу свого життя, особистісної позиції та власних життєвих планів, їх змістове наповнення. Окрім цього, відповіді досліджуваних дозволили встановити їх превалюючі цінності, інтереси, мотиви і прагнення, а також чинники, які заважають реалізації повсякденних життєвих планів [там само].

Вивченню особливостей і психологічних умов становлення життєвих планів особистості періоду юності, що віддзеркалюють її ціннісну сферу і ставлення до основних сфер життєдіяльності, підґрунтя концепції свого життя і домінуючі мотиви як суб'єкта життєдіяльності сприяло використання методики «Ціннісні орієнтації», що розроблена М. Рокічем [24; 112]. Методика містить групу термінальних цінностей, які відбивають життєві цілі та плани особистості.

Респондентам пропонувалося почергово уважно прочитати набір із вісімнадцяти термінальних цінностей, що були записані в алфавітному порядку на окремих аркушах. Після цього, вони ранжували цінності з цього набору, присвоюючи найбільш важливій перший ранг, дещо менш важливій – другий, ще менш – третій і, зрештою, найменш важливій – вісімнадцятий ранг [там само]. Описаним чином встановлювалася значущість життєвих цілей і життєвих планів особистості в юності.

Досить інформативною щодо психологічних умов становлення життєвих планів особистості в юнацькому віці виявилася методика «Мотивація успіху і страх невдач», розроблена А. О. Реаном [58]. Метою цієї методики виступало виявлення особливостей мотивації респондентів у

процесах конструювання та реалізації власних життєвих планів. А саме – мотивації успіху, страху невдачі чи невираженість мотиваційного полюсу. Досліджувані знайомилися із запропонованими твердженнями і висловлювали щодо кожного свою згоду чи незгоду (див. Додаток В). Обробка результатів проводилася за ключем. Набрана кількість балів свідчила про специфіку мотивів старшокласників і студентів. Зокрема 1-7 балів – про мотивацію уникнення невдачі, 8-9 балів – про мотивацію, що наближена до уникнення невдачі, 10-11 – невираженість мотиваційного полюсу, 12-13 балів – про мотивацію, що близька до прагнення успіху, 14-20 балів – про мотивацію успіху [там само].

Вивчення психологічних умов становлення життєвих планів у старшокласників і студентів відбувалося й за допомогою методики «Когнітивна орієнтація (локус контролю)», розробленої Дж. Роттером та модифікованої О. П. Єлісєєвим [58]. Метою застосування цієї методики було встановлення спрямованості особистості на зовнішні чи внутрішні умови конструювання і реалізації її життєвих планів. Респонденти, що схильні інтерпретувати успішні та неуспішні результати своєї життєдіяльності з апелюванням до зовнішніх чинників (випадковості, впливу інших людей тощо), характеризуються екстернальним локусом контролю. На противагу їм, досліджувані з інтернальним локусом контролю пояснюють успішні чи неуспішні події свого життя інакше. А саме – всі свої успіхи та невдачі вони не вважають випадковими, адже результати життєдіяльності особистості залежать від її компетентності, здібностей, цілеспрямованості тощо.

Респондентам пропонувалося розглянути парні твердження (див. Додаток Д). З кожної пари вони вибирали одне твердження, з яким згодні більшою мірою. Для обробки результатів використовувався ключ. Збіг відповіді з ключем оцінювався одним балом. Максимальна сума за

показниками екстернальності та інтернальності локус контролю не перевищувала 23 бали [там само].

Вивченню особливостей і психологічних умов становлення життєвих планів особистості в юнацькому віці сприяло використання «Тесту смисложиттєвих орієнтацій (СЖО)», авт. Д. О. Леонтьєв [50; 82]. Мета цього тесту полягала у визначенні загального та окремих показників осмисленості студентами і старшокласниками власного життя. Респондентам пропонувалося уважно прочитати запропоновані пари протилежних за змістом тверджень. Після цього – вибрати одне твердження, яке, на їх думку, найбільше відповідає їх життєвій позиції, та обвести кружечком відповідну цифру. Якщо обидва твердження вважалися однаково правильними, то потрібно було вибрати 0.

Одержані результати опрацьовувалися за ключем. Окрім загального показника осмисленості досліджуваними свого життя, визначалося і п'ять субшкал: 1) життєві цілі та плани; 2) емоційне наповнення життя та інтерес до нього; 3) результативність життя або задоволеність самореалізацією; 4) локус контролю Я; 5) локус контролю життя або управління своїм життям [там само].

Вірогідність і надійність результатів, які були одержані на етапі емпіричного дослідження, забезпечувалася його методологічною обґрунтованістю, застосуванням комплексу надійних і валідних методик, а також методів математичної статистики (критерію ϕ^* -кутового перетворення Р. Фішера, коефіцієнта рангової кореляції Ч. Спірмена).

Результати емпіричного вивчення психологічних умов й особливостей становлення життєвих планів особистості в ранній і пізній юності розкрито в наступних підрозділах дисертації.

2. 2. Психологічні умови та особливості становлення життєвих планів особистості в ранній юності

В цьому підрозділі представлено результати емпіричного дослідження психологічних умов та особливостей становлення життєвих планів хлопців і дівчат періоду ранньої юності.

Психологічні умови та специфіка становлення життєвих планів у особистості раннього юнацького віку першочергово визначалися за допомогою проєктивної методики мотиваційної індукції (автора Ж. Нюттена [194; 195] в адаптації Н. М. Толстих [164]). Результати застосування цієї методики дозволили встановити зміст життєвих цілей і життєвих планів, точний термін досягнення кожної життєвої цілі чи плану. А також – можливості та шляхи їх реалізації, зокрема і життєві плани, що виступають засобами досягнення життєвих цілей. Окрім цього, виявлялися соціальні та психологічні умови досягнення своїх життєвих цілей і реалізації власних життєвих планів.

Одержані результати передусім опрацьовувалися за допомогою часового коду Ж. Нюттена. Цей код сприяв встановленню віддаленості часової перспективи щодо досягнення старшокласниками кожної життєвої цілі та реалізації життєвого плану. Зокрема процес досягнення хлопцями і дівчатами своїх життєвих цілей чи реалізації життєвих планів міг стосуватися близької часової перспективи – найближчих одного чи двох днів («Д»), найближчого тижня («Т»), найближчого місяця («М»), найближчого року («Р»). Окрім цього, зазначений процес міг пов'язуватися ними з віддаленою часовою перспективою, а саме – з періодом їх навчання у загальноосвітньому навчальному закладі («Н»). А також – з далекою часовою перспективою, а точніше, з їх майбутньою професійною діяльністю

(«П»). Опрацювуючи одержані результати, ми зважали й на те, чи пов'язані вони з минулим старшокласників («Мин»), із майбутнім суспільства, держави чи людства («Х»). Зверталася увага й на невизначені за часом життєві цілі чи плани, про що свідчило використання ними слів «завжди», «постійно» тощо («Л»).

Кількісні показники, що були одержані за допомогою часового коду Ж. Нюттена, презентували відмінності у відстанях часової перспективи щодо досягнення життєвих цілей і реалізації життєвих планів хлопцями і дівчатами раннього юнацького віку – близької, віддаленої й далекої.

Статистична значущість відмінностей між одержаними відповідними показниками для хлопців і дівчат тут і надалі визначалася за допомогою критерію ϕ^* -кутового перетворення Р. Фішера [43; 60; 94; 133]. Відзначимо, що значення критерію ϕ^* для $p \leq 0,01$ були позначені *, а значення цього критерію для $p \leq 0,05$ позначалися **.

Одержані кількісні показники досягнення респондентами своїх життєвих цілей і реалізації власних життєвих планів у контексті віддаленості часової перспективи для їх унаочнення подано в табл. 2. 1.

Таблиця 2. 1

Кількісні показники реалізації життєвих цілей і планів особистістю раннього юнацького віку у відстанях часової перспективи, n=258

Відстань часової перспективи	Хлопці (n=126)		Дівчата (n=132)		ϕ^*
	кількість	%	кількість	%	
Близька	53	42,06	41	31,06	1,839**
Віддалена	68	53,97	80	60,61	1,068
Далека	5	3,97	11	8,33	1,453
Всього	126	100	132	100	-

Як видно з табл. 2. 1, загалом найбільша кількість респондентів, як хлопців, так і дівчат, конструюють свої життєві цілі та плани у віддаленій часовій перспективі, дещо менша – в близькій і значно менша – у далекій. Однак, зокрема між кількісними показниками у хлопців і дівчат помічено певні відмінності.

А саме, *близької* часової перспективи стосуються життєві цілі та плани більшої кількості хлопців (42,06 %) і на 11 % меншої кількості дівчат (31,06 %). Відзначимо, що відмінності між їх кількісними показниками виявилися статистично значущими (1,839**). Зазначені відмінності свідчать про те, що, порівняно з дівчатами, хлопці частіше складають короточасні життєві плани (від одного чи двох днів до найближчого року), як засобів досягнення відповідних життєвих цілей. До них належать такі: закінчення півріччя і виконання навчальних завдань, отримання достатньої кількості балів, написання письмових робіт тощо; участь і перемоги на предметних олімпіадах і підготовка до них; одержання конкретної винагороди від батьків (телефон, планшет тощо) й отримання високих оцінок у школі тощо.

Порівняно з близькою, у контексті *віддаленої* часової перспективи свої життєві цілі та плани конструює менша кількість хлопців (53,97 %) і на 6,64 % більша кількість дівчат (60,61 %). Проте відмінності між цими кількісними показниками не виявилися статистично значущими. Встановлені відмінності дозволяють зробити висновок про те, що, порівняно з хлопцями, життєві цілі та життєві плани дівчат частіше спрямовані на їх майбутнє. Вони переважно стосуються одержання ними шкільного атестату та здачі зовнішнього незалежного оцінювання, майбутнього навчання у закладі вищої освіти, а в десятикласників – усього періоду їх навчання у загальноосвітньому навчальному закладі.

Натомість із *далекою* часовою перспективою пов'язані життєві цілі та плани меншої кількості хлопців (3,97 %) і на 4,36 % більшої кількості дівчат (8,33 %). Відмінності між цими кількісними показниками також не виявилися статистично значущими. Одержані результати засвідчують те, що учні старших класів ще нечасто рефлексують про свою майбутню професійну діяльність, сімейне життя тощо. Думаємо, що це зумовлено їх недостатньою зрілістю та переважаючою зосередженістю на таких життєвих цілях і планах, які є ближчими у часових вимірах.

Отже, в ранньому юнацькому віці життєві цілі та плани особистості часто стосуються близької й віддаленої часової перспективи і рідко – далекої.

Змістове наповнення життєвих цілей і планів особистості в ранній юності встановлювалося за допомогою методики мотиваційної індукції, що розроблена Ж. Нюттеном [194; 195] й адаптована Н. М. Толстих [164], вільного самоопису «Мої роздуми про свої життєві цілі» (М. І. Гладкевич), опитувальника «Моє ставлення до життя» розробленого й апробованого І. С. Булах [28; 29] та модифікованого М. І. Гладкевич (див. Додаток Б).

Оскільки про особливості проведення методики мотиваційної індукції вже згадано вище в цьому підрозділі, то коротко охарактеризуємо застосування самоопису та опитувальника. В самоописі респондентам пропонувалося охарактеризувати свою майбутню професійну освіту і діяльність, сім'ю, житло. Окрім цього, вони мали відзначити, що їм потрібно зробити для досягнення своїх життєвих цілей і реалізації життєвих планів, а також те, хто і як може сприяти цьому процесові. Натомість в опитувальнику була низка запитань, що також стосуються життєвих цілей і планів старшокласників.

Одержані результати, що відбивають кількісні показники змісту основних життєвих цілей і планів досліджуваних за їх статевою належністю, для унаочнення подано в табл. 2. 2.

Таблиця 2. 2

**Кількісні показники змістового наповнення життєвих цілей і
планів особистості в ранньому юнацькому віці**

n=258

Зміст життєвих цілей і планів	Хлопці (n=126)		Дівчата (n=132)		φ*
	кількість	%	кількість	%	
Навчальна успішність	53	42,06	79	59,85	2,858*
Атестат про закінчення загальноосвітнього навчального закладу	76	60,32	85	64,39	0,682
Вступ у заклад вищої освіти	62	49,21	106	80,3	5,355*
Успішне працевлаштування	69	54,76	93	70,45	2,617*
Приватний бізнес	17	13,49	27	20,45	1,509
Власне житло, автомобіль	78	61,9	98	74,24	2,128**
Своя сім'я	95	75,4	112	84,85	1,903**
Подорожі	42	33,33	39	29,55	0,658

З табл. 2. 2 помітно, що життєві цілі найбільшої кількості респондентів, як хлопців (75,4 %), так і дівчат (84,85 %), стосуються створення *своєї сім'ї*. Зазначену життєву ціль усі вони розглядають у далекій часовій перспективі. Звернемо увагу на те, що кількість дівчат на 9,45 % перевищує кількість хлопців. Статистичні відмінності між отриманими кількісними показниками виявилися не досить значущими (φ*=1,903**). На наш погляд, встановлені відмінності зумовлено незначним

переважанням сімейних цінностей у дівчат, що пов'язано з їх вихованням та існуючими стереотипами в суспільстві.

Проте змістове наповнення життєвих планів, як засобів досягнення життєвої цілі щодо створення сім'ї, є схожим у багатьох досліджуваних. На думку багатьох із них, для створення сім'ї достатньо одружитися. Такі пояснення є свідченням того, що респонденти глибоко не задумувалися про цю життєву ціль і життєві плани, які були б засобами її реалізації. Наприклад, досліджувана І. С., 16 р. 7 р. зазначила: «В майбутньому хочу створити велику і дружню сім'ю, в якій буде 3-5 дітей».

Лише окремі хлопці та дівчата відзначили про те, що спочатку потрібно зустріти вірну подругу чи друга, з часом підтвердити взаємні почуття любові, вірності, поваги тощо. А тоді вже можна створювати щасливу сім'ю та народжувати дітей.

Життєві цілі дещо меншої кількості респондентів, а саме, на 12,34 % більшої кількості дівчат (74,24 %), порівняно хлопцями (61,9 %), стосуються їх приватного майна, а саме – володіння *власним житлом й автомобілем*. Цю життєву ціль, як і попередню, вони також розглядають у далекій часовій перспективі. Встановлено, що статистичні відмінності між цими кількісними показниками також є не досить значущими ($\phi^*=2,128^{**}$). Вважаємо, що превалювання такої життєвої цілі в особистості раннього юнацького віку пов'язано, як із домінуванням матеріальних цінностей у суспільстві, так з її прагненням до емансипації від батьків, комфорту, самоствердження тощо.

Щодо життєвих планів, як засобів досягнення цієї цілі, багато досліджуваних вважають, що вони мають працювати і самостійно заробити кошти для придбання житла й автомобіля. Наприклад, старшокласниця К. М., 15 р. 9 м. відзначила таке: «Жити хочеться в окремій квартирі. Для цього потрібно працювати». Окремі респонденти зазначили, що вони

бажають отримати автомобіль чи власне житло у подарунок. Окреслене засвідчує відсутність у них глибоких рефлексивних міркувань щодо таких життєвих цілей і планів.

Звісно, досягнення згаданих життєвих цілей потребує першочергового досягнення таких цілей, як закінчення загальноосвітнього та вступ до вищого навчального закладу. Тому досить великою виявилася кількість респондентів (зокрема, на 4,07 % більша кількість дівчат (64,39 %), порівняно з хлопцями (60,32 %)), які підкреслили важливість *закінчення ними загальноосвітнього навчального закладу та одержання атестату*. Таку ціль вони розглянули в контексті близької (учні одинадцятих класів) чи віддаленої (учні десятих класів) часової перспективи. Статистичні відмінності між цими кількісними показниками є незначущими ($\phi^*=0,682$). На нашу думку, ці досліджувані усвідомлюють, що досягнути інші життєві цілі, зокрема й зазначені вище, можливо за умови досягнення ними як цілі щодо закінчення школи, так і презентованої нижче.

Так, життєві цілі значно більшої (на 31,09 %) кількості дівчат (80,3 %), порівняно з хлопцями (49,21 %), пов'язані зі *вступом до закладу вищої освіти*. Зазначену ціль, як і попередньо згадану, респонденти розглянули в контексті близької (учні одинадцятих класів) чи віддаленої (учні десятих класів) часової перспективи. Проте статистичні відмінності між кількісними показниками у хлопців і дівчат щодо такої цілі виявилися досить значущими ($\phi^*=5,355^*$). Встановлені відмінності зумовлено тим, що, на думку дівчат, одержання вищої професійної освіти є важливою умовою успішного працевлаштування у майбутньому.

Життєві плани, які стосуються *навчальної успішності* та є основними засобами досягнення особистістю раннього юнацького віку таких життєвих цілей, як закінчення загальноосвітньої школи і вступ до закладу вищої освіти, виявилися актуальними для дещо меншої кількості респондентів.

Зокрема – для більшої на 17,79 % кількості дівчат (59,85 %), порівняно з хлопцями (42,06 %). Статистичні відмінності між встановленими кількісними показниками виявилися значущими ($\phi^*=2,858^*$). Вважаємо, що ці відмінності зумовлено швидшим дорослішанням дівчат і розумінням ними ще в десятому класі важливості рівня навчальної успішності для закінчення загальноосвітньої школи і вступу до закладу вищої освіти.

Життєві цілі значно більшої (на 15,69 %) кількості дівчат (70,45 %), порівняно з хлопцями (54,76 %), пов'язані з *успішним працевлаштуванням* у майбутньому. Таку життєву ціль, як і дві згаданих вище, вони також розглядають у далекій часовій перспективі. Статистичні відмінності між кількісними показниками у хлопців і дівчат щодо такої цілі виявилися значущими ($\phi^*=2,617^*$). На нашу думку, це зумовлено швидшим дорослішанням дівчат та їх прагненням професійного самоствердження. Проте життєві плани особистості щодо досягнення зазначеної цілі є ще несформованими в цьому віці, що підтверджує відсутність відповідних відповідей. «У майбутньому я хотіла б працювати з дітьми і сім'ями цих дітей», – відзначила К. Ю., 16 р. 2 м.

Цікавим є те, що життєві цілі невеликої кількості респондентів, із яких на 6,96 % більше дівчат (20,45 %), порівняно з хлопцями (13,49 %), спрямовані на відкриття власного *приватного бізнесу* в майбутньому. Звісно, що досягнення такої життєвої цілі також розглянуто ними у контексті далекої часової перспективи. Статистичні відмінності між цими кількісними показниками є незначущими ($\phi^*=1,509$). Хлопці та дівчата конкретно відзначили те, яким має бути їх бізнес (власна кондитерська (досліджувана І. К., 16 р. 7 м.), розведення риби у своєму ставку (респондент О. Т., 17 р. 1 м.) тощо). Однак, хоча ці досліджувані й визначилися зі своїми життєвими цілями, проте засоби їх досягнення, тобто відповідні життєві плани, ще залишилися ними неосмисленими.

Не досить велика кількість досліджуваних, зокрема на 3,78 % більше хлопців (33,33 %), порівняно з дівчатами (29,55 %), пов'язують власні життєві цілі з *подорожами*. Вони розглядають зазначені цілі в контексті всіх часових перспектив – близької, віддаленої та далекої. Статистичні відмінності між встановленими кількісними показниками є незначущими ($\phi^*=0,658$). Засоби їх досягнення також різні – як за кошти батьків, так і за власні. Проте, конкретних засобів одержання останніх респонденти не зазначили, що є підтвердженням їх недостатнього осмислення.

Отже, загалом змістове наповнення життєвих цілей і планів особистості раннього юнацького віку найчастіше пов'язано зі створенням своєї сім'ї, володінням приватною власністю (житлом та автомобілем), закінченням загальноосвітнього навчального закладу та одержанням атестату, вступом до закладу вищої освіти, успішним влаштуванням на роботу та навчальною успішністю. Проте, життєві цілі та плани хлопців частіше стосуються своєї сім'ї, закінчення загальноосвітнього навчального закладу та одержання атестату й успішного працевлаштування, дівчат – своєї сім'ї, вступу до закладу вищої освіти й одержання диплому та приватної власності (житла, автомобіля). Зважаючи на змістове наповнення життєвих цілей і планів, встановлено, що у ранній юності особистість рідко рефлексує про власні життєві цілі й відповідні життєві плани, як засоби їх реалізації, та недостатньо глибоко їх осмислює.

Емпіричному вивченню особливостей і психологічних умов розвитку життєвих планів особистості раннього юнацького віку, що стосуються її ціннісної сфери, ставлення до ряду сфер життєдіяльності, засад особистої життєвої концепції та переважаючих мотивів життєвої активності, сприяло використання методики «Ціннісні орієнтації» автора М. Рокіча [24; 112]. За допомогою цієї методики встановлювалася значущість життєвих цілей і планів старшокласників. Статистична значущість відмінностей між

кількісними показниками, які були отримані у різних статевих групах, встановлювалася за допомогою коефіцієнта рангової кореляції Спірмена r_s [43; 60; 94; 133].

Для унаочнення одержані результати щодо значущості життєвих цілей і планів особистості в ранній юності подано у табл. 2. 3.

Таблиця 2. 3

**Рангова значущість життєвих цілей і планів особистості в
ранньому юнацькому віці**

n=258

Життєві цілі та плани	Ранги	
	Хлопці	Дівчата
Активне діяльне життя	9	16
Впевненість у собі	8	10
Громадське визнання	1	3
Життєва мудрість	15	15
Здоров'я	14	7
Краса природи і мистецтва	17	18
Любов	6	4
Матеріально забезпечене життя	3	2
Наявність хороших і вірних друзів	2	5
Пізнання	11	12
Продуктивність життя	10	11
Розваги	4	13
Саморозвиток	13	8
Свобода	5	6
Творчість	18	17
Цікава робота	12	14
Щастя інших	16	9
Щасливе сімейне життя	7	1

З табл. 2. 3 можна констатувати, що у хлопців і дівчат значущість ряду життєвих цілей і планів, які відбиваються в їх термінальних цінностях, є досить подібною. Значущість такої подібності підтвердилася статистично

$r_s = 0,653$ ($p \leq 0,01$). Відзначимо, що основні життєві цілі респондентів за статевими групами збігаються з тими, про які вже зазначалося вище.

Проте найвищі ранги від досліджуваних отримали такі життєві цілі та плани, що пов'язані з їх громадським визнанням (хлопці – 1 ранг, дівчата – 3 ранг). Думаємо, що зумовлено їх сильним прагненням самоствердитися у дорослому житті, зокрема у вищих навчальних закладах як студентів.

Встановлено, що досить високі ранги старшокласники надали таким життєвим цілям і планам, що стосуються щасливого сімейного життя (хлопці – 7 ранг, дівчата – 1 ранг), наявності хороших і вірних друзів (хлопці – 2 ранг, дівчата – 5 ранг), матеріально забезпеченого життя (хлопці – 3 ранг, дівчата – 2 ранг). Вибір перших (щасливе сімейне життя) зумовлено прагненнями, передусім дівчат, до особистісного самоствердження, других (наявність хороших і вірних друзів) – прагненнями особистості знайти справжнього друга або переконатися у відсутності справжньої дружби. Натомість третіх (матеріально забезпечене життя) – прагненнями матеріального добробуту і благополуччя для задоволення своїх потреб (особисте житло, автомобіль тощо).

Середні за величиною ранги від досліджуваних отримали такі життєві цілі та плани, що стосуються любові (хлопці – 6 ранг, дівчата – 4 ранг), свободи (хлопці – 5 ранг, дівчата – 6 ранг), впевненості в собі (хлопці – 8 ранг, дівчата – 10 ранг), активного діяльного життя (хлопці – 9 ранг, дівчата – 16 ранг), продуктивності життя (хлопці – 10 ранг, дівчата – 11 ранг), пізнання (хлопці – 11 ранг, дівчата – 12 ранг). На нашу думку, така значущість життєвих цілей і планів пов'язана з віковими особливостями розвитку особистості в ранній юності, а саме, з її прагненнями до особистісного самовизначення, стати дорослішою і більш самостійною.

Значно нижчі ранги від досліджуваних отримали життєві цілі та плани, що мають зв'язок із саморозвитком (хлопці – 13 ранг, дівчата – 8

ранг), цікавою роботою (хлопці – 12 ранг, дівчата – 14 ранг), здоров'ям (хлопці – 14 ранг, дівчата – 7 ранг), щастям інших (хлопці – 16 ранг, дівчата – 9 ранг), життєвою мудрістю (хлопці – 15 ранг, дівчата – 15 ранг). Думаємо, що невисока значущість зазначених життєвих цілей і планів зумовлена недостатньою зрілістю особистості раннього юнацького віку. Ці ранги згаданим життєвим цілям і планам засвідчують значущість прагнення хлопців і дівчат реалізувати себе в суспільстві. Проте це прагнення більше стосується довготривалої перспективи.

Надані ранги зазначеним життєвим цілям і планам підтверджують важливість прагнення хлопців і дівчат реалізувати себе в суспільстві. Вони добре розуміють те, що мудрість набувається з роками і життєвим досвідом.

Найнижчі ранги від респондентів отримали життєві цілі й плани, що стосуються творчості (хлопці – 18 ранг, дівчата – 17 ранг) та краси природи і мистецтва (хлопці – 17 ранг, дівчата – 18 ранг).

Отож, у ранній юності особистість надає найбільшій переваги досягненню життєвих цілей і планів, що пов'язані з дружбою і матеріально забезпеченим життям; натомість найменшого значення – з творчістю та красою природи і мистецтва.

Підкреслимо, що життєві цілі та плани, які респонденти визнали найважливішими за результатами методики «Ціннісні орієнтації» автора М. Рокіча, збігаються з найбільш значущими життєвими цілями і планами, які було відзначено ними за результатами проективної методики мотиваційної індукції (автора Ж. Нюттена [194; 195] в адаптації Н. М. Толстих [164]), вільного самоопису «Мої роздуми про свої життєві цілі» (автора М. І. Гладкевич) та опитувальника «Моє ставлення до життя» розробленого й апробованого І. С. Булах [28; 29] та модифікованого М. І. Гладкевич. Тому варто відзначити впевненість старшокласників у найбільш важливих для них життєвих цілях і планах.

Вивченню психологічних умов становлення життєвих планів особистості в ранньому юнацькому віці сприяло застосування методики «Мотивація успіху і страх невдач» (автор А. О. Реан) [58]. За допомогою цієї методики виявлялися особливості мотивації досягнення респондентів у процесах конструювання і реалізації своїх життєвих планів. Зокрема фіксувалося домінування мотивації досягнення успіху чи уникнення невдачі або ж – невираженість мотиваційного полюсу (в одній половині ситуацій переважає мотивація успіху, в іншій – уникнення невдачі). Статистична значущість відмінностей між одержаними кількісними показниками для хлопців і дівчат встановлювалася за допомогою критерію ϕ^* -кутового перетворення Р. Фішера.

З метою унаочнення одержані кількісні результати щодо мотивації досліджуваних у контексті їх спрямованості на успіх чи уникнення невдач або ж невираженості мотиваційного полюсу при конструюванні й реалізації власних життєвих планів подано в табл. 2. 4.

Таблиця 2. 4

Кількісні показники мотивації досягнення особистості раннього юнацького віку

n=258

Тип мотивації досягнення	Хлопці (n=126)		Дівчата (n=132)		ϕ^*
	кількість	%	кількість	%	
Досягнення успіху	59	46,83	56	42,42	0,715
Невиражена	28	22,22	29	21,97	0,04
Уникнення невдач	39	30,95	47	35,61	0,787
Всього	126	100	132	100	-

Як видно з табл. 2. 4, загалом у багатьох старшокласників у процесах конструювання і реалізації власних життєвих планів переважає мотивація досягнення успіху. Водночас досить багато з них у цьому процесі спрямовані на уникнення невдач. Найменша, проте не досить мала кількість досліджуваних, мають невиражений мотиваційний полюс. Однак зокрема одержані кількісні показники мають певні відмінності між собою у різних групах за статевою належністю старшокласників.

Встановлено, що **мотивація досягнення успіху** притаманна 46,83 % хлопців і 42,42 % дівчат. Відмінності між цими показниками виявилися статистично незначущими ($\varphi^* = 0,715$). Респонденти з цією мотивацією, конструюючи і розпочинаючи реалізовувати свої життєві плани, сподіваються на успіх, виявляють такі якості, як цілеспрямованість, наполегливість, ініціативність, активність. Вони планують своє майбутнє на досить тривалу перспективу. За умови неуспішного результату вони не відмовляються від поставленої мети.

Невиражений мотиваційний полюс зафіксовано у 22,22 % хлопців і 21,97 % дівчат. Статистичні відмінності між кількісними показниками, які зафіксовано у різних статевих групах, виявилися незначущими ($\varphi^* = 0,04$). Досліджувані, в яких мотиваційний полюс є невираженим, майже в половині ситуацій, конструюючи і розпочинаючи реалізовувати свої життєві плани, сподіваються на успіх. У цих ситуаціях вони демонструють такі свої якості, що важливі для успішної реалізації життєвих планів. Ці якості перелічені вище. Натомість в інших ситуаціях вони намагаються уникнути невдачі, виявляючи протилежні якості. Відзначимо, що лише в половині випадків вони здатні спланувати власне майбутнє на досить тривалу перспективу. Втім, досягаючи неуспішного результату в половині ситуацій, досліджувані не відмовляються від поставленої мети.

З'ясовано, що **мотивація уникнення невдач** властива 30,95 % хлопців і 35,61 % дівчат. Відмінності між встановленими кількісними показниками у різних групах, за статтю респондентів, не є статистично значущими ($\varphi^* = 0,787$). Старшокласники з цією мотивацією, конструюючи або ж перед тим, як розпочати реалізовувати свої життєві плани, зосереджуються на уникненні невдач. Їм не характерні згадані вище якості. За потреби виконання відповідальних завдань або неуспішного результату, вони досить часто відмовляються від них. Якщо успішні та неуспішні результати їх діяльності чергуються, ці старшокласники схильні переоцінювати власні невдачі. Вони планують власне майбутнє на найближчу перспективу.

Отже, у меншій половині респондентів раннього юнацького віку при конструюванні та реалізації життєвих планів встановлено переважання мотивації досягнення успіху, в решти – мотивацію уникнення невдач або невиражений мотиваційний полюс. Статистично значущих відмінностей за характером мотивації у групах дівчат і хлопців не визначено.

Встановленню психологічних умов становлення життєвих планів особистості в ранньому юнацькому віці сприяло застосування методики «Когнітивна орієнтація (локус контролю)» автора Дж. Роттера в модифікації О. П. Єлісєєва [58] і «Тесту смисложиттєвих орієнтацій (СЖО)» автора Д. О. Леонтьєва [50; 82]. Зокрема визначалася спрямованість старшокласників на зовнішні чи внутрішні умови конструювання і реалізації їх життєвих планів, тобто екстернальний або інтернальний тип локусу контролю.

Для унаочнення одержані кількісні результати щодо локусу контролю досліджуваних презентовано в табл. 2. 5.

Як видно з табл. 2. 5, загалом у процесах конструювання і реалізації власних життєвих планів багатьох старшокласників (57,14 % хлопців і 60,61 % дівчат) переважає **екстернальний** локус контролю. Відмінності між цими показниками, що встановлювалися за допомогою критерію

φ^* -кутового перетворення Р. Фішера, виявилися статистично незначущими ($\varphi^* = 0,57$).

Таблиця 2. 5

Кількісні показники локус контролю особистості в ранній юності

n=258

Тип локус контролю	Хлопці (n=126)		Дівчата (n=132)	
	кількість	%	кількість	%
Екстернальний	72	57,14	80	60,61
Інтернальний	54	42,86	52	39,39
Всього	126	100	132	100

Особистість із екстернальним локусом контролю інтерпретує успішні та неуспішні результати реалізації власних життєвих планів, апелюючи до впливу зовнішніх чинників – везіння, невезіння, дій інших людей, різних обставин тощо. Вона не впевнена у власній цілеспрямованості, перебуває в пошуках свого покликання, багато її життєвих цілей і планів не вирізняються чіткістю. Інакше кажучи, особистість із цим локусом контролю не вважає, що може самостійно змінювати власне життя, досягати визначених життєвих цілей, конструювати і реалізувати життєві плани. Адже визначальний вплив на її життєдіяльність зумовлюють зовнішні чинники: події, сприятливий чи несприятливий збіг обставин, випадок, доля тощо.

Решту, меншу кількість досліджуваних (42,86 % хлопців і 39,39 % дівчат) вирізняє **інтернальний** локус контролю у процесах конструювання та реалізації їх життєвих планів. Відмінності між цими кількісними показниками також не виявилися статистично значущими ($\varphi^* = 0,57$). За переконаннями особистості з інтернальним локусом контролю, всі її успіхи та невдачі, що є результатами реалізації життєвих планів, залежать не від

випадкових подій, везіння, невезіння чи впливу інших людей, а від власних здібностей, цілеспрямованості тощо. Точніше така особистість сама здатна здійснити особистий життєвий вибір за власним бажанням, впливати на своє життя, досягати чітко поставлених життєвих цілей, конструювати і реалізувати життєві плани. Старшокласники з інтернальним локусом контролю впевнені в тому, що їх успіхи є результатом наполегливої роботи, а невдачі – помилок. Вони переконані в тому, що зможуть реалізувати сконструйовані життєві плани.

Загалом у багатьох респондентів, як хлопців, так і дівчат, встановлено переважання екстернального локус контролю, що засвідчує їх спрямованість на зовнішні умови у конструюванні та реалізації життєвих планів.

Отож, емпіричне вивчення психологічних умов та особливостей становлення життєвих планів особистості в ранній юності дозволило зробити такі висновки. У цей віковий період життєві цілі та плани особистості найбільш часто стосуються близької й віддаленої часової перспективи і досить рідко – далекої. Зміст життєвих цілей і планів особистості найчастіше пов'язаний зі створенням власної сім'ї, володінням приватною власністю, закінченням загальноосвітнього навчального закладу та одержанням атестату, вступом до закладу вищої освіти, успішним влаштуванням на роботу та навчальною успішністю. Зокрема життєві цілі та плани хлопців частіше стосуються своєї сім'ї, закінчення загальноосвітнього навчального закладу та одержання атестату й успішного працевлаштування, дівчат – своєї сім'ї, вступу до закладу вищої освіти й одержання диплому та приватної власності. Особистість раннього юнацького віку рідко рефлексує про свої життєві цілі та засоби їх досягнення, тобто відповідні життєві плани. А тому останні є недостатньо осмисленими і реалістичними.

Старшокласники надають найбільшого значення досягненню життєвих цілей і планів, що пов'язані з дружбою і матеріально забезпеченим життям; найменшого – творчістю та красою природи і мистецтва.

Конструюючи і реалізуючи свої життєві плани, майже одна половина респондентів мотивовані досягненням успіху, інша – мотивацією уникнення невдач або ж їх мотиваційний полюс є невираженим. Більшість старшокласників спрямовані на зовнішні умови конструювання і реалізації життєвих планів, що засвідчує їх екстернальний локус контролю.

Результати емпіричного дослідження психологічних умов та особливостей становлення життєвих планів респондентів чоловічої й жіночої статі на наступному віковому етапі, у пізній юності розкрито у підрозділі 2.3 дисертації.

2.3. Психологічні умови та особливості становлення життєвих планів особистості в пізній юності

В цьому підрозділі розкрито результати емпіричного вивчення психологічних умов і специфіки становлення життєвих планів особистості періоду пізньої юності.

Для дослідження психологічних умов та особливостей становлення життєвих планів у особистості пізнього юнацького віку першочергово застосовувалася проективна методика мотиваційної індукції (автор – Ж. Нюттен [194; 195], адаптація – Н. М. Толстих [164]). За результатами застосування цієї методики виявлялося змістове наповнення їх життєвих цілей і планів. За її допомогою також встановлювався точний термін досягнення кожної життєвої цілі чи реалізації кожного життєвого плану.

Окрім цього, вивчалися засоби досягнення життєвих цілей, тобто життєві плани, та соціальні й психологічні умови їх реалізації.

Нагадаємо, що обробка одержаних результатів передусім відбувалася за допомогою часового коду Ж. Нюттена, що відбивав віддаленість часової перспективи щодо досягнення кожної життєвої цілі та плану в респондентів.

Одержані за допомогою часового коду кількісні показники дозволили визначити відмінності у часових вимірах досягнення юнаками і юнками своїх життєвих цілей і реалізації життєвих планів. А саме – в контексті близької, віддаленої та далекої часової перспективи. Статистичну значущість відмінностей між відповідними кількісними показниками, зважаючи на статеву належність респондентів, було визначено за допомогою критерію ϕ^* -кутового перетворення Р. Фішера.

Кількісні показники реалізації досліджуваними своїх життєвих цілей і планів у контексті віддаленості часової перспективи, з огляду на їх належність до певної статевої групи, а також статистичні відмінності між ними, для їх унаочнення подано в табл. 2. 6.

Таблиця 2. 6

**Кількісні показники реалізації життєвих цілей і планів
особистістю пізнього юнацького віку у відстанях часової перспективи,
n=236**

Відстань часової перспективи	Юнаки (n=116)		Юнки (n=120)		ϕ^*
	кількість	%	кількість	%	
Близька	58	50	69	57,5	1,152
Віддалена	46	39,66	34	28,33	1,851**
Далека	12	10,34	17	14,17	0,922
Всього	116	100	120	100	-

З табл. 2. 6 помітно, що загалом життєві цілі та плани найбільшої кількості досліджуваних, як юнаків, так і юнок, конструюються ними в контексті близької часової перспективи, дещо меншої – віддаленої та значно меншої – далекої. Проте, зокрема між зафіксованими кількісними показниками в юнаків і юнок виявлено певні відмінності.

Так, із *близькою* часовою перспективою пов'язані життєві цілі та плани меншої кількості респондентів чоловічої статі (50 %) та дещо більшої кількості – жіночої статі (57,5 %). Встановлено, що відмінності між цими кількісними показниками не є статистично значущими. Тобто в пізньому юнацькому віці особистість частіше рефлексує про такі свої короточасні життєві цілі та засоби їх досягнення – життєві плани (від одного чи двох днів до найближчого року). Зокрема – складання найближчих залікової й екзаменаційної сесій і відвідування навчальних занять, отримання на них позитивних оцінок, написання модульних контрольних робіт тощо; досягнення конкретних результатів у різних улюблених чи цікавих видах діяльності (одержання сертифікату про певний рівень знань іноземної мови, проходження певного рівня з конкретного напрямку практичної психології (символдрами, гештальттерапії тощо), туристична поїздка тощо) і систематичне вивчення вибраної іноземної мови, регулярне відвідування занять групи з певного напрямку практичної психології, робота після навчання для заробітку коштів на бажану туристичну поїздку тощо.

На противагу близькій, *віддаленої* часової перспективи стосуються життєві цілі та плани більшої кількості досліджуваних чоловічої статі (39,66 %) й значно меншої кількості – жіночої статі (28,33 %). Помічені відмінності між цими кількісними показниками виявилися статистично значущими (1,851**). Ці відмінності свідчать про те, що, на противагу юнкам, життєві цілі та життєві плани юнаків частіше стосуються всього періоду їх професійного навчання, закінчення певного закладу вищої освіти

та отримання відповідного диплому. Натомість юнки частіше рефлексують про власні життєві цілі та плани в межах близької та далекої часової перспективи. Думаємо, що це пов'язано з їх більш інтенсивним дорослішанням, порівняно з юнаками.

Порівняно з близькою та віддаленою, в контексті *далекої* часової перспективи сконструйовані життєві цілі та плани меншої кількості респондентів чоловічої статі (10,34 %) та дещо більшої кількості – жіночої статі (14,17 %). Виявлені відмінності між цими кількісними показниками не виявилися статистично значущими. Однак їх наявність дозволяє стверджувати, що, порівняно з юнаками, юнки частіше задумуються про свою майбутню професійну діяльність, сімейне життя тощо. На наш погляд, це пов'язано з тим, що юнки швидше дорослішають і тому частіше міркують про своє далеке майбутнє, на противагу юнакам.

Отже, життєві цілі та плани особистості пізнього юнацького віку стосуються найчастіше близької та віддаленої часової перспективи і досить рідко – далекої.

Як і в ранній юності, у пізній юності змістове наповнення життєвих цілей і планів особистості також вивчалось за допомогою методики мотиваційної індукції, розробленої Ж. Нюттеном [194; 195] й адаптованої Н. М. Толстих [164], вільного самоопису «Мої роздуми про свої життєві цілі» (М. І. Гладкевич), опитувальника «Моє ставлення до життя», розробленого й апробованого І. С. Булах [28; 29] та модифікованого М. І. Гладкевич (див. Додаток Б). Оскільки специфіку проведення методики мотиваційної індукції розкрито вище в цьому підрозділі, то зазначимо про особливості використання решти.

В самоописі студентам було запропоновано описати власну професійну освіту, майбутню професійну діяльність, сім'ю, житло. Окрім цього, вони мали відзначити про засоби досягнення своїх життєвих цілей, а

також те, хто і як може цьому допомогти. Натомість в опитувальнику був ряд запитань, які також сприяли виявленню змісту життєвих цілей і планів досліджуваних. Статистичну значущість відмінностей між відповідними кількісними показниками у респондентів із різних статевих груп встановлено за допомогою критерію ϕ^* -кутового перетворення Р. Фішера.

Одержані результати, що презентують кількісні показники змісту життєвих цілей і планів респондентів, для унаочнення подано в табл. 2. 7.

Таблиця 2. 7

Кількісні показники змістового наповнення життєвих цілей і планів особистості в пізньому юнацькому віці

n=236

Зміст життєвих цілей і планів	Юнаки (n=116)		Юнки (n=120)		ϕ^*
	кількість	%	кількість	%	
Диплом про закінчення закладу вищої освіти	109	93,97	91	75,83	4,101*
Навчальна успішність	33	28,45	63	52,5	3,817*
Професіоналізм	53	45,69	54	45	0,108
Успішне працевлаштування	102	87,93	92	76,37	2,281*
Приватний бізнес	22	18,97	19	15,83	0,645
Власне житло, автомобіль	39	33,62	39	32,5	0,184
Своя сім'я	42	36,27	82	68,39	5,03*
Подорожі	45	38,79	46	38,33	0,077

Як видно з табл. 2. 7, найбільші кількісні показники студентів, із поміж яких більше юнаків (93,97 %) і менше юнок (75,83 %), стосуються таких життєвих цілей і планів, як *диплом про закінчення закладу вищої освіти*. Зазначені цілі та плани в контексті близької часової перспективи

розглянули лише студенти четвертих курсів, у контексті віддаленої та далекої – студенти молодших курсів. За позицією респондентів, життєві плани, що сприятимуть досягненню такої цілі, полягають у відвідуванні ними навчальних занять, гарній підготовці до семінарських, практичних і лабораторних занять, здачі залікових та екзаменаційних сесій. Відмінності між отриманими кількісними показниками у юнаків і юнок виявилися статистично значущими ($\phi^*=4,101$). Думаємо, що це зумовлено сильними прагненнями юнаків знайти успішну роботу, щоб самостійно забезпечувати себе і свою сім'ю. Натомість у юнок переважає прагнення мати свою сім'ю.

Життєві цілі та плани також значної кількості досліджуваних, більшої юнаків (87,93 %) і меншої юнок (76,37 %), полягають у їх майбутньому *успішному працевлаштуванні*. Зазначені життєві цілі та плани, як і згадані вище, вони також розглянули у всіх часових перспективах, залежно від року їх навчання. Статистичні відмінності між одержаними кількісними показниками виявилися значущими ($\phi^*=2,281^*$). Як вже відзначалося вище, встановлені відмінності пов'язані з прагненнями юнаків добре працевлаштуватися, щоб забезпечувати себе і власну сім'ю. Натомість юнки більше спрямовані на те, щоб спочатку реалізувати себе в сімейному житті, а згодом – у професійній діяльності.

Цікавим є те, що погляди юнаків і юнок на значущість життєвих цілей і життєвих планів, які стосуються професіоналізму, своєї сім'ї, подорожей і навчальної успішності, виявилися неоднаковими. Загалом встановлено, що юнаки надають перевагу професіоналізму, а дещо меншого значення – подорожам, власній сім'ї та навчальній успішності. Натомість юнки – створенню своєї сім'ї, навчальній успішності, професіоналізму і подорожам.

Зокрема такі життєві цілі та плани, що стосуються *своєї сім'ї*, вважає важливою для себе значно менша кількість юнаків (36,27 %), порівняно з юнками (68,39 %). Наприклад, респондент Г. В., 19 р. 1 м. зазначив таке: «Я

планую одружитися в 26-29 років. Але, якщо до цього часу матиму власне житло». Досліджувана Ч. Т., 18 р. 5 м. відзначила: «Мрію про свою сім'ю, як і кожна дівчина. Це чоловік і діти. Уявляю свою щасливу сім'ю». Інтерпретація встановлених відмінностей, що виявилися статистично значущими ($\phi^*=5,03^*$), збігається з поданою вище. На нашу думку, ці відмінності зумовлені сильними прагненнями юнок до сімейної самореалізації.

Професіоналізм у контексті важливих життєвих цілей і планів визначили для себе майже однакова кількість респондентів – 45,69 % юнаків і 45 % юнок. Зазначену життєву ціль вони розглянули у віддаленій і далекій часових перспективах. Наприклад, досліджувана Д. О., 18 р. 7 м. зазначила: «В майбутньому я планую поєднати свою професійну діяльність з психологією. Хочу відкрити власний психологічний кабінет і набути професійного досвіду, працюючи з різними людьми». Адже на етапі професійного навчання студенти отримують професійні знання та навички, а в процесі виконання професійної діяльності – набувають професіоналізму. Статистичні відмінності між зафіксованими кількісними показниками виявилися незначущими ($\phi^*=0,108$). Це засвідчує, що багато юнаків і юнок часто рефлексували про досягнення такої життєвої цілі та про засоби її досягнення (життєві плани).

Життєві плани, що стосуються *навчальної успішності* та забезпечують досягнення студентами такої життєвої цілі, як закінчення вищого навчального закладу, є актуальними для значно меншої кількості юнаків (28,45 %), порівняно з юнками (52,5 %). Такі плани і ціль вони розглядають у контексті близької та віддаленої часової перспективи. Значні відмінності в отриманих кількісних показниках підтвердилися статистично ($\phi^*=3,817^*$). Думаємо, що, на противагу юнакам, юнки частіше міркували про важливість навчальної успішності для закінчення закладу вищої освіти.

Досить велика кількість юнаків (38,79 %) та юнок (38,33 %) пов'язують власні життєві цілі та плани з *подорожами*, які вони розглядають у контексті всіх часових перспектив – близької, віддаленої й далекої. Статистичні відмінності між цими кількісними показниками є несуттєвими ($\phi^*=0,077$). Життєві плани для досягнення такої цілі полягають у тому, щоб самостійно заробити кошти для подорожей. Однак з конкретним змістом своїх життєвих планів, як засобів її досягнення, респонденти або не визначилися, що засвідчує недостатнє осмислення ними таких цілей і планів, або не виявили бажання зазначити про них. Наприклад, досліджувана Г. А., 20 р. 9 м. відзначила таке: «Дуже люблю подорожувати. Відкривати для себе нові міста та мальовничі села. Мене цікавить життя людей у різних куточках світу. Якщо є можливість подорожувати, то я її використовую».

Життєві цілі та плани майже однакової кількості юнаків (33,62 %) і юнок (32,5 %) стосуються власного приватного майна – *житла* та *автомобіля*. Зазначені життєві цілі та плани розглянуто ними у далекій часовій перспективі. Статистичні відмінності між отриманими кількісними показниками є незначущими ($\phi^*=0,184$). Вважаємо, що такі життєві цілі та плани в особистості періоду пізньої юності зумовлено її прагненнями до матеріального благополуччя, комфорту, соціального і суспільного самоствердження тощо. Досягненню таких цілей, на думку багатьох респондентів чоловічої статі та небагатьох жіночої статі, сприятиме їх успішне працевлаштування, самостійність і наполегливість. Окреслене свідчить про те, що вони часто рефлексували про свою ціль, терміни і засоби її досягнення (життєві плани).

Про відкриття *приватного бізнесу* в контексті своїх життєвих цілей і планів відзначили небагато респондентів – 18,97 % юнаків і 15,83 % юнок. Досягнення зазначених життєвих цілей і реалізацію планів багато з них

розглянули в контексті далекої часової перспективи. Статистично отримані кількісні показники відрізняються несуттєво ($\phi^*=0,645$). Досліджувані визначилися з власним бізнесом у майбутньому, що досить часто збігається з їх улюбленими заняттями (пошиття одягу (досліджувана К. С., 18 р. 1 м.), власна кондитерська (досліджувана Ч. В., 19 р. 8 м.), приватна психологічна практика (респондент В. О., 20 р. 3 м., досліджувана Д. О., 20 р. 6 м.) тощо). Життєві плани особистості пізнього юнацького віку, що мають сприяти досягненню визначених нею життєвих цілей, характеризуються достатньою осмисленістю.

Отже, загалом у пізній юності особистість найчастіше пов'язує власні життєві цілі та плани із закінченням закладу вищої освіти та одержанням відповідного диплому, успішним влаштуванням на роботу, набуттям професіоналізму, створенням сім'ї, подорожами і навчальною успішністю. Однак, зокрема життєві цілі та плани юнаків частіше стосуються закінчення закладу вищої освіти та одержання диплому, успішного працевлаштування і професіоналізму, юнок – успішного працевлаштування, закінчення закладу вищої освіти й одержання диплому, а також своєї сім'ї. З огляду на зміст життєвих цілей і планів, можемо зробити висновок про те, що в пізньому юнацькому віці особистість досить часто рефлексує про власні життєві цілі й відповідні життєві плани, як засоби їх реалізації, проте недостатньо глибоко осмислює багато з них. А тому її життєві плани не вирізняються осмисленістю й реалістичністю.

Виявити особливості й психологічні умови становлення життєвих планів особистості пізнього юнацького віку, що стосуються її ціннісної сфери, ставлення до різних сфер життєдіяльності, підґрунтя особистої життєвої концепції й домінуючих мотивів життєвої активності, дозволило застосування методики «Ціннісні орієнтації» автора М. Рокіча [24; 112].

Статистичну значущість відмінностей між кількісними показниками, отриманих у різних статевих групах, визначено за допомогою коефіцієнта рангової кореляції Спірмена r_s [43; 60; 94; 133].

Для унаочнення одержані результати щодо значущості життєвих цілей і планів особистості в пізній юності презентовано в табл. 2. 8.

Таблиця 2. 8

**Рангова значущість життєвих цілей і планів особистості в
пізньому юнацькому віці**

n=236

Життєві цілі та плани	Ранги	
	Юнаки	Юнки
Активне діяльне життя	6	9
Впевненість у собі	11	10
Громадське визнання	4	3
Життєва мудрість	13	15
Здоров'я	12	14
Краса природи і мистецтва	18	17
Любов	3	1
Матеріально забезпечене життя	2	5
Наявність хороших і вірних друзів	1	4
Пізнання	9	7
Продуктивність життя	7	8
Розваги	16	13
Саморозвиток	10	6
Свобода	15	16
Творчість	17	18
Цікава робота	8	12
Щастя інших	14	11
Щасливе сімейне життя	5	2

З табл. 2. 8 помітно, що в юнаків і юнок значущість багатьох життєвих цілей і планів, які віддзеркалюють їх термінальні цінності, виявилася досить схожою. Статистична значущість цієї схожості є досить великою $r_s = 0,889$ ($p \leq 0,01$). Встановлено, що основні життєві цілі та плани особистості

пізнього юнацького віку збігаються з тими, про які згадано вище в цьому підрозділі. А саме – найвищі ранги респонденти надали таким із них, що стосуються любові (юнаки – 3 ранг, юнки – 1 ранг), наявності хороших і вірних друзів (юнаки – 1 ранг, юнки – 4 ранг), матеріально забезпеченого життя (юнаки – 2 ранг, юнки – 5 ранг), щасливого сімейного життя (юнаки – 5 ранг, юнки – 2 ранг).

Вибір життєвих цілей і планів, які стосуються любові, щасливого сімейного життя та наявності хороших і вірних друзів, зумовлено віковими особливостями розвитку особистості в пізній юності, а саме, її прагненнями до особистісного самовизначення, інтимності, близьких дружніх стосунків. Натомість вибір матеріально забезпеченого життя – з прагненнями матеріального добробуту і благополуччя для задоволення своїх потреб (особисте житло, автомобіль, можливість навчатися на різних курсах (іноземних мов, психологічних та ін.), подорожувати тощо.

Не менш високі ранги від досліджуваних (юнаки – 1 ранг, юнки – 4 ранг) отримали такі життєві цілі та плани, що пов'язані з їх громадським визнанням. Думаємо, що чинниками цього вибору є вікові особливості розвитку особистості в пізній юності, передусім, її прагнення самореалізуватися у суспільстві.

Середні за величиною ранги (від 6 до 12) респонденти надали життєвим цілям і планам, що стосуються активного діяльного життя (юнаки – 6 ранг, юнки – 9 ранг), продуктивності життя (юнаки – 7 ранг, юнки – 8 ранг), пізнання (юнаки – 9 ранг, юнки – 7 ранг), цікавої роботи (юнаки – 8 ранг, юнки – 12 ранг), саморозвитку (юнаки – 10 ранг, юнки – 6 ранг), впевненості в собі (юнаки – 11 ранг, юнки – 10 ранг). Надані ранги зазначеним життєвим цілям і планам підтверджують важливість прагнення юнаків і дівчат реалізувати себе в суспільстві, проте у довготривалій перспективі.

Натомість значно нижчі ранги від досліджуваних отримали життєві цілі та плани, що пов'язані зі здоров'ям (юнаки – 12 ранг, юнки – 14 ранг), щастям інших (юнаки – 14 ранг, юнки – 11 ранг), життєвою мудрістю (юнаки – 13 ранг, юнки – 15 ранг), свободою (юнаки – 15 ранг, юнки – 16 ранг). З презентованих рангів помітно, що особистість юнацького віку не надає надто великого значення власному здоров'ю, яке в цьому ще є міцним. Не дуже важливим для неї є й щастя інших людей, адже першочерговим завданням постає побудова власного щастя. Окрім цього, вона добре розуміє те, що мудрість набувається з роками і життєвим досвідом.

Найнижчі ранги від респондентів дісталися таким життєвим цілям і планам, які мають стосунок до творчості (юнаки – 17 ранг, юнки – 18 ранг) й краси природи і мистецтва (юнаки – 18 ранг, юнки – 17 ранг).

Отже, в пізній юності особистість надає найбільшій значущості досягненню життєвих цілей і планів, які стосуються щасливого сімейного життя, любові, дружби і матеріально забезпеченого життя; найменшій – творчості та краси природи і мистецтва.

Доцільно наголосити на тому, що життєві цілі та плани, які респонденти вважають найважливішими для себе за результатами методики «Ціннісні орієнтації» автора М. Рокіча, збігаються з найбільш значущими життєвими цілями і планами, які було відзначено ними за результатами проективної методики мотиваційної індукції (автора Ж. Нюттена [194; 195] в адаптації Н. М. Толстих [164]), вільного самоопису «Мої роздуми про свої життєві цілі» (М. І. Гладкевич) та опитувальника «Моє ставлення до життя» розробленого й апробованого І. С. Булах [28; 29] і модифікованого М. І. Гладкевич. Зазначене засвідчує впевненість студентів у найбільш значущих для них життєвих цілях і планах.

Психологічні умови становлення життєвих планів особистості у пізньому юнацькому віці вивчалися за допомогою методики «Мотивація

успіху і страх невдач» (авт. А. О. Реан) [58]. Зокрема встановлювалися особливості мотивації досягнення досліджуваних у процесах конструювання і реалізації життєвих планів – превалювання мотивації досягнення успіху або мотивації уникнення невдачі, чи невираженість мотиваційного полюсу.

Презентуємо одержані кількісні результати щодо типів мотивації досягнення досліджуваних у табл. 2. 9.

Таблиця 2. 9

Кількісні показники мотивації особистості пізнього юнацького віку

n=236

Тип мотивації досягнення	Юнаки (n=116)		Юнки (n=120)		φ*
	кількість	%	кількість	%	
Досягнення успіху	68	58,62	67	55,83	0,438
Невиражена	17	14,66	22	18,33	0,745
Уникнення невдач	31	26,72	31	25,84	0,154
Всього	116	100	120	100	-

Як видно з табл. 2. 9, загалом у найбільшій кількості респондентів помічено переважання мотивації досягнення успіху при конструюванні й реалізації власних життєвих планів. Проте мотивація значної кількості досліджуваних у цьому процесі полягає в уникненні невдач. У значно меншій, хоча й не досить незначної кількості респондентів мотиваційний полюс є невираженим. Однак одержані кількісні показники певною мірою відрізняються між собою у різних статевих групах студентів.

Емпірично встановлено, що багатьом респондентам (58,62 % юнаків і 55,83 % юнок) властива **мотивація досягнення успіху**. Респонденти з цією мотивацією активно діють і, конструюючи й реалізуючи свої життєві плани, сподіваються на успіх. Вони не відмовляються від відповідальних завдань.

Їм притаманні якості, що сприяють досягненню успіху – цілеспрямованість, наполегливість, ініціативність, активність. Життєві плани досліджуваних, що мотивовані на успіх, стосуються досить тривалої перспективи. За умови неуспішного результату вони не відмовляються від досягнення визначеної мети. На противагу, таке завдання набуває для них ще більшої привабливості. Відмінності між встановленими кількісними показниками не виявилися статистично значущими ($\phi^* = 0,438$).

Невиражений мотиваційний полюс встановлено у найменшій кількості респондентів, а саме – в 14,66 % юнаків і 18,33 % юнок. Досліджувані з такою мотивацією лише у половині різних ситуацій, включаючись у процес конструювання і реалізації власних життєвих планів, сподіваються на успіх. У цих ситуаціях вони виявляють згадані вище якості. Однак в інших ситуаціях вони виявляють сподівання на уникнення невдачі та демонструють протилежні якості. Відзначимо, що в одній половині випадків вони планують власне майбутнє на досить тривалу перспективу, натомість в іншій – на найближчу. Досягнувши неуспішного результату в половині ситуацій, вони можуть відмовитися від поставленої мети. Статистичні відмінності між кількісними показниками, які було одержано у різних статевих групах, виявилися незначущими ($\phi^* = 0,745$).

Мотивацію уникнення невдач зафіксовано в 26,72 % юнаків і 25,84 % юнок. Респонденти з цією мотивацією, конструюючи і розпочинаючи реалізовувати свої життєві плани, мотивовані на уникнення невдач. Вони не виявляють ініціативи, цілеспрямованості, наполегливості, активності. Потреба у виконанні відповідального завдання чи неуспішний результат реалізації попередніх планів досить часто призводить до відмови від таких завдань чи подібних життєвих планів. В умовах чергування успішних і неуспішних результатів діяльності, вони перебільшують значення власних невдач. Ці респонденти частіше планують своє майбутнє на найближчу

перспективу. Статистичні відмінності між кількісними показниками, що визначені у різних статевих групах, виявилися незначущими ($\phi^* = 0,154$).

Отже, в процесах конструювання і реалізації своїх життєвих планів у більшій половині респондентів пізнього юнацького віку переважає мотивація досягнення успіху, в решти – мотивація уникнення невдач або невиражений мотиваційний полюс. Статистично значущих відмінностей за характером мотивації у різних статевих групах не встановлено.

Також психологічні умови становлення життєвих планів особистості у пізньому юнацькому віці вивчалися за допомогою методики «Когнітивна орієнтація (локус контролю)», розробленої Дж. Роттером і модифікованої О. П. Єлісєєвим [58] і «Тесту смисложиттєвих орієнтацій (СЖО)» автора Д. О. Леонтьєва [50; 82]. За допомогою цієї методики встановлювався тип локус контролю досліджуваних – екстернальний або інтернальний, що засвідчував їх спрямованість на зовнішні чи внутрішні умови конструювання і реалізації життєвих планів.

Для унаочнення одержані кількісні результати щодо локус контролю респондентів за їх належністю до різних статевих груп подано в табл. 2. 10.

Таблиця 2. 10

Кількісні показники локус контролю особистості у пізній юності

n=236

Тип локус контролю	Юнаки (n=116)		Юнки (n=120)	
	кількість	%	кількість	%
Екстернальний	61	52,59	66	55
Інтернальний	55	47,41	54	45
Всього	116	100	120	100

Як видно з табл. 2. 10, загалом у багатьох студентів (52,59 % юнаків і 55 % юнок) встановлено *екстернальний* локус контролю. Статистичні відмінності між цими показниками, що визначалися за допомогою критерію ϕ^* -кутового перетворення Р. Фішера [43; 60; 94; 133], не є статистично значущими ($\phi^* = 0,369$). За позицією особистості з екстернальним локусом контролю, всі результати реалізації їх життєвих планів (успішні чи неуспішні) зумовлено низкою різних зовнішніх чинників – везінням чи невезінням, збігом сприятливих або несприятливих обставин, зовнішніми подіями, впливом інших людей тощо.

Особистість із цим локусом контролю ще шукає власне покликання, їй не притаманна впевненість у своїй цілеспрямованості, її життєві цілі та плани є не досить чіткими. Вона не вважає себе суб'єктом власного життя, а тому не спроможна самотійно досягати його цілей, конструювати і реалізувати життєві плани. Адже ці процеси детермінуються випадковими подіями, долею тощо.

У дещо меншій кількості досліджуваних (47,41 % юнаків і 45 % юнок) виявлено *інтернальний* локус контролю. Статистичні відмінності між виявленими кількісними показниками також не є значущими ($\phi^* = 0,369$). Особистість із інтернальним локусом контролю переконана в тому, що всі успіхи та невдачі, які є результатами реалізації її життєвих планів, залежать лише від її цілеспрямованості, здібностей, компетентності. За її позицією, результат життєдіяльності не зумовлюється випадковими подіями, везінням чи невезінням, впливом інших людей тощо.

Виходить, що така особистість сама є активним суб'єктом власної життєдіяльності, здійснює життєвий вибір за своїм бажанням. Вона вважає, що досягнення визначених життєвих цілей і реалізація сконструйованих життєвих планів залежить лише від неї самої. Натомість – досягненню нею успіхів сприяє її наполеглива робота, а до неуспіхів призводять власні

помилки. Респондентів із цим локусом контролю вирізняє впевненість у тому, що вони спроможні сконструювати і реалізувати свої життєві плани та досягнути цілей власного життя.

Отже, респондентів пізнього юнацького віку характеризує домінування екстернального локус контролю, що підтверджує їх спрямованість на зовнішні умови конструювання і реалізації власних життєвих планів.

Загалом емпіричне дослідження психологічних умов та особливостей становлення життєвих планів особистості в пізньому юнацькому віці дозволило зробити такі висновки. В цьому віці життєві цілі та плани особистості стосуються найчастіше близької та віддаленої часової перспективи і досить рідко – далекої.

В пізній юності життєві цілі та плани особистості найчастіше пов'язані з закінченням вищого навчального закладу та одержанням диплому, успішним влаштуванням на роботу, набуттям професіоналізму, створенням сім'ї, подорожами і навчальною успішністю. Зокрема життєві цілі та плани юнаків частіше стосуються закінчення вищого навчального закладу і одержання диплому, успішного працевлаштування і професіоналізму, юнок – успішного працевлаштування, закінчення закладу вищої освіти й одержання диплому та створення своєї сім'ї.

В пізньому юнацькому віці об'єктом рефлексивних міркувань особистості досить часто виступають її життєві цілі й відповідні життєві плани, що сприяють їх досягненню. А відтак життєві плани в цьому віці стають більш осмисленими і реалістичними.

Студенти, як юнаки, так і юнки, надають найбільшій значущості досягненню життєвих цілей і планів, які стосуються щасливого сімейного життя, любові, дружби, матеріально забезпеченого життя і здоров'я; найменшої – творчості та краси природи і мистецтва.

Конструюючи і реалізовуючи свої життєві плани, більше від половини досліджуваних, як юнаків, так і юнок, мотивовані на досягнення успіху, решта – на уникнення невдач або ж їх мотиваційний полюс є невираженим. У всіх респондентів переважає екстернальний локус контролю, що підтверджує їх спрямованість на зовнішні умови конструювання і реалізації життєвих планів.

У наступному підрозділі дисертації презентовано результати порівняльного аналізу психологічних умов та особливостей становлення життєвих планів особистості в ранній і пізній юності.

2. 4. Специфіка становлення життєвих планів особистості в ранній і пізній юності: порівняльний аналіз

У цьому підрозділі презентовано порівняльний аналіз результатів емпіричного дослідження психологічних умов та особливостей становлення життєвих планів в особистості ранньої та пізньої юності.

Як вже зазначалося вище, визначенню психологічних умов і специфіки становлення життєвих планів у особистості раннього і пізнього юнацького віку сприяло першочергове застосування проективної методики мотиваційної індукції (автор – Ж. Нюттен [194; 195], адаптація – Н. М. Толстих [164]).

Нагадаємо, що за допомогою часового коду Ж. Нюттена було встановлено кількісні показники, які стосуються часових вимірів досягнення респондентами своїх життєвих цілей і реалізації ними власних життєвих планів. А саме – близької, віддаленої та далекої часової перспективи.

Статистична значущість відмінностей між кількісними показниками у респондентів раннього та пізнього юнацького віку, з огляду на їх статеву належність, визначалася за допомогою критерію ϕ^* -кутового перетворення Р. Фішера [43; 60; 94; 133]. Як і в попередніх підрозділах, значення критерію ϕ^* для $p \leq 0,01$ позначено *, а його значення для $p \leq 0,05$ – **.

Кількісні показники становлення життєвих цілей і планів досліджуваних у контексті віддаленості часової перспективи, з огляду на їх статеву належність, для їх унаочнення подано на рис. 2. 1.



Рис. 2. 1. Кількісні показники (%) життєвих цілей і планів досліджуваних у контексті часової перспективи

Примітка: в період ранньої юності $n=258$ (хлопці, $n=126$ і дівчата, $n=132$); у період пізньої юності $n=236$ (юнаки, $n=116$ та юнки, $n=120$).

Із рис. 2. 1 помітно, що загалом в юності найбільша кількість життєвих цілей і планів особистості стосується близької та віддаленої часової перспективи. Проте, зокрема у періоди ранньої та пізньої юності кількісні

показники щодо зазначених часових перспектив домінують неоднаково. В ранньому юнацькому віці найбільша кількість респондентів конструюють свої життєві цілі та плани у віддаленій часовій перспективі, дещо менша – близькій і значно менша – далекій.

На противагу ранньому, в пізньому юнацькому віці найбільша кількість життєвих цілей і планів особистості стосується близької часової перспективи, дещо менша – віддаленої та значно менша – далекої. Окрім цього, встановлено відмінності між кількісними показниками у досліджуваних, із огляду на їх стать.

Так, у контексті *близької* часової перспективи свої життєві цілі та плани конструює менша кількість респондентів періоду ранньої юності (42,06 % хлопців та 31,06 % дівчат) і значно більша – пізньої юності (50 % юнаків та 57,5 % юнок). Відмінності між життєвими цілями і планами в межах близької часової перспективи виявилися статистично незначущими у респондентів чоловічої статі ($\varphi^* = 1,236$) та значущими – жіночої статі ($\varphi^* = 4,265^*$).

Встановлені відмінності дозволяють стверджувати, що, порівняно з раннім, у пізньому юнацькому віці юнки значно частіше конструюють короткочасні життєві плани (від одного чи двох днів до найближчого року), як засоби досягнення відповідних життєвих цілей. У досліджуваних чоловічої статі таких статистично значущих відмінностей не зафіксовано.

Проте старшокласників менше цікавить шкільна успішність у короткочасній часовій перспективі, а більше – у тривалішій (закінчення навчального року і здача зовнішнього незалежного оцінювання). Натомість у студентів переважає спрямованість на досягнення позитивних результатів протягом найближчого періоду професійного навчання у закладах вищої освіти. Вважаємо, що ці відмінності зумовлено тим, що, порівняно з ранньою, в пізній юності особистість краще розуміє, що досягнення

життєвих цілей в кінці року (календарного чи навчального) залежить від успішності реалізації життєвих планів протягом коротших періодів протягом цього року.

Віддаленої часової перспективи стосуються життєві цілі та плани більшої кількості досліджуваних періоду ранньої юності (53,97 % хлопців і 60,61 % дівчат) та значно меншої – пізньої юності (39,66 % юнаків і 28,33 % юнок). Встановлено, що відмінності між життєвими цілями і планами у контексті віддаленої часової перспективи є статистично значущими, як у досліджуваних чоловічої ($\phi^* = 2,238^{**}$), так і жіночої ($\phi^* = 5,249^*$) статі.

Виявлені відмінності засвідчують, що старшокласникам, особливо дівчатам, властива більша впевненість у своєму віддаленому майбутньому (професійному навчанні), порівняно зі студентами (весь період професійного навчання у закладі вищої освіти та отримання диплому про його закінчення). Думаємо, що це пов'язано з більшою реалістичністю юнаків та особливо юнок щодо розуміння ними власних можливостей щодо досягнення поставлених життєвих цілей і реалізації відповідних життєвих планів.

У *далекій* часовій перспективі свої життєві цілі та плани конструює менша кількість респондентів періоду ранньої юності (3,97 % хлопців і 8,33 % дівчат) та значно більша – пізньої юності (10,34 % юнаків і 14,17 % юнок). Відмінності між життєвими цілями і планами в межах далекої часової перспективи виявилися статистично значущими у респондентів чоловічої ($\phi^* = 1,943^*$) і незначущими – жіночої ($\phi^* = 1,498$) статі.

Такі відмінності уможливлюють висновок про те, що в пізньому юнацькому віці особистість частіше розмірковує про власну професійну діяльність, сімейне життя тощо. На нашу думку, це зумовлено її дорослішанням, зростаючою самотійністю і набуттям нового досвіду.

Отже, в ранньому юнацькому віці життєві цілі та плани особистості стосуються більш віддаленої та менш близької часової перспективи. Відзначимо, що це характерно і для хлопців, і для дівчат. У пізньому юнацькому віці навпаки – менше віддаленої та більше близької часової перспективи. Зазначене стосується, як юнаків, так і юнок.

Кількісні показники життєвих цілей і планів усіх респондентів у далекій часовій перспективі виявилися найменшими, порівняно з близькою і віддаленою часовою перспективою. Проте у ранній юності вони є дещо меншими, порівняно з пізньою. Загалом встановлено, що, порівняно з ранньою, в пізній юності особистість значно частіше рефлексує про власні життєві цілі й відповідні життєві плани як засоби їх реалізації та набагато глибше осмислює такі цілі й плани.

Зміст життєвих цілей і планів особистості юнацького віку вивчався за допомогою методики мотиваційної індукції, що розроблена Ж. Нюттеном [194; 195] й адаптована Н. М. Толстих [164], вільного самоопису «Мої роздуми про свої життєві цілі» (М. І. Гладкевич), опитувальника «Мое ставлення до життя», розробленого й апробованого І. С. Булах [28; 29] і модифікованого М. І. Гладкевич (див. Додаток Б). Особливості застосування цих методик у дослідженні вже схарактеризовано в попередніх підрозділах дисертації.

З метою унаочнення кількісні показники змістового наповнення життєвих цілей і планів досліджуваних раннього та пізнього юнацького віку, з огляду на їх стать, презентовано на рис. 2. 2 і на рис. 2. 3.

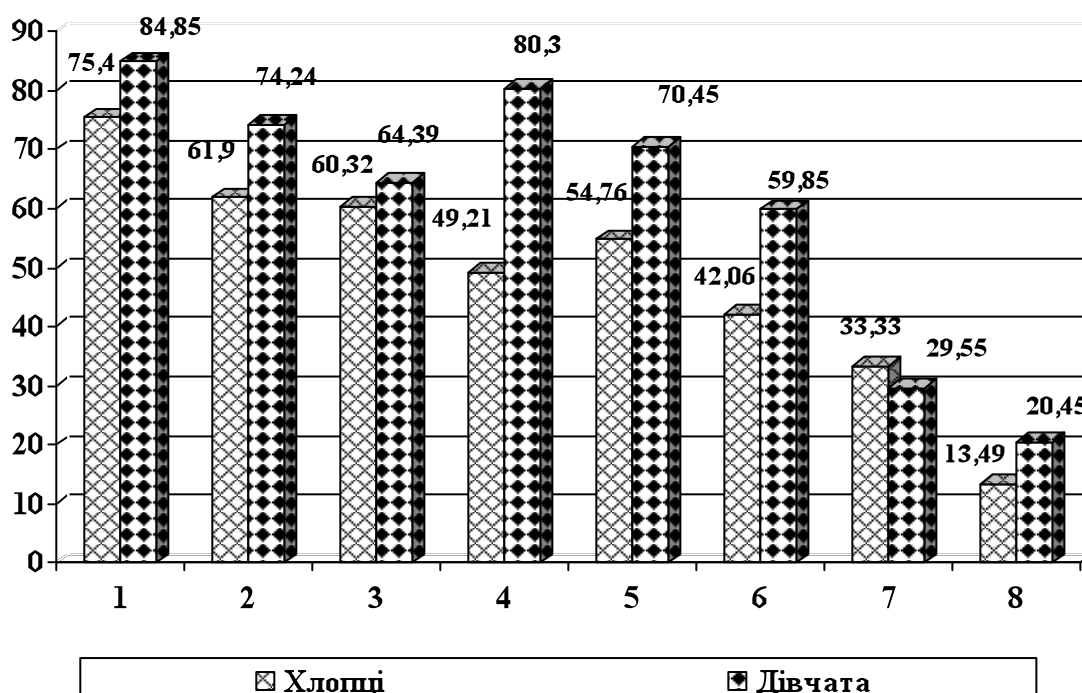


Рис. 2. 2. Кількісні показники (%) змісту життєвих цілей і планів особистості раннього юнацького віку (хлопці, n=126, дівчата, n=132)

Примітка:

- 1 – своя сім'я;
- 2 – власне житло, автомобіль;
- 3 – атестат про закінчення загальноосвітнього навчального закладу;
- 4 – вступ до закладу вищої освіти;
- 5 – успішне працевлаштування;
- 6 – навчальна успішність;
- 7 – подорожі;
- 8 – приватний бізнес.

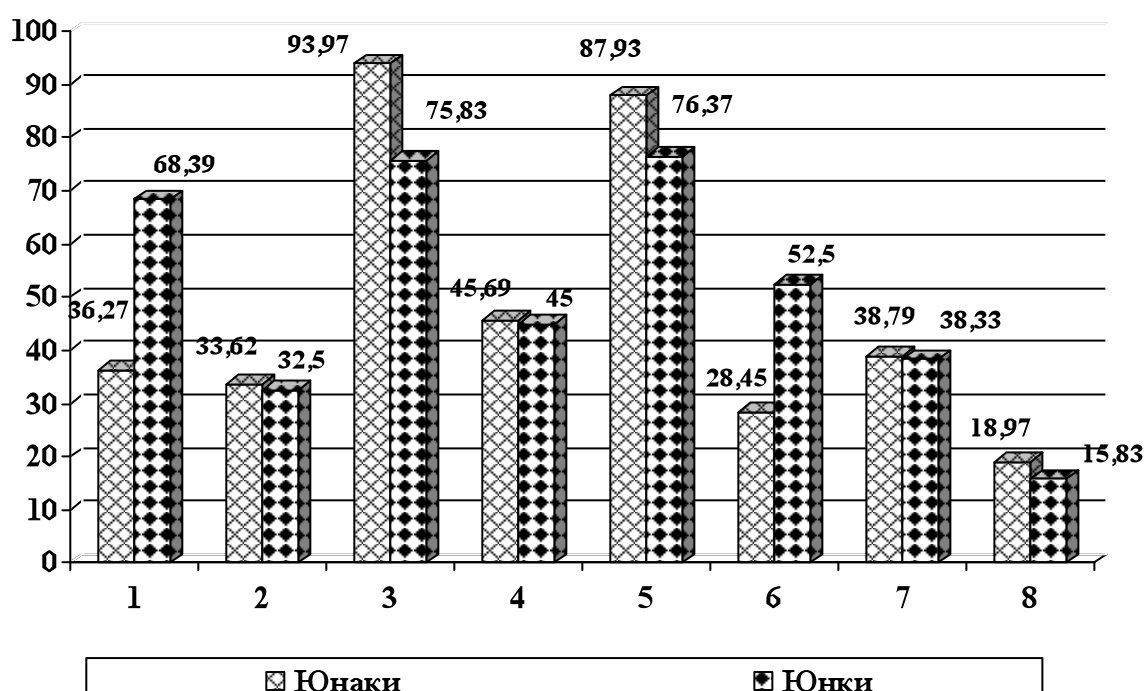


Рис. 2. 3. Кількісні показники (%) змісту життєвих цілей і планів особистості пізнього юнацького віку (юнаки, n=116, юнки, n=120)

Примітка:

- 1 – своя сім'я;
- 2 – власне житло, автомобіль;
- 3 – диплом про закінчення закладу вищої освіти;
- 4 – професіоналізм;
- 5 – успішне працевлаштування;
- 6 – навчальна успішність;
- 7 – подорожі;
- 8 – приватний бізнес.

Як видно з рис. 2. 2 і 2. 3, загалом у ранній і пізній юності зміст багатьох життєвих цілей і планів особистості збігається. Різними є такі, що стосуються отримання атестату про закінчення загальноосвітнього

навчального закладу і диплому про закінчення закладу вищої освіти, вступу до закладу вищої освіти і професіоналізму. Проте, у цих вікових періодах юності значущість життєвих цілей і планів для особистості є неоднаковою. В ранньому юнацькому віці найбільша кількість респондентів найчастіше пов'язують свої життєві цілі та плани зі створенням власної сім'ї, володінням приватною власністю, закінченням загальноосвітнього навчального закладу, одержанням атестату, вступом до закладу вищої освіти, успішним влаштуванням на роботу і навчальною успішністю. В пізньому юнацькому віці життєві цілі та плани багатьох досліджуваних стосуються закінчення закладу вищої освіти й одержання диплому, успішного працевлаштування, набуття професіоналізму, створення своєї сім'ї, подорожей і навчальної успішності.

Також простежено відмінності між одержаними кількісними показниками, із огляду на статеву належність респондентів.

Так, створення *своєї сім'ї* стосуються життєві цілі та плани найбільшої кількості досліджуваних раннього юнацького віку (75,4 % хлопців і 84,85 % дівчат) і значно меншої – пізнього юнацького віку (36,27 % юнаків і 68,39 % юнок). Відмінності між такими життєвими цілями і планами особистості в періоди ранньої та пізньої юності виявилися статистично значущими, як у респондентів чоловічої статі ($\phi^* = 6,318^*$), так і жіночої статі ($\phi^* = 3,132^*$). На нашу думку, ці відмінності, з одного боку, свідчать про неглибоку рефлексію старшокласників і глибокі рефлексивні міркування студентів про створення своєї сім'ї, що передбачає велику відповідальність, виконання низки обов'язків тощо. З іншого боку, вони пов'язані з більшою готовністю досліджуваних жіночої статі до самореалізації, як дружини.

З володінням приватним майном, а саме – *власним житлом і автомобілем*, пов'язані життєві цілі та плани багатьох респондентів раннього юнацького віку (61,9 % хлопців і 74,24 % дівчат) і значно меншої

кількості – пізнього юнацького віку (33,62 % юнаків і 32,5 % юнок). Статистичні відмінності між цими життєвими цілями і планами особистості у ранній і пізній юності виявилися статистично значущими, як у досліджуваних чоловічої статі ($\varphi^* = 4,461^*$), так і жіночої статі ($\varphi^* = 6,842^*$). Вважаємо, що такі відмінності зумовлено різним рівнем самостійності, інтернальності чи екстернальності респондентів у засобах досягнення зазначеної життєвої цілі. Зокрема більшість старшокласників вважають, що близькі дорослі повинні їм зробити такі коштовні подарунки, як автомобіль і житло. Натомість більшість студентів переконані, що вони мають самостійно заробити кошти на свою приватну власність.

Про **закінчення загальноосвітнього навчального закладу чи закладу вищої освіти** та отримання відповідного документу (атестату чи диплому), в контексті власних життєвих цілей і планів, відзначила менша кількість респондентів раннього юнацького віку (60,32 % хлопців і 64,39 % дівчат) і значно більша – пізнього юнацького віку (93,97 % юнаків і 75,83 % юнок). Встановлено, що відмінності між цими життєвими цілями і планами особистості в періоди ранньої та пізньої юності є статистично значущими, як у респондентів чоловічої статі ($\varphi^* = 6,753^*$), так і жіночої статі ($\varphi^* = 1,982^{**}$). Думаємо, що встановлені відмінності зумовлено сильним прагненням особистості пізнього юнацького віку до професійної самореалізації та самостійності. Окрім цього, освіта є підґрунтям для визначення юнацтвом стратегії свого життя [57].

В ранній юності багато респондентів (49,21 % хлопців і 80,3 % дівчат) пов'язали свої життєві цілі та плани зі **вступом до вищого навчального закладу**. Натомість у пізній юності значна кількість досліджуваних (45,69 % юнаків і 45 % юнок) визначили власні життєві цілі та плани, як набуття **професіоналізму**. Одержані результати засвідчують, що старшокласники

спрямовані на початковий етап професіоналізації – на професійне навчання, а студенти – на наступний, на професійну діяльність.

Успішного працевлаштування стосуються життєві цілі та плани багатьох респондентів раннього юнацького віку (54,76 % хлопців і 70,45 % дівчат) і значно більшої – пізнього юнацького віку (87,93 % юнаків і 76,37 % юнок). Статистичні відмінності між цими життєвими цілями й планами особистості у ранній і пізній юності є значущими у респондентів чоловічої статі ($\phi^* = 5,937^*$) і незначущими – жіночої статі ($\phi^* = 1,118$). Думаємо, що ці відмінності засвідчують наявність не досить глибоких рефлексивних міркувань про важливість успішного працевлаштування у хлопців старшого шкільного віку і, на противагу, глибоких роздумів – у дівчат цього віку та у студентської молоді. Вважаємо, що це зумовлено дорослістю та особистісною зрілістю останніх, на противагу першим – хлопцям раннього юнацького віку.

Навчальну успішність у контексті власних життєвих цілей і планів визначила більша кількість респондентів раннього юнацького віку (42,06 % хлопців і 59,85 % дівчат) і дещо менша – пізнього юнацького віку (28,45 % юнаків і 52,5 % юнок). Встановлено, що статистичні відмінності між цими життєвими цілями і планами особистості у ранній і пізній юності є досить значущими для респондентів чоловічої статі ($\phi^* = 2,238^{**}$) і незначущими – жіночої статі ($\phi^* = 1,165$). Виявлені відмінності засвідчують наявність переконань у важливості навчальної успішності в респондентів жіночої статі обох періодів і чоловічої статі – періоду ранньої юності. На наш погляд, у старшокласників це зумовлено потребою закінчити загальноосвітній навчальний заклад, отримати атестат і продовжити професійне навчання у закладі вищої освіти. Натомість у студенток – потребою гарно закінчити заклад вищої освіти і успішно влаштуватися на роботу.

Досить часто власні життєві цілі та плани досліджувані пов'язували з *подорожами*, як у ранньому (33,33 % хлопців і 29,55 % дівчат), так і в пізньому юнацькому віці (38,79 % юнаків і 38,33 % юнок). Встановлено, що статистичні відмінності між цими життєвими цілями і планами особистості в зазначені вікові періоди є незначущими, як у респондентів чоловічої статі ($\phi^* = 0,894$), так і жіночої статі ($\phi^* = 1,483$). Проте, якщо життєві плани студентів для досягнення зазначеної цілі стосуються самостійного заробітку коштів, то старшокласники вважають, що можливість подорожувати їм мають забезпечувати рідні дорослі.

Найменша кількість респондентів пов'язали свої життєві цілі та плани з відкриттям *приватного бізнесу* – в ранньому юнацькому віці (13,49 % хлопців і 20,45 % дівчат), у пізньому юнацькому віці (18,97 % юнаків і 15,83 % юнок). Встановлено, що статистичні відмінності між цими життєвими цілями і планами особистості в періоди ранньої та пізньої юності є незначущими для респондентів чоловічої статі ($\phi^* = 1,166$) та жіночої статі ($\phi^* = 0,967$).

Отже, загалом у ранньому юнацькому віці зміст життєвих цілей і планів особистості найчастіше стосується своєї сім'ї, приватної власності (житла, автомобіля), закінчення загальноосвітнього навчального закладу й одержання атестату, вступу до закладу вищої освіти, успішного влаштування на роботу і навчальної успішності. Натомість у пізньому юнацькому віці – закінчення закладу вищої освіти й одержання диплому, успішного працевлаштування, професіоналізму, своєї сім'ї та навчальної успішності. Як бачимо, пріоритетність життєвих цілей і планів старшокласників і студентів є неоднаковою. Підкреслимо, що, на противагу ранній, у пізній юності особистість значно частіше рефлексує про свої життєві цілі та життєві плани, а також глибше їх осмислює.

Однак, у ранній юності життєві цілі та плани хлопців частіше пов'язані зі створенням своєї сім'ї, закінченням загальноосвітнього навчального закладу й одержанням атестату, успішним працевлаштуванням; у пізній юності – із закінченням закладу вищої освіти й одержанням диплому, успішним працевлаштуванням і професіоналізмом. У дівчат раннього юнацького віку – зі створенням своєї сім'ї, вступом до закладу вищої освіти й одержанням диплому та володінням приватною власністю (житлом, автомобілем); пізнього юнацького віку – успішним працевлаштуванням, закінченням закладу вищої освіти й одержанням диплому та створенням власної сім'ї.

Як відзначалося у попередніх підрозділах, емпіричному вивченню особливостей і психологічних умов становлення життєвих планів особистості в ранньому і пізньому юнацькому віці, що пов'язані з її ціннісною сферою, ставленням до різних сфер життя, життєвою концепцією і провідними мотивами життєвої активності, сприяло використання методики «Ціннісні орієнтації» автора М. Рокіча [24; 112]. Нагадаємо, що група термінальних цінностей, запропонована у цій методиці, відбиває життєві цілі та плани особистості. Значущість відмінностей між кількісними показниками, що були отримані у різних статевих групах, визначалася за допомогою коефіцієнта рангової кореляції Спірмена r_s [43; 60; 94; 133].

Для унаочнення одержані результати щодо значущості життєвих цілей і планів особистості в ранній і пізній юності презентовано в табл. 2. 11.

З табл. 2. 11 видно, що в ранньому і пізньому юнацькому віці значущість багатьох життєвих цілей і планів для респондентів жіночої та чоловічої статі, що відбиваються в їх цінностях, є досить схожою. Статистична значущість цієї схожості є досить великою для груп чоловічої статі $r_s = 0,651$ ($p \leq 0,01$) та для груп жіночої статі $r_s = 0,725$ ($p \leq 0,01$).

Таблиця 2. 11

**Значущість (у рангах) життєвих цілей і планів особистості в
ранньому та пізньому юнацькому віці**

n=494

Життєві цілі та плани	Ранги			
	Рання юність		Пізня юність	
	хлопці	дівчата	юнаки	юнки
Активне діяльне життя	9	16	6	9
Впевненість у собі	8	10	11	10
Громадське визнання	1	3	4	3
Життєва мудрість	15	15	13	15
Здоров'я	14	7	12	14
Краса природи і мистецтва	17	18	18	17
Любов	6	4	3	1
Матеріально забезпечене життя	3	2	2	5
Наявність хороших і вірних друзів	2	5	1	4
Пізнання	11	12	9	7
Продуктивність життя	10	11	7	8
Розваги	4	13	16	13
Саморозвиток	13	8	10	6
Свобода	5	6	15	16
Творчість	18	17	17	18
Цікава робота	12	14	8	12
Щастя інших	16	9	14	11
Щасливе сімейне життя	7	1	5	2

Встановлено, що найвищі ранги респонденти надали життєвим цілям і планам, які стосуються їх громадського визнання (в ранній юності: хлопці – 1 ранг, дівчата – 3 ранг; у пізній юності: юнаки – 1 ранг, юнки – 4 ранг). А також у пізньому юнацькому віці – любові (юнаки – 3 ранг, юнки – 1 ранг).

Як високі, так і середні ранги в обох вікових діапазонах одержало кілька однакових життєвих цілей і планів. Такі цілі та плани стосуються щасливого сімейного життя (в ранній юності: хлопці – 7 ранг, дівчата – 1 ранг; у пізній юності: юнаки – 5 ранг, юнки – 2 ранг), наявності хороших і вірних друзів (у ранній юності: хлопці – 2 ранг, дівчата – 5 ранг; у пізній

юності: юнаки – 1 ранг, юнки – 4 ранг), матеріально забезпеченого життя (в ранній юності: хлопці – 3 ранг, дівчата – 2 ранг; у пізній юності: юнаки – 2 ранг, юнки – 5 ранг). Вибір перших двох із зазначених життєвих цілей і планів зумовлено віковими особливостями розвитку респондентів у юності, зокрема їх прагненнями до особистісного самовизначення і близьких дружніх стосунків. Натомість вибір третіх – їх прагненням до матеріального благополуччя і задоволення своїх потреб (особисте житло, автомобіль тощо).

Окрім зазначених, досить високі та середні за величиною ранги одержало кілька різних життєвих цілей і планів. А саме – в ранній юності цілі, що пов'язані з любов'ю (хлопці – 6 ранг, дівчата – 4 ранг) і свободою (хлопці – 5 ранг, дівчата – 6 ранг). У пізній юності – цілі, що мають стосунок до цікавої роботи (юнаки – 8 ранг, юнки – 12 ранг) і саморозвитку (юнаки – 10 ранг, юнки – 6 ранг).

Середні за величиною ранги в обох вікових діапазонах респонденти надали низці таких однакових життєвих цілей і планів, що стосуються активного діяльного життя (в ранній юності: хлопці – 9 ранг, дівчата – 16 ранг; у пізній юності: юнаки – 6 ранг, юнки – 9 ранг), продуктивності життя (в ранній юності: хлопці – 10 ранг, дівчата – 11 ранг; у пізній юності: юнаки – 7 ранг, юнки – 8 ранг), пізнання (в ранній юності: хлопці – 11 ранг, дівчата – 12 ранг; у пізній юності: юнаки – 9 ранг, юнки – 7 ранг), впевненості в собі (в ранній юності: хлопці – 8 ранг, дівчата – 10 ранг; у пізній юності: юнаки – 11 ранг, юнки – 10 ранг).

Значно нижчі ранги від досліджуваних із обох вікових діапазонів отримали такі однакові життєві цілі та плани, що пов'язані зі здоров'ям (у ранній юності: хлопці – 14 ранг, дівчата – 7 ранг; у пізній юності: юнаки – 12 ранг, юнки – 14 ранг), щастям інших (у ранній юності: хлопці – 16 ранг, дівчата – 9 ранг; у пізній юності: юнаки – 14 ранг, юнки – 11 ранг),

життєвою мудрістю (у ранній юності: хлопці – 15 ранг, дівчата – 15 ранг; у пізній юності: юнаки – 13 ранг, юнки – 15 ранг). Схожі за величиною ранги респонденти надали і кільком різним життєвим цілям і планам. У ранній юності такі цілі та плани стосуються саморозвитку (хлопці – 13 ранг, дівчата – 8 ранг) і цікавої роботи (хлопці – 12 ранг, дівчата – 14 ранг). У пізній юності – свободи (юнаки – 15 ранг, юнки – 16 ранг).

Найнижчі ранги від респондентів із обох вікових груп дісталися таким життєвим цілям і планам, які належать до творчості (в ранній юності: хлопці – 18 ранг, дівчата – 17 ранг; у пізній юності: юнаки – 17 ранг, юнки – 18 ранг) й краси природи і мистецтва (в ранній юності: хлопці – 17 ранг, дівчата – 18 ранг; у пізній юності: юнаки – 18 ранг, юнки – 17 ранг).

Отже, в ранньому і пізньому юнацькому віці особистість надає високого, середнього чи низького ціннісного ставлення багатьом однаковим життєвим цілям і планам. Зокрема найбільшу значущість для юнацтва має досягнення життєвих цілей і планів, які стосуються щасливого сімейного життя, любові, дружби, матеріально забезпеченого життя і здоров'я; найменшу – творчості та красі природи і мистецтва.

Варто відзначити однакову високу значущість життєвих цілей і планів, надану респондентами з обох вікових діапазонів, за результатами методики «Ціннісні орієнтації» автора М. Рокіча, проективної методики мотиваційної індукції (автора Ж. Нюттена [194; 195] в адаптації Н. М. Толстих [164]), вільного самоопису «Мої роздуми про свої життєві цілі» (М. І. Гладкевич) та опитувальника «Моє ставлення до життя» розробленого й апробованого І. С. Булах [28; 29] і модифікованого М. І. Гладкевич. Зазначене підтверджує їх упевненість у найбільш значущих життєвих цілях і планах.

Для дослідження психологічних умов становлення життєвих планів особистості в юнацькому віці застосовувалася методика «Мотивація успіху і страх невдач» (авт. А. О. Реан) [58]. Нагадаємо, що за допомогою цієї

методики виявлялися особливості мотивації досягнення респондентів при конструюванні й реалізації своїх життєвих планів – домінування мотивації досягнення успіху чи мотивації уникнення невдачі або фіксувалася невираженість мотиваційного полюсу.

Для унаочнення подамо одержані кількісні результати щодо характеру мотивації досліджуваних при реалізації своїх життєвих планів на рис. 2. 4.



Рис. 2. 4. Кількісні показники (%) типів мотивації досягнення досліджуваних

Примітка: в ранній юності $n=258$ (хлопці, $n=126$ і дівчата, $n=132$); у пізній юності $n=236$ (юнаки, $n=116$ та юнки, $n=120$).

Як видно з рис. 2. 4, загалом у процесі конструювання і реалізації власних життєвих планів найбільша кількість респондентів, як у ранній юності, так і у пізній юності, характеризується переважанням мотивації досягнення успіху. Значно менша кількість досліджуваних із обох вікових

груп спрямована на уникнення невдач у цьому процесі. У найменшій кількості респондентів мотиваційний полюс є невираженим. Проте одержані кількісні показники певною мірою відрізняються між собою у різних вікових і статевих групах.

Виявлено збільшення кількості досліджуваних із превалюванням **мотивації досягнення успіху** від раннього юнацького віку (46,83 % хлопців і 42,42 % дівчат) до пізнього юнацького віку (58,62 % юнаків і 55,83 % юнок). Із дорослішанням і набуттям зрілості особистість набуває більшої впевненості щодо досягнення успіху в процесі конструювання й на початку реалізації власних планів, що стосуються багатьох сфер її життя (особистої, професійної тощо). В неї розвиваються такі особистісні якості, як цілеспрямованість, наполегливість, ініціативність, активність.

Для особистості цього віку характерна активна діяльність зі сподіваннями на успіх і виконання відповідальних завдань. Життєві плани особистості, що мотивована на успіх, конструюються у контексті довготривалих перспектив. Зафіксоване збільшення кількісних показників виявилось статистично значущим у періоди ранньої та пізньої юності, як для респондентів чоловічої статі ($\phi^* = 1,842^{**}$), так і жіночої статі ($\phi^* = 2,133^{**}$).

Встановлено зменшення кількості респондентів, у яких переважає **мотивація уникнення невдач** від раннього юнацького віку (30,95 % хлопців і 35,61 % дівчат) до пізнього юнацького віку (26,72 % юнаків і 25,84 % юнок). Із дорослішанням в особистості знижується невпевненість у власних силах і посилюється мотивація досягнення успіху в різних видах її життєдіяльності. Респонденти, яким властива така мотивація, конструюючи і розпочинаючи реалізовувати свої життєві плани, спрямовані на уникнення невдач. Вони не виявляють зазначені вище якості у багатьох ситуаціях їх життєдіяльності.

Якщо виникає потреба вирішити відповідальне завдання або ж результат виконання певного завдання виявився неуспішним, то ці досліджувані можуть відмовитися від таких завдань. За умови чергування успішних і неуспішних результатів діяльності, вони надають великого значення власним невдачам. Такі респонденти конструюють свої життєві плани в межах найближчої перспективи.

Емпірично зафіксоване зменшення кількісних показників виявилось статистично незначущим у періоди ранньої та пізньої юності для респондентів чоловічої статі ($\varphi^* = 0,738$) та статистично значущим для досліджуваних жіночої статі ($\varphi^* = 1,689^{**}$).

Встановлено зменшення кількості респондентів із **невираженим мотиваційним полюсом** від раннього юнацького віку (22,22 % хлопців і 21,97 % дівчат) до пізнього юнацького віку (14,66 % юнаків і 18,33 % юнок). Із дорослішанням в особистості посилюється мотивація досягнення успіху і послаблюється мотивація уникнення покарань.

Досліджувані з невираженим мотиваційним полюсом, конструюючи і розпочинаючи реалізовувати свої життєві плани, сподіваються на успіх лише у половині різних життєвих ситуацій. В іншій половині ситуацій вони прагнуть уникнути невдачі. Відповідно, в одній половині випадків, сподіваючись на успіх, вони планують власне майбутнє на досить тривалу перспективу. Натомість в іншій, намагаючись уникнути невдачі – лише на найближчу.

Неуспішний результат виконання ними певних життєвих завдань може зумовлювати відмову від досягнення поставленої мети і реалізації життєвих планів. Зафіксоване зменшення кількісних показників виявилось статистично незначущим у періоди ранньої та пізньої юності, як для респондентів чоловічої статі ($\varphi^* = 1,508$), так і жіночої статі ($\varphi^* = 0,729$).

Отже, протягом юнацького віку в респондентів зафіксовано незначне зростання переважання мотивації досягнення успіху та несуттєве зниження мотивації уникнення невдач і невираженості мотиваційного полюсу при конструюванні й реалізації власних життєвих планів. Проте статистично значущих відмінностей за типами мотивації досягнення у різних статевих групах не встановлено.

Однак наявність значної кількості досліджуваних (майже половини в обох вікових групах) із мотивацією уникнення невдач і невираженим мотиваційним полюсом підтверджує важливість організації і проведення формувального експерименту з метою розвитку в них мотивації досягнення успіху в процесах конструювання і реалізації власних життєвих планів.

Нагадаємо, що вивченню психологічних умов становлення життєвих планів особистості у ранньому і пізньому юнацькому віці сприяло застосування методики «Когнітивна орієнтація (локус контролю)» автора Дж. Роттера у модифікації О. П. Єлісєєва [58] та «Тесту смисложиттєвих орієнтацій (СЖО)» автора Д. О. Леонтьєва [50; 82].

За допомогою цієї методики і тесту встановлювався тип локус контролю респондентів (екстернальний чи інтернальний), який відбивав їх спрямованість на зовнішні або внутрішні умови конструювання і реалізації власних життєвих планів.

Кількісні показники екстернального й інтернального локус контролю особистості раннього та пізнього юнацького віку, з огляду на її статеву належність, з метою унаочнення подано на рис. 2. 5.

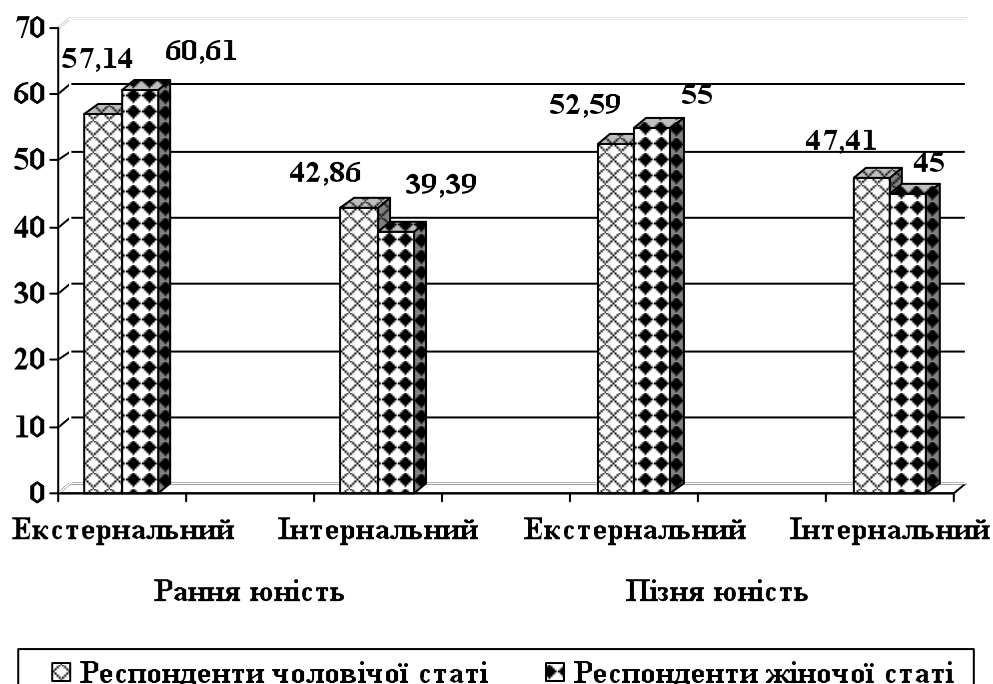


Рис. 2. 5. Кількісні показники (%) локус контролю досліджуваних

Примітка: в ранній юності $n=258$ (хлопці, $n=126$ і дівчата, $n=132$); у пізній юності $n=236$ (юнаки, $n=116$ та юнки, $n=120$).

Як видно з рис. 2. 5, загалом у юності переважає екстернальний локус контролю особистості. Зокрема у ранній і пізній юності кількісні показники щодо цього виду контролю є різними. Також зафіксовано відмінності між кількісними показниками у респондентів, із огляду на їх стать.

Встановлено зменшення кількості досліджуваних із *екстернальним* локусом контролем від раннього юнацького віку (57,14 % хлопців і 60,61 % дівчат) до пізнього юнацького віку (52,59 % юнаків і 55 % юнок). Із дорослішанням і набуттям зрілості особистість рідше прагне пояснювати результати реалізації власних життєвих планів (успішні та неуспішні) впливом зовнішніх чинників (везіння чи невезіння, сприятливого або несприятливого збігу обставин, дій інших людей тощо). Проте встановлене

зменшення кількісних показників не виявилось статистично значущим у періоди ранньої та пізньої юності, як для респондентів чоловічої статі ($\phi^* = 0,699$), так і жіночої статі ($\phi^* = 0,896$).

Одночасно протягом юнацького віку зафіксовано збільшення кількості досліджуваних з *інтернальним* локус контролем. Якщо в ранній юності цей локус контроль був властивий 42,86 % хлопців і 39,39 % дівчат, то в пізній юності – 47,41 % юнаків і 45 % юнок. Одержані показники означають, що з дорослішанням особистість частіше бере відповідальність за своє життя, самостійно конструює свої життєві плани і, реалізуючи їх, досягає поставлених життєвих цілей. Адже вона більше покладається на свої здібності, особистісні та професійно-значущі якості тощо, стаючи суб'єктом своєї життєдіяльності. Статистичні відмінності між кількісними показниками інтернального локус контролю особистості у ранній і пізній юності також виявилися незначущими, як для респондентів чоловічої статі ($\phi^* = 0,699$), так і жіночої статі ($\phi^* = 0,896$).

Отже, протягом юнацького віку відбувається статистично несуттєве зростання самостійності особистості та її відповідальності за конструювання і реалізацію власних життєвих планів, що підтверджує збільшення показників інтернального локус контролю. Проте встановлене зростання стосується лише меншої половини респондентів. Тому відзначимо важливість організації і проведення формувального експерименту для решти досліджуваних з метою підвищення рівня їх самостійності та розвитку в них відповідальності за власну життєдіяльність.

За результатами проведеного теоретичного та емпіричного дослідження було визначено основні критерії та показники процесу становлення життєвих планів в особистості юнацького віку та схарактеризовано його рівні. Теоретичним підґрунтям виступили наукові положення А. Адлера, К. О. Абульханової-Славської, Е. Берна, І. С. Булах,

Ф. Ю. Василюка, Є. І. Головахи, Е. Еріксона, О. О. Кроніка, Д. О. Леонтьєва, А. Маслоу, Г. Оллпорта, Л. В. Сохань, В. О. Татенка, Т. М. Титаренко, Н. М. Толстих, В. Франкла та ін.

Критеріями становлення життєвих планів в особистості юнацького віку визначено: її спроможність конструювати власні життєві цілі та плани у різних часових перспективах (близькій, віддаленій і далекій); мотивація досягнення; локус контролю.

Показниками досліджуваного процесу встановлено такі: достатня, частково достатня, недостатня осмисленість і реалістичність життєвих цілей і життєвих планів як засобів їх досягнення у близькій, віддаленій і далекій часових перспективах; домінування мотивів успіху, переважання страху невдачі, невираженість мотиваційного полюсу; екстернальний локус контролю, інтернальний локус контролю досліджуваного процесу.

Якісними показниками *високого* рівня є такі: особистість достатньою мірою осмислює власні життєві цілі та плани, здатна конструювати реалістичні засоби досягнення життєвих цілей (реалістичні життєві плани); життєдіяльність особистості сповнена оптимістичності, домінують мотиви досягнення успіху; більшість результатів життєдіяльності (як успішних, так і неуспішних) вона пов'язує з власною компетентністю, здібностями, цілеспрямованістю.

Показники *середнього* рівня: особистість не повною мірою усвідомлює свої життєві цілі та плани, більше половини сконструйованих нею життєвих планів є реалістичними засобами досягнення життєвих цілей; мотивація досягнення невиражена – мотиви досягнення успіху чергуються зі страхом невдач; одну половину результатів своєї життєдіяльності (успішних і неуспішних) вона вважає зумовленими власною активністю, іншу – зовнішнім впливом.

Низький рівень виявляється в таких показниках: особистість недостатньо усвідомлює свої життєві цілі та плани, лише окремі сконструйовані нею життєві плани є реалістичними, що здебільшого заважає досягненню поставлених життєвих цілей; у життєдіяльності особистості превалює песимізм і страх невдач; більшість результатів власної життєдіяльності (як успішних, так і неуспішних) вона вважає зумовленими зовнішніми чинниками.

Для унаочнення презентуємо узагальнені кількісні результати щодо рівнів становлення життєвих планів досліджуваних на рис. 2. 6.

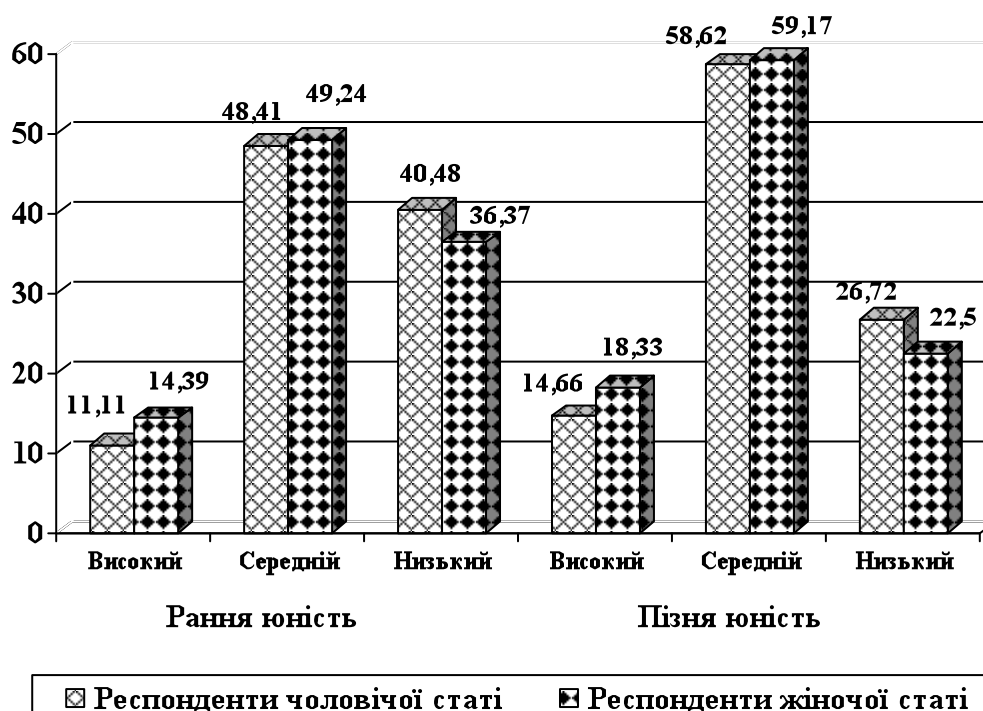


Рис. 2. 6. Кількісні показники (%) рівнів становлення життєвих планів особистості юнацького віку

Примітка: в ранній юності n=258 (хлопці, n=126 і дівчата, n=132); у пізній юності n=236 (юнаки, n=116 та юнки, n=120).

Як видно з рис. 2. 6, загалом у найменшій кількості старшокласників і студентів виявлено високий рівень становлення життєвих планів, у найбільшій – середній. Однак кількість досліджуваних з низьким рівнем є досить великою. Нижче більш детально проаналізовано подані на рисунку кількісні показники.

Високий рівень встановлено у меншій кількості респондентів раннього юнацького віку (11,11 % хлопців і 14,39 % дівчат) і дещо більшої – пізнього юнацького віку (14,66 % юнаків і 18,33 % юнок). Найчастіше життєві плани цих старшокласників і студентів вирізняються осмисленістю й реалістичністю. У процесах конструювання і реалізації життєвих планів вони спрямовані на досягнення успіху. Таких респондентів характеризує інтернальний локус контролю.

Середній рівень зафіксовано у меншій кількості досліджуваних раннього юнацького віку (48,41 % хлопців і 49,24 % дівчат) і незначною мірою більшої – пізнього юнацького віку (58,62 % юнаків і 59,17 % юнок). Вони осмислюють лише половину власних життєвих планів, які є реалістичними засобами досягнення визначених ними життєвих цілей. Лише в половині ситуацій конструювання та реалізації власних життєвих планів ці старшокласники і студенти мотивовані досягненням успіху. Вони вважають, що їх життєдіяльність частіше зумовлюється зовнішніми, а не внутрішніми чинниками.

Низький рівень виявлено у меншій кількості респондентів раннього юнацького віку (40,48 % хлопців і 36,37 % дівчат) і дещо більшої – пізнього юнацького віку (26,72 % юнаків і 22,5 % юнок). Вони характеризуються недостатньо усвідомленими і реалістичними життєвими планами, що часто не узгоджуються з їх життєвими цілями. Конструюючи і реалізуючи свої життєві плани, такі досліджувані прагнуть уникнути невдач. Вони впевнені в тому, що багато ситуацій їх життя залежить від зовнішніх чинників.

Загалом презентовані кількісні показники свідчать про відмінності у рівнях становлення життєвих планів особистості в ранній і пізній юності. В студентів переважають кількісні показники високого і середнього рівнів, у старшокласників – низького. Встановлені відмінності пояснюються віковими особливостями розвитку особистості в ранньому і пізньому юнацькому віці.

Отож, одержані емпіричні результати підтвердили недостатність психологічних умов становлення життєвих планів особистості юнацького віку в звичайному процесі їх навчання і виховання та підтвердили важливість розробки і впровадження психологічного супроводу формування життєвих планів у особистості цього віку.

Висновки до 2 розділу

Емпіричне вивчення психологічних умов та особливостей становлення життєвих планів особистості в юності уможливило такі висновки.

В ранньому юнацькому віці життєві цілі та плани особистості стосуються більш віддаленої та менш близької часової перспективи, що характерно і для хлопців, і для дівчат. У пізньому юнацькому віці навпаки – менш віддаленої й більш близької часової перспективи, що також притаманно, як юнакам, так і юнкам. Кількісні показники життєвих цілей і планів усіх респондентів у далекій часовій перспективі виявилися найменшими, порівняно з близькою і віддаленою часовою перспективою. Проте у ранній юності їх кількість є дещо меншою, порівняно з пізньою юністю. Встановлено, що, порівняно з ранньою, в пізній юності особистість частіше рефлексує про власні життєві цілі й відповідні життєві плани, як засоби їх реалізації, та глибше осмислює такі цілі й плани.

Загалом у ранньому юнацькому віці зміст життєвих цілей і планів особистості найчастіше стосується своєї сім'ї, приватної власності, закінчення загальноосвітнього навчального закладу й одержання атестату, вступу до закладу вищої освіти, успішного влаштування на роботу та навчальної успішності. В пізньому юнацькому віці – закінчення закладу вищої освіти й одержання диплому, успішного працевлаштування, професіоналізму, своєї сім'ї та навчальної успішності. Отже, пріоритетність життєвих цілей і планів старшокласників і студентів різна.

У ранній юності життєві цілі та плани хлопців частіше пов'язані зі створенням своєї сім'ї, закінченням загальноосвітнього навчального закладу й одержанням атестату та успішним працевлаштуванням; у пізній юності – із закінченням закладу вищої освіти та одержанням диплому, успішним працевлаштуванням і професіоналізмом. У дівчат раннього юнацького віку – зі створенням своєї сім'ї, вступом до закладу вищої освіти й одержанням диплому і володінням приватною власністю; пізнього юнацького віку – успішним працевлаштуванням, закінченням закладу вищої освіти й одержанням диплому та створенням власної сім'ї.

Встановлено, що в ранній і пізній юності більшою реалістичністю та осмисленістю характеризуються життєві цілі й плани, що сконструйовані особистістю у близькій часовій перспективі, меншою – у віддаленій часовій перспективі та найменшою – у далекій часовій перспективі.

Протягом юнацького віку в респондентів зафіксовано незначне зростання переважання мотивації досягнення успіху та несуттєве зниження мотивації уникнення невдач і невираженості мотиваційного полюсу щодо процесів конструювання і реалізації власних життєвих планів. Статистично значущих відмінностей за типом мотивації досягнення у різних статевих групах не встановлено. Відзначимо наявність значної кількості

досліджуваних (майже половини в обох вікових групах) із мотивацією уникнення невдач і невираженим мотиваційним полюсом.

В ранньому і пізньому юнацькому віці особистість надає високого, середнього чи низького ціннісного ставлення багатьом однаковим життєвим цілям і планам. Найбільшу значущість для юнацтва має досягнення життєвих цілей і планів, які стосуються щасливого сімейного життя, любові, дружби, матеріально забезпеченого життя і здоров'я; найменшу – творчості та красі природи і мистецтва.

Протягом юнацького віку помічено незначне зростання самотійності особистості та її відповідальності за конструювання і реалізацію власних життєвих планів, що підтверджується збільшенням кількісних показників інтернального локус контролю у досліджуваних. Проте таке зростання стосується лише половини респондентів.

Проведене емпіричне дослідження сприяло визначенню провідних психологічних умов формування життєвих планів особистості в юнацькому віці:

- здатність особистості конструювати осмислені й реалістичні життєві цілі та плани у всіх часових перспективах (близькій, віддаленій, далекій);
- оптимістичність (домінування мотивів успіху);
- суб'єктність.

Одержані емпіричні результати свідчать про недостатність психологічних умов становлення життєвих планів старшокласників і студентів у звичайних умовах їх навчання і виховання та необхідність розробки і впровадження психологічного супроводу формування життєвих планів особистості юнацького віку.

РОЗДІЛ 3

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВИХ ПЛАНІВ У ОСОБИСТОСТІ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

В третьому розділі представлено теоретичне обґрунтування і зміст психологічного супроводу формування життєвих планів у особистості юнацького віку. Подано та схарактеризовано сконструйовану автором психологічну модель формування життєвих планів у особистості юнацького віку. Розкрито зміст і результати впровадження психологічного супроводу формування життєвих планів у особистості юнацького віку в загальноосвітні навчальні заклади і заклади вищої освіти, що розроблений автором. Підтверджено ефективність впровадженого психологічного супроводу. Подано методичні рекомендації для психологів, учителів загальноосвітніх навчальних закладів і викладачів закладів вищої освіти, що спрямовані на формування життєвих планів у старшокласників і студентів цих закладів.

3. 1. Теоретичне обґрунтування і зміст психологічного супроводу формування життєвих планів у особистості юнацького віку

Важливість і необхідність теоретичного обґрунтування та розробки психологічного супроводу формування життєвих планів у особистості юнацького віку була підтверджена результатами емпіричного дослідження цього процесу на етапі констатувального експерименту, що засвідчили недостатність психологічних умов досліджуваного процесу в старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів і студентів закладів вищої освіти. Обґрунтовуючи і розробляючи цей психологічний супровід,

ми зважали на теоретичні положення та емпіричні висновки, що повною мірою висвітлені в попередніх розділах дисертації.

Теоретичним підґрунтям вивчення процесу формування життєвих планів у особистості юнацького віку стали наукові положення К. О. Абульханової-Славської [2-5], А. Адлера [6; 7; 168; 170; 185], Е. Берна [17], І. С. Булах [28; 29], Ф. Ю. Василюка [33; 34], М. Р. Гінзбурга [39-41], Є. І. Головахи [44; 45], І. В. Дубровіної [163; 164], Е. Еріксона [175; 187], І. С. Кона [64; 66; 67], О. О. Кроніка [71; 72], А. Маслоу [88; 89; 192], Г. Оллпорта [97; 98; 184], Л. Є. Просандєєвої [113; 114], Л. В. Сохань [53; 54; 140; 141], Т. М. Титаренко [149-151], Н. М. Толстих [155-158], В. Франкла [165-167] та ін.

Проведений теоретичний аналіз їх положень дозволив установити, що життєві плани особистості є невід’ємними від її життєвого простору, життєвого шляху, життєвої стратегії, життєвих і часових перспектив, життєвого стилю і життєвих цілей. Однак найтісніше вони пов’язані з життєвими цілями як засоби їх досягнення. Життєві плани особистості – це система її рішень, зумовлених особистими потребами, рівнем духовності та психологічними настановами. Зміст життєвих планів особистості стосується її життєвих виборів (професійних, сімейних тощо), цінностей, потреб.

Конструювання особистістю власних життєвих планів і намагання їх реалізувати детермінується її вродженими прагненнями до самоздійснення, самоактуалізації, здійснення свого життєвого потенціалу. Повнота життєвого самоздійснення особистості залежить від її здатності визначати свої життєві цілі та плани, зважаючи на своє «Я».

До зовнішніх умов конструювання особистістю своїх життєвих планів належать об’єктивні події її життя, соціальні взаємодії, спілкування зі значущими іншими; до внутрішніх – цінності, ставлення до свого досвіду й

об'єктивних життєвих подій, переконання), мотиви, прагнення подолати труднощі, потреби.

В юності життєві плани особистості є важливим конструктом її життєвої перспективи за часовим виміром. Життєві плани є провідними засобами досягнення особистістю своїх життєвих цілей у контексті її життєвого шляху. Життєві плани особистості відбивають усвідомленість нею своїх життєвих цілей у хронологічному і змістовому аспектах. У цих планах віддзеркалюється послідовність подій, які дозволяють особистості досягти визначені нею життєві цілі.

Життєві плани особистості трансформуються в реально дієві засоби досягнення її життєвих цілей, якщо вони предметно визначені. Важлива й узгодженість строків досягнення особистістю життєвих планів із датами реалізації її попередніх планів. Життєві плани є більш конкретними, порівняно з життєвими цілями. Своєрідність реалізації власних життєвих планів презентує життєвий стиль особистості.

В юності процес конструювання особистістю своїх життєвих планів актуалізується, проте його ускладнюють вікові, психологічні та індивідуальні особливості її розвитку, що підтверджено емпірично.

Встановлено, що в ранній юності життєві цілі та плани багатьох хлопців і дівчат стосуються більш віддаленої та менш близької часової перспективи, в пізній юності життєві цілі та плани більшості юнаків і юнок – навпаки, менш віддаленої й більш близької часової перспективи. У пізній юності, на противагу ранній, особистість частіше рефлексує про власні життєві цілі та плани й глибше їх осмислює. Як в ранній, так і в пізній юності більшою реалістичністю вирізняються життєві цілі та плани, що сконструйовані особистістю у близькій часовій перспективі, меншою – у віддаленій часовій перспективі, найменшою – у далекій часовій перспективі.

Протягом юності змінюється оптимістичність особистості щодо процесів конструювання і реалізації нею своїх життєвих планів. Зокрема відбувається незначне зростання переважання мотивації досягнення успіху та несуттєве зниження мотивації уникнення невдач і невираженості мотиваційного полюсу. До завершення періоду пізньої юності залишається майже половина досліджуваних із мотивацією уникнення невдач і невираженим мотиваційним полюсом.

У ранній і пізній юності в особистості вибудовується високе, середнє чи низьке ціннісне ставлення до низки багатьох однакових життєвих цілей і планів. Найвищого ціннісного ставлення надано досягненню життєвих цілей і планів, які стосуються щасливого сімейного життя, любові, дружби, матеріально забезпеченого життя і здоров'я; найнижчого – творчості та красі природи і мистецтва.

Протягом юнацького віку незначною мірою зростає самотійність особистості та її відповідальність за конструювання і реалізацію своїх життєвих планів, що підтверджує збільшення кількості показників інтернального локус контролю. Однак таке зростання стосується лише меншої половини респондентів.

Загалом одержані емпіричні результати засвідчили недостатність психологічних умов становлення життєвих планів в учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів і студентів закладів вищої освіти в звичайних умовах їх навчання і виховання та підтвердили важливість розробки і впровадження психологічного супроводу формування життєвих планів у особистості юнацького віку в зазначені освітні заклади.

На основі теоретичного та емпіричного вивчення досліджуваної проблеми визначено такі основні психологічні умови формування життєвих планів особистості в юнацькому віці:

- здатність особистості конструювати осмислені й реалістичні життєві цілі та плани у всіх часових перспективах (близькій, віддаленій, далекій);
- оптимістичність (домінування мотивів успіху);
- суб'єктність.

Одержані теоретичні та емпіричні висновки дозволили сформулювати припущення дослідження, що перевірялося на етапі формувального експерименту. А саме – інтенсифікації процесу конструювання і реалізації старшокласниками загальноосвітніх навчальних закладів і студентами закладів вищої освіти власних життєвих планів сприятиме застосування у навчально-виховному процесі зазначених закладів психологічного супроводу їх формування, з огляду на емпірично встановлені психологічні умови та особливості цього процесу.

Зважаючи на сформульоване припущення, було визначено такі основні завдання дослідження на етапі формувального експерименту:

1. Теоретично обґрунтувати та розробити зміст психологічного супроводу формування життєвих планів в особистості юнацького віку.
2. Сконструювати психологічну модель формування життєвих планів у особистості юнацького віку.
3. Визначити ефективність психологічного супроводу формування життєвих планів в особистості юнацького віку.
4. Розробити методичні рекомендації для психологів, учителів загальноосвітніх навчальних закладів і викладачів закладів вищої освіти, що спрямовані на формування життєвих планів у старшокласників і студентів цих закладів.

Результати розв'язання поставлених завдань повною мірою висвітлено нижче, в третьому розділі дисертації.

Передусім нагадаємо, що ми розглядаємо життєві плани як основні засоби досягнення особистістю власних життєвих цілей у межах її життєвого шляху. В життєвих планах особистості віддзеркалюються результати усвідомлення нею власних життєвих цілей у хронологічному і змістовому ракурсах. Такі плани відбивають послідовність подій, що зумовлюватимуть досягнення особистістю власних життєвих цілей.

Важливо зважати на основні умови трансформації життєвих планів особистості в дієві засоби досягнення нею власних життєвих цілей. А саме – предметну визначеність таких цілей та узгодженість термінів їх досягнення з датами реалізації тих життєвих планів, які було визначено попередньо. Життєві плани вирізняє їх реалістичність, чіткість, конкретність. Процес конструювання особистістю своїх життєвих планів актуалізується в юнацькому віці. Проте в юності цей процес можуть ускладнювати вікові, психологічні та індивідуальні особливості розвитку особистості.

Методологічним підґрунтям формування життєвих планів в особистості юнацького віку стали наукові положення плеяди вчених (К. О. Абульханова-Славська [2-5], Л. І. Анцифєрова [11-13], Г. О. Балл [15; 16], І. Д. Бех [18-20], А. В. Брушлінський [25; 26], І. С. Булах [28; 29], Є. І. Головаха [44; 45], Є. І. Ісаєв [135], О. В. Киричук [59], О. О. Кронік [45], О. М. Леонтьєв [77; 78], С. Д. Максименко [83; 84], А. Маслоу [88; 89; 192], В. В. Рибалка [124; 125], К. Роджерс [126], С. Л. Рубінштейн [128; 129], Л. В. Сохань [53; 54; 140; 141], В. І. Слободчиков [134; 135], В. О. Татенко [146-148], Е. Фромм [169], І. С. Якиманська [178; 179] та ін.), що співзвучні положенням гуманістичного, особистісно орієнтованого і суб'єктного підходів у психологічній науці та розкриті нами у першому розділі роботи.

Впровадження психологічного супроводу формування життєвих планів у особистості юнацького передбачало взаємодії всіх учасників цього процесу між собою. Тому необхідною умовою цих взаємодій було

неухильне дотримання низки таких цінностей і якостей, як: високоморальність, гуманізм, толерантність, емпатія, взаємна повага, взаємне розуміння, взаємна підтримка, взаємна довіра, взаємна культура. Важливою була й інтенсифікація суб'єктності, активності, ініціативності, рефлексії та мотивації досягнення успіху в старшокласників і студентів.

Теоретичні положення і висновки, що презентовані в першому розділі дисертації, одержані нами емпіричні результати і висновки, які подано в другому розділі дисертації, а також комплекс ефективних психологічних технологій інтенсифікації розвитку життєвих цілей і планів у старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів і студентів закладів вищої освіти, які успішно застосовувалися психологами (О. М. Гріньовою [48], А. Є. Левенець [76], В. Г. Панком [102], Л. В. Помиткіною [106; 108; 109], Г. В. Рудь [102; 130], Л. О. Тодорів [153], Н. М. Толстих [155-158] та ін.) дозволили розробити психологічну модель формування життєвих планів у особистості юнацького віку (див. рис. 3. 1).

Як видно з рис. 3. 1, у розробленій психологічній моделі підґрунтям формування життєвих планів у особистості юнацького віку є врахування провідних психологічних умов цього процесу. Зокрема – здатності особистості конструювати осмислені та реалістичні життєві цілі та плани у всіх часових перспективах (близькій, віддаленій, далекій), оптимістичності та суб'єктності.

З огляду на зазначене, психологічний супровід формування життєвих планів у особистості юнацького віку спрямовувався на активізацію побудови нею своїх життєвих планів, мотивації досягнення і суб'єктності в процесах конструювання і реалізації життєвих планів. Для цього відбувалася інтенсифікація розвитку рефлексії, самопізнання, самоповаги і відповідальності за прийняття життєвих рішень у юнацтва.

Метою такої активізації та інтенсифікації виступала поява у старшокласників і студентів осмислених і реалістичних життєвих цілей і планів у всіх часових перспективах (близькій, віддаленій, далекій), оптимістичності та суб'єктності.

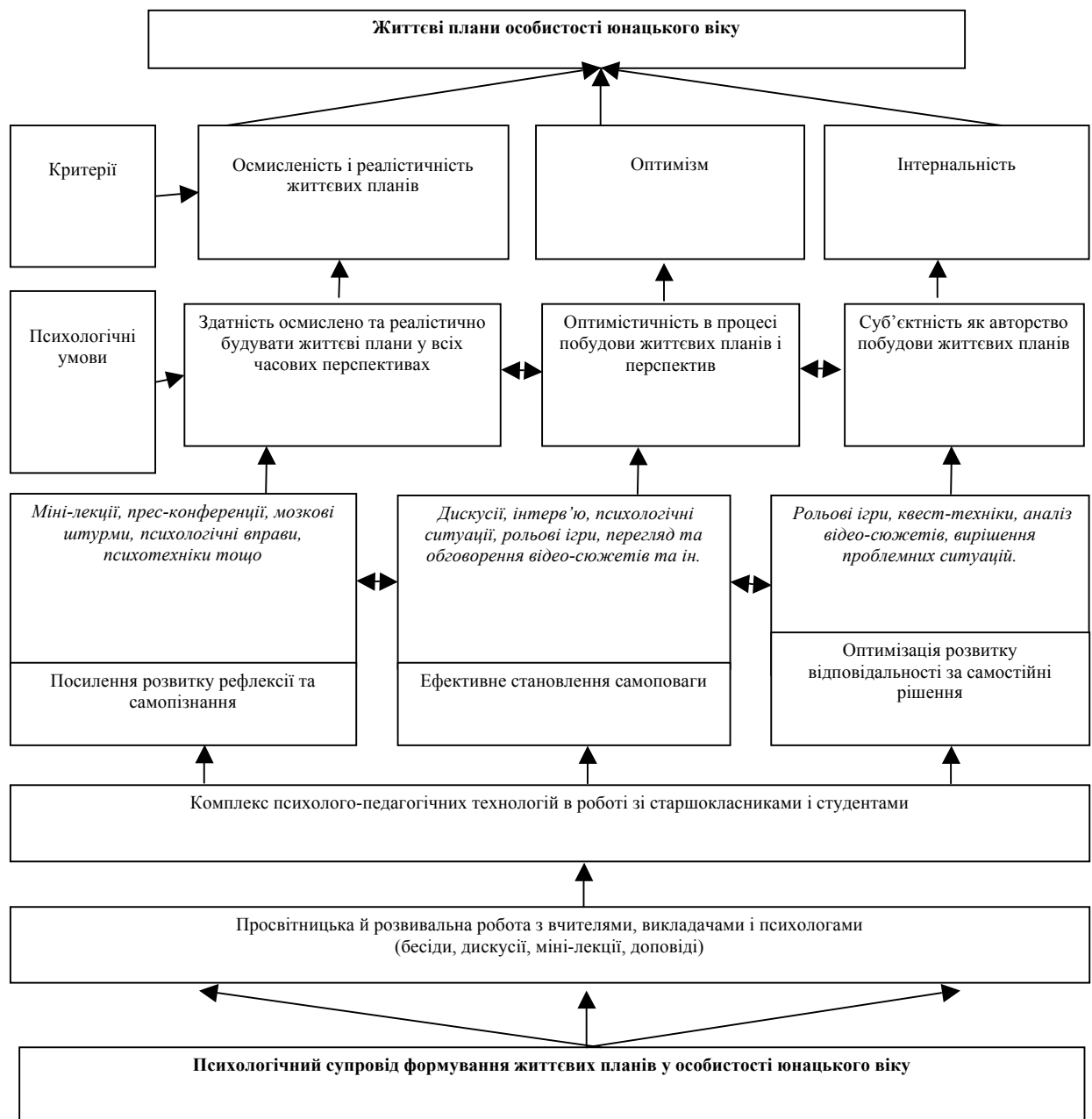


Рис. 3. 1. Психологічна модель формування життєвих планів у особистості юнацького віку

Ефективності формування життєвих планів у особистості юнацького віку сприяло проведення розробленого нами відповідного психологічного супроводу. Потребу в його розробці було зумовлено відсутністю подібних ефективних технологій у сучасній психологічній науці.

Нижче схарактеризовано основні етапи реалізації розробленого нами психологічного супроводу формування життєвих планів у особистості юнацького віку.

Перший етап його реалізації присвячувався просвітницькій і розвивальній роботі з вчителями загальноосвітнього навчального закладу, з викладачами закладу вищої освіти та психологами цих навчальних закладів. Основними засобами і методами на цьому етапі роботи виступали такі, як бесіди, дискусії та міні-лекції. Загалом з психологами, вчителями і викладачами було проведено по 7 занять.

На цьому етапі психологи, вчителі та викладачі були ознайомлені з особливостями застосування ними психологічного супроводу формування життєвих планів у особистості юнацького віку. Особлива увага зверталася на неухильність дотримання основних принципів взаємодій зі старшокласниками і студентами (високоморальності, гуманізму, емпатії, толерантності, взаємної культури, взаємоповаги, взаєморозуміння, взаємної довіри, взаємопідтримки). А також – на визначені нами психологічні умови формування життєвих планів у особистості юнацького віку (здатність особистості конструювати осмислені й реалістичні життєві цілі та плани у всіх часових перспективах (близькій, віддаленій, далекій), оптимістичність (мотивацію досягнення успіху) і суб'єктність (інтернальний локус контролю)).

Не менш важливим завданням цього етапу було збільшення обсягу їх знань про вікові особливості розвитку особистості в ранньому та пізньому

юнацькому віці, про особливості та умови конструювання й реалізації старшокласниками і студентами своїх життєвих планів.

Проведені з психологами, вчителями і викладачами бесіди, дискусії та міні-лекції стосувалися таких тем: «Вікові особливості становлення особистості в ранній юності», «Вікові особливості становлення особистості в пізній юності», «Психологічна характеристика процесу становлення життєвих планів особистості», «Психологічні умови формування життєвих планів у особистості раннього юнацького віку», «Психологічні умови формування життєвих планів у особистості пізнього юнацького віку», «Застосування основних положень гуманістичного та особистісного підходів у навчанні та вихованні особистості раннього юнацького віку», «Застосування основних положень гуманістичного та особистісного підходів у навчанні та вихованні особистості пізнього юнацького віку», «Успішна людина у професійній та особистій сферах життєдіяльності є ...», «Найважливіші життєві цілі та плани особистості раннього юнацького віку стосуються...», «Найважливіші життєві цілі та плани особистості пізнього юнацького віку стосуються...», «Особливості особистісного та професійного самовизначення в ранньому юнацькому віці», «Особливості особистісного та професійного самовизначення у пізньому юнацькому віці».

Наприклад, для психолога і вчителів загальноосвітнього навчального закладу було проведено міні-лекцію на тему: «Вікові особливості становлення особистості в ранній юності». Для психолога і викладачів закладу вищої освіти – «Вікові особливості становлення особистості в пізній юності». Матеріали до зазначених лекцій готувалися на основі відповідної наукової літератури [1; 35; 36; 66; 67; 74; 93; 100; 117; 104; 119; 123; 131; 132; 139; 162]. На лекціях висвітлювалися питання про особливості соціальної ситуації розвитку старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів чи студентів закладів вищої освіти, про специфіку їх

самовизначення в особистісній і професійній сферах, а також про вікові особливості розвитку особистості в ранній або пізній юності.

Одну з дискусій, у якій взяли участь психолог і вчителі загальноосвітнього навчального закладу, було присвячено темі: «Застосування основних положень гуманістичного та особистісного підходів у навчанні та вихованні особистості раннього юнацького віку». З психологом і викладачами закладу вищої освіти проводилася дискусія на тему: «Застосування основних положень гуманістичного та особистісного підходів у навчанні та вихованні особистості пізнього юнацького віку». Для підготовки матеріалів до цієї теми дискусії було використано низку наукових джерел [18; 19; 28; 29; 83; 84; 99; 124; 125; 126; 178; 179].

На *другому* етапі нами було проведено психологічну діагностику з метою виявлення особливостей і умов становлення життєвих планів у старшокласників загальноосвітнього навчального закладу і студентів закладу вищої освіти. На цьому етапі використовувалися такі психодіагностичні методи: методика мотиваційної індукції, розроблена Ж. Нютеном [194; 195] та адаптована Н. М. Толстих [164]; вільний самоопис (міні-твір) «Мої роздуми про свої життєві цілі» (авт. М. І. Гладкевич); опитувальник «Моє ставлення до життя», розроблений та апробований І. С. Булах [28; 29] і модифікований М. І. Гладкевич; «Тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО)», авт. Д. О. Леонтьєв [50; 82]; методика «Мотивація успіху і страх невдач», розроблена А. О. Реаном [58]; методика «Когнітивна орієнтація (локус контролю)», розроблена Дж. Роттером і модифікована О. П. Єлісєєвим [58]). Зазначений психодіагностичний інструментарій було застосовано на етапі констатувального експерименту і його повною мірою схарактеризовано в другому розділі дисертації.

Після цього формувалися по дві експериментальні й по дві контрольні групи, окремо зі старшокласників та окремо зі студентів. До кожної з цих

груп ввійшли респонденти з різними показниками становлення життєвих планів, які виявили бажання співпрацювати з нами. Як старшокласники, так і студенти експериментальних і контрольних груп мали різні рівні осмисленості та реалістичності життєвих цілей і планів у всіх часових перспективах (близькій, віддаленій, далекій), мотивації досягнень і локус контролю. Кількісні показники усіх учасників формувального експерименту по групах та їх якісну характеристику висвітлено в наступних двох підрозділах дисертації.

Зі старшокласниками і студентами експериментальних груп організовувалася і проводилася систематична розвивальна робота. Натомість зі старшокласниками і студентами контрольних груп така робота не проводилася. До участі у формувальному експерименті були задіяні психолог і 6 учителів (переважно, класні керівники) загальноосвітнього навчального закладу та психолог і 5 викладачів (здебільшого, куратори академічних груп) закладу вищої освіти.

Психологічний супровід формування життєвих планів у особистості юнацького віку впроваджувався протягом 2017-2018 навчального року на базі Дрогобицького ліцею при Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка (м. Дрогобич) і Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (м. Київ).

На *третьому*, основному етапі, в експериментальних групах застосовувався комплекс педагогічних і психологічних технологій з метою формування в старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів і студентів закладів вищої освіти здатності конструювати осмислені й реалістичні життєві цілі та плани у всіх часових перспективах (близькій, віддаленій, далекій), а також розвитку в них оптимістичності (мотивації досягнення успіху) і суб'єктності (інтернального локус контролю).

Педагогічні технології проводили вчителі загальноосвітніх шкіл і викладачі закладів вищої освіти, натомість психологічні технології – психологи цих освітніх закладів.

Для формування у старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів і студентів закладів вищої освіти **здатності конструювати осмислені й реалістичні життєві цілі та плани у всіх часових перспективах (близькій, віддаленій, далекій)** було застосовано комплекс відповідних педагогічних і психологічних технологій.

Зокрема використовувалися такі педагогічні технології:

- міні-лекції на теми: «В чому можуть полягати життєві цілі та життєві плани особистості?», «Успішна людина у професійній та особистій сферах життєдіяльності є ...» та ін.;

- дискусії на теми: «Найважливіші життєві цілі та плани особистості раннього юнацького віку стосуються...» (для старшокласників), «Найважливіші життєві цілі та плани особистості пізнього юнацького віку стосуються...» (для студентів) та ін.;

- прес-конференції на теми: «Основні життєві цілі та плани Ваших батьків і родичів», «Ваш ідеал успішної в житті людини» та ін.

До психологічних технологій, які використовувалися з метою формування в старшокласників і студентів здатності конструювати осмислені й реалістичні життєві цілі та плани у всіх часових перспективах, належали такі вправи: «Карта моїх цілей» [138], «Життєві цілі», «Життєві перспективи», «Події мого життя» [73; 159; 160], «Лист до себе» [50; 161], «Три роки» [50] та ін.

Нижче схарактеризовано окремі з цих вправ.

Метою застосування вправи «Три роки» [50], що була незначною мірою модифікована нами, виступала інтенсифікація рефлексії в старшокласників і студентів щодо їх найбільш значущих життєвих цілей і

планів. Старшокласникам і студентам пропонувалося поміркувати над тим, як би вони прожили три останніх роки свого життя. В якому місті та країні вони хотіли б жити? Якою професійною діяльністю вони б там хотіли займатися? Чию підтримку вони хотіли б мати? Яких життєвих цілей вони намагалися б досягти за цей час? Які життєві плани сприятимуть досягненню поставлених ними цілей?

Формуванню в старшокласників і студентів здатності конструювати осмислені й реалістичні життєві цілі та плани у всіх часових перспективах сприяло застосування психологічних технологій, які спрямовані на активізацію їх самопізнання та інтенсифікацію рефлексії – «Самопізнання» [50], «Ім'я та епітет», «Взаємні презентації», «Мої професійні бажання» [73; 159], «Психологічний автопортрет» [61], «Про яку якість йшла мова?» [50; 161] та ін.

З метою формування у старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів і студентів закладів вищої освіти **оптимістичності (мотивації досягнення успіху)** було застосовано комплекс відповідних педагогічних і психологічних технологій.

Серед педагогічних технологій були такі:

- міні-лекції на теми: «В чому полягає мотивація досягнення успіху?», «Які особливості мотивації уникнення невдач?», «У чому виявляється невиражена мотивація?» та ін.;

- дискусії на теми: «В чому відмінності між оптимістами і песимістами?», «З якою людиною приємніше спілкуватися: з життєрадісною чи «заклопотаною життям?» та ін.;

- прес-конференції на теми: «Успішні люди – оптимісти чи песимісти?», «Як до себе ставляться успішні люди? Їх сильні та слабкі сторони» та ін.

Формування у старшокласників і в студентів оптимістичності (мотивації досягнення успіху) відбувалося й за допомогою таких психологічних технологій: «Дерево мого успіху», «Все одно ти молодець», «Самопрезентація», «Сонце» [50], «Валіза» [85], «Мої слабкі сторони», «Мої сильні сторони» [115; 161], «Підвищення власної гідності» [52], «Коло субособистостей» [122], «Я пишаюся», «Автопортрет», «Про себе» [161] та ін.

Наприклад, метою застосування вправи «Дерево мого успіху» [50] було визначення старшокласниками і студентами своїх сильних сторін, розвиток позитивного самоствердження і мотивації досягнення успіху. Для виконання цієї вправи учасникам потрібно було мати маркери і папір. Їм пропонувалося намалювати будь-яке дерево, а біля його коріння, стовбуру, гілок тощо написати власні якості, які, на їх думку, сприятимуть досягненню ними успіхів у професійній діяльності.

На одному з наступних занять ми запропонували старшокласникам і студентам знову виконати таку ж вправу, проте якості вже стосувалися їх успіхів у сімейному житті.

Метою проведення вправи «Про себе» [161, С. 186] виступало підвищення самооцінки і самоповаги та формування мотивації досягнення у старшокласників і студентів.

Для її проведення використовувалися бланки з такими незакінченими реченнями:

«Я пишаюся собою, якщо я...».

«Я симпатична людина, оскільки...».

«У мене є такі дві чудові якості, як...».

«Одна з найкращих речей, які я зробив (зробила) у своєму житті...».

«Я на цьому світі єдиний (єдина) тому, що...».

«У моєму житті був найкращий вчинок, коли я...».

Старшокласники і студенти спочатку мали заповнити бланки, закінчивши запропоновані розпочаті речення. Після цього продовження речень обговорювалися [там само].

Формуванню у старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів і студентів закладів вищої освіти **суб'єктності** сприяло використання комплексу відповідних педагогічних і психологічних технологій.

Зокрема застосовувалися такі педагогічні технології:

- міні-лекції на теми: «Особистість як суб'єкт власної життєдіяльності», «Локус контролю як умова конструювання і реалізації особистістю своїх життєвих планів» та ін.;

- дискусії на теми: «Які умови – внутрішні чи зовнішні найбільше впливають на особистісне самовизначення в ранній юності?» (зі старшокласниками), «Які умови – внутрішні чи зовнішні найбільше впливають на особистісне самовизначення у пізній юності?» (зі студентами), «Які умови – внутрішні чи зовнішні найбільше впливають на професійне самовизначення в ранній юності?» (зі старшокласниками), «Які умови – внутрішні чи зовнішні найбільше впливають на професійне самовизначення у пізній юності?» (зі студентами) та ін.;

- прес-конференції на теми: «Вплив зовнішніх і внутрішніх умов на успіхи відомих людей», «Вплив зовнішніх і внутрішніх умов на успіхи чи невдачі батьків, родичів» та ін.

З метою формування у старшокласників і студентів суб'єктності (інтернального локус контролю) були застосовані такі психологічні технології: «Особистий контракт-зобов'язання із собою» [118; 161], «Беру відповідальність на себе» [115; 161], «Зняття внутрішніх обмежень», «Бар'єр», «Досягнення цілі», «Психотехнологія подолання перешкод на шляху професійного саморозвитку» [73; 159; 160], «Події в моєму житті», «Дерево життя» [161] та ін.

Метою проведення вправи «Події в моєму житті» [161] виступала активізація рефлексії старшокласників і студентів про найприємніші та найбільш неприємні події в особистого життя та визначення впливу таких подій на їх сьогодення. Для досягнення цієї мети їм пропонувалося пригадати від трьох до п'яти найбільш приємних і найбільш неприємних подій власного життя, а також те, хто саме чи що саме, на їх думку, зумовило ці події. В обговоренні зверталася увага й на те, як кожен із них особисто впорався з неприємними подіями.

Для формування життєвих планів у старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів і студентів закладів вищої освіти, а саме – здатності конструювати осмислені та реалістичні життєві цілі та плани у всіх часових перспективах (близькій, віддаленій, далекій), оптимістичності й суб'єктності було проведено квест-технології [49] та організовано перегляд коротких відеосюжетів. Учителі та викладачі цих освітніх закладів на виховних годинах організовували перегляд й обговорення низки коротких сюжетів про досягнення успіху і кінострічок про відомих у світі успішних людей: «Історія успіху: з вантажника в мільйонери», «Секрет», «Тріумф», «Соціальна мережа», «Джобс: імперія спокуси», «Пірати силіконової долини» та ін. Зазначені фільми є у вільному доступі в інтернет мережі.

На **четвертому** етапі проводилася психологічна діагностика особливостей і умов становлення життєвих планів у старшокласників загальноосвітнього навчального закладу і студентів закладу вищої освіти з експериментальної та контрольної груп після проведення формувального експерименту. На цьому етапі використовувалися такі ж самі методики, як і на другому етапі.

П'ятий етап присвячувався перевірці ефективності впровадження розробленого нами психологічного супроводу формування життєвих планів у особистості юнацького віку.

На *шостому* етапі було сформульовано методичні рекомендації психологам, вчителям загальноосвітніх навчальних закладів і викладачам закладів вищої освіти з формування життєвих планів у старшокласників і студентів цих навчальних закладів.

Отже, розроблений психологічний супровід формування життєвих планів у особистості юнацького віку спрямовувався на розвиток у старшокласників і студентів здатності конструювати осмислені й реалістичні життєві цілі та плани у всіх часових перспективах (близькій, віддаленій і далекій), оптимістичності (мотивації досягнення успіху) і суб'єктності (інтернального локус контролю). Результати впровадження цього психологічного супроводу в загальноосвітні навчальні заклади і заклади вищої освіти розкриті у підрозділах 3.2 і 3.3 дисертації, сформульовані методичні рекомендації – у підрозділі 3.4.

3.2. Динаміка формування життєвих планів особистості раннього юнацького віку з контрольної та експериментальної груп

Цей підрозділ дисертації присвячено розкриттю динаміки формування життєвих планів у респондентів періоду ранньої юності з контрольної та експериментальної груп, що була зафіксована до і після проведення формувального експерименту. Насамперед нагадаємо, що за результатами проведеного констатувального експерименту критеріями досліджуваного процесу було визначено: спроможність особистості осмислити власні життєві цілі та плани у різних часових перспективах (близькій, віддаленій і далекій); мотивацію досягнень; локус контролю.

Відзначимо, що до експериментальної та контрольної груп було залучено відповідно 28 і 29 старшокласників, як хлопців, так і дівчат, із різними показниками становлення життєвих планів. Ефективність проведеного психологічного супроводу формування життєвих планів у особистості юнацького віку визначалася за допомогою χ^2 -критерію Пірсона [43; 60; 94; 133]. Значення критерію для $p \leq 0,01$ позначалися *, натомість його значення для $p \leq 0,05$ – **.

Спочатку проаналізовано результати, що стосуються осмисленості та реалістичності життєвих цілей і планів респондентів у всіх часових перспективах. Емпірично встановлено, що життєві цілі та плани досліджуваних експериментальної групи пов'язані найбільш часто з близькою (хлопці – 46,15 %, дівчата – 40 %) та віддаленою (хлопці – 46,15 %, дівчата – 53,33 %) часовою перспективою і досить рідко – з далекою (хлопці – 7,69 %, дівчата – 6,67 %).

У контексті цих часових перспектив зміст їх життєвих цілей і планів стосувався успішності в навчальній діяльності, закінчення загальноосвітнього навчального закладу та отримання відповідного документу (атестату), успішного вступу до обраного закладу вищої освіти, влаштування на престижну роботу, відкриття власного бізнесу, володіння нерухомим і рухомим майном, особистого життя і створення своєї сім'ї, а також подорожей.

До проведення формувального експерименту хлопці й дівчата зазначали перелічені цілі та плани і не могли визначити засоби їх досягнення чи реалізації. Для прикладу, «Я хочу поступити до найкращого закладу вищої освіти в нашій країні чи за кордоном, адже ми з батьками так вирішили» (досліджувана Анна С., 16 р. 10 м.), «Я хочу створити свою сім'ю, а для цього потрібно зустріти дівчину (чи хлопця)» (респондент Олександр Ш., 17 р. 5 м.).

Після проведення формувального експерименту засоби досягнення життєвих цілей і реалізації життєвих планів респондентів стали вирізнятися більшою осмисленістю та реалістичністю. Наприклад, «Я хочу поступити до найпрестижнішого закладу вищої освіти (зарубіжного чи вітчизняного). Для цього мені потрібно гарно вчитися, багато займатися додатково, одержати високі бали в атестаті та здати зовнішнє незалежне оцінювання на найвищі бали» (досліджувані Олександр Г., 17 р. 2 м.; Анастасія К., 16 р. 10 м.).

Загалом було виявлено, що життєві цілі та плани респондентів контрольної групи стосувалися найчастіше близької (хлопці – 50 %, дівчата – 40 %) та віддаленої (хлопці – 42,86 %, дівчата – 46,67 %) і досить рідко – далекої (хлопці – 7,14 %, дівчата – 13,33 %) часової перспективи. В межах цих часових перспектив зміст їх життєвих цілей і планів також пов'язувався з навчальною успішністю, отриманням атестату про закінчення загальноосвітнього навчального закладу, вступом до певного закладу вищої освіти, успішним працевлаштуванням, відкриттям приватного бізнесу, володінням своїм житлом й автомобілем, створенням власної сім'ї та можливостями подорожувати.

Проте, як до, так і після проведення формувального експерименту в експериментальній групі, хлопці й дівчата з контрольної групи, зазначивши згадані цілі та плани, не змогли чітко визначити засоби їх досягнення або реалізації. Це засвідчує недостатню осмисленість хлопцями й дівчатами з контрольної групи власних життєвих цілей і планів. Для прикладу, «Я хочу мати власну квартиру. Я буду працювати, щоб мати можливість її придбати» (респондент Дмитро К., 16 р. 9 м.); «Я мрію про щасливу сім'ю. Для цього я маю познайомитися з хорошим хлопцем» (досліджувана Ірина П., 16 р. 8 м.).

Отже, з'ясовано, що після проведення формувального експерименту життєві цілі й плани та засоби їх досягнення і реалізації у старшокласників експериментальної групи стали більш осмисленими і реалістичними. У

контрольній групі не виявлено значних змін у рівні осмисленості й реалістичності життєвих цілей і планів учнів старших класів.

Нижче презентовано результати вивчення мотивації досягнення старшокласників експериментальної та контрольної груп. Ці результати стосуються типів мотивації досягнення особистості раннього юнацького віку – спрямованості на успіх, уникнення невдач або невираженості мотиваційного полюсу в процесі конструювання і реалізації власних життєвих планів.

Для унаочнення кількісні показники щодо характеру мотивації досягнень у процесі конструювання і реалізації власних життєвих планів старшокласниками експериментальної групи, які були одержані до і після проведення формувального експерименту, та статистичної значущості між ними подано в табл. 3. 1.

Таблиця 3. 1

Динаміка формування мотивації досягнень у старшокласників експериментальної групи до і після проведення формувального експерименту (%)

n=28

Тип мотивації досягнення	Хлопці (n=13)			Дівчата (n=15)		
	до	після	χ^2	до	після	χ^2
Досягнення успіху	46,15	65,38	15,7*	46,67	66,67	16,12*
Невиражена	23,08	11,54		20	13,33	
Уникнення невдач	30,77	23,08		33,33	20	

З табл. 3. 1 помітно, що участь старшокласників експериментальної групи в психологічному супроводі формування життєвих планів у особистості юнацького віку зумовила суттєві зміни в типі їх мотивації.

Значущість змін, що відбулися у цій групі після проведення формувального експерименту, підтверджено статистично, як у хлопців ($\chi^2 = 15,7^*$), так і у дівчат ($\chi^2 = 16,12^*$).

Встановлено вагоме збільшення кількісних показників ***мотивації досягнення успіху***, як у хлопців (на 19,23 %), так і у дівчат (на 20 %). Після проведення формувального експерименту більше старшокласників стали впевненішими у власних силах. На початку реалізації своїх життєвих планів вони сподіваються досягти успішного результату. Їм притаманна низка якостей, важливих для успішної реалізації власних життєвих планів, що пов'язані зі спрямованістю до поставленої цілі, проявами ініціативи та активності тощо. Багато їх життєвих планів стосуються не лише близької часової перспективи, а й віддаленої та далекої. Неуспішний результат реалізації ними окремих життєвих планів не призводить до відмови у досягненні поставленої життєвої мети.

Зафіксовано суттєве зменшення кількісних показників ***невираженого мотиваційного полюсу*** в хлопців (на 11,54 %) і в дівчат (на 6,67 %). Респонденти з таким характером мотивації сподіваються на успіх реалізації своїх життєвих планів лише у половині випадків. Такі якості, як активність, цілеспрямованість, наполегливість та ініціативність, у них розвинуті на середньому рівні. На далеку часову перспективу вони здатні сконструювати лише частину своїх життєвих планів. За умови неуспішної реалізації планів власного життя, у половині випадків вони відмовляються від поставлених життєвих цілей.

Також помічено значне зменшення кількісних показників ***мотивації уникнення невдач*** у хлопців (на 7,69 %) і в дівчат (на 13,33 %). Старшокласники з цією мотивацією концентруються на уникненні невдач вже на початку реалізації своїх життєвих планів. Вони майже не виявляють ініціативи, не є активними, не спрямовують власні зусилля на досягнення

цілей життя. Неуспішний результат реалізації ними життєвих планів або ж необхідність виконання відповідальних завдань стає чинником відмови від досягнення поставлених життєвих цілей чи від цих завдань. За умови чергування успішних і неуспішних результатів їх життєдіяльності, вони схильні «перебільшувати» свої невдачі. Свої життєві плани вони здебільшого конструюють на найближчу перспективу.

Загалом результати вивчення оптимістичності (мотивації досягнення) старшокласників експериментальної групи підтвердили статистично значущі зміни в її типах після проведення формувального експерименту. Підкреслимо, що респонденти з невираженою мотивацією та мотивацією уникнення невдач потребують подальшого психологічного супроводу. Тому робота з ними буде продовжуватися.

Кількісні показники щодо спрямованості на успіх чи уникнення невдач або невираженості мотиваційного полюсу в процесі конструювання і реалізації власних життєвих планів старшокласників контрольної групи, які були одержані до і після проведення формувального експерименту і статистичну значущість між ними для унаочнення презентовано у табл. 3. 2.

Таблиця 3. 2

Динаміка формування мотивації досягнення у старшокласників контрольної групи до і після проведення формувального експерименту

(%)

n=29

Тип мотивації досягнення	Хлопці (n=14)			Дівчата (n=15)		
	до	після	χ^2	до	після	χ^2
Досягнення успіху	42,86	50	2,62	46,67	53,33	2,28
Невиражена	21,43	21,43		20	20	
Уникнення невдач	35,71	28,57		33,33	26,67	

Як видно з табл. 3. 2, протягом проведення формувального експерименту тип мотивації досягнення респондентів контрольної групи суттєво не змінився. Відсутність значних змін у групі підтверджено статистично, як у хлопців ($\chi^2 = 2,62$), так і в дівчат ($\chi^2 = 2,28$).

Кількісні показники *мотивації досягнення успіху* дещо збільшилися в хлопців (на 7,14 %) і в дівчат (на 6,66 %). Ці досліджувані демонструють впевненість у власних силах. Вони сподіваються, що зможуть досягнути успішного результату, як на етапі конструювання, так і на початку реалізації власних життєвих планів. Вони характеризуються якостями (активністю, ініціативністю, цілеспрямованістю, наполегливістю), що є важливими для конструювання та успішної реалізації особистістю своїх життєвих планів. Ці старшокласники конструюють власні життєві плани у всіх часових перспективах. На шляху досягнення поставленої життєвої мети їх не зупиняє неуспішний результат реалізації окремих життєвих планів.

Встановлено, що кількісні показники *невираженого мотиваційного полюсу* не змінилися у хлопців і в дівчат. Старшокласники з цим типом мотивації, конструюючи і реалізуючи свої життєві плани, в половині ситуацій сподіваються на успішний результат. Їм притаманний середній рівень розвитку ініціативності, цілеспрямованості, активності й наполегливості. Частина життєвих планів сконструйована ними в далекій часовій перспективі. Неуспішна реалізація їх життєвих планів у половині ситуацій призводить до відмови від поставленої життєвої мети.

Виявлено і зменшення кількісних показників *мотивації уникнення невдач* у хлопців (на 7,14 %) і в дівчат (на 6,66 %). Респонденти з такою мотивацією спрямовані уникнути невдач, конструюючи і розпочинаючи реалізовувати свої життєві плани. Вони відмовляються від виконання відповідальних завдань або ж за умови неуспішного результату реалізації їх життєвих планів. Якщо успішні й неуспішні результати їх діяльності

чергуються, то вони «перебільшують» власні невдачі. Плани їх життя сконструйовані ними переважно на найближчу перспективу.

Відзначимо важливість застосування у загальноосвітніх школах розробленого психологічного супроводу для старшокласників контрольної групи з невираженою мотивацією і мотивацією уникнення невдач.

Отже, з часом, у старшокласників контрольної групи не встановлено статистично значущих змін у кількісних показниках типів їх мотивації досягнення. Загалом відсутність статистично вагомих змін у цій групі та наявність таких змін в експериментальній групі після проведення формувального експерименту свідчить про ефективність психологічного супроводу формування життєвих планів особистості в юнацькому віці.

Нижче презентовано результати дослідження суб'єктності (типу локус контролю) у конструюванні й реалізації особистістю раннього юнацького віку власних життєвих планів. Зокрема охарактеризовано спрямованість респондентів на умови досліджуваного процесу (внутрішні чи зовнішні), тобто екстернальний або інтернальний тип локус контролю.

Подамо одержані кількісні показники щодо типу локус контролю досліджуваних експериментальної групи до і після проведення формувального експерименту та їх статистичну значущість у табл. 3. 3.

Таблиця 3. 3

**Динаміка формування локус контролю у старшокласників
експериментальної групи до і після проведення формувального
експерименту (%)**

n=28

Тип локус контролю	Хлопці (n=13)			Дівчата (n=15)		
	до	після	χ^2	до	після	χ^2
Екстернальний	53,85	38,46	9,53*	53,33	40	7,14**
Інтернальний	46,15	61,54		46,67	60	

Як видно з табл. 3.3, проведення психологічного супроводу формування життєвих планів у особистості юнацького віку призвело до значних змін у типах локус контролю респондентів експериментальної групи. Значущість змін, які зафіксовано у старшокласників цієї групи після проведення формувального експерименту, підтверджено й статистично у хлопців ($\chi^2 = 9,53^*$) та у дівчат ($\chi^2 = 7,14^{**}$).

Виявлено суттєве зменшення кількісних показників *екстернального* локус контролю – від 53,85 % до 38,46 % у хлопців та від 53,33 % до 40 % у дівчат. Старшокласники з цим типом локус контролю схильні пояснювати успішні та неуспішні результати реалізації своїх життєвих планів впливом низки зовнішніх чинників (везінням, невезінням, діями інших людей, різними обставинами тощо). Вони демонструють невпевненість у своїй цілеспрямованості, продовжують шукати власне покликання, багато їх життєвих цілей і планів є нечіткими.

Ці респонденти впевнені в тому, що вони не здатні самотійно змінювати власне життя, досягати поставлених життєвих цілей, конструювати і реалізувати свої життєві плани. За їх переконаннями, життєдіяльність особистості залежить від впливу зовнішніх чинників: подій, збігу обставин (сприятливого чи несприятливого), випадку, долі тощо.

Встановлено збільшення кількісних показників *інтернального* локус контролю від 46,15 % до 61,54 % у хлопців і від 46,67 % до 60 % у дівчат. Старшокласники з цим типом локус контролю вважають, що всі їх успішні та неуспішні результати реалізації власних життєвих планів залежать, переважно, від їх особистісних якостей і здібностей, а не від зовнішніх чинників. Вони впевнені у власній здатності зробити життєвий вибір, зважаючи на свої бажання, досягти поставлених життєвих цілей і реалізувати життєві плани. Ці респонденти не мають сумніву в тому, що

вони досягають успіхів у результаті наполегливої роботи, а їх невдачі є наслідками власних помилок. Вони переконані у тому, що успішно реалізують свої життєві плани.

Отже, після проведення формувального експерименту в старшокласників експериментальної групи зафіксовано статистично значуще збільшення кількісних показників інтернального локус контролю і зменшення – екстернального локус контролю, що засвідчує переважання в них спрямованості на внутрішні умови реалізації життєвих планів.

Встановлені кількісні показники щодо типу локус контролю старшокласників контрольної групи до і після проведення формувального експерименту, а також статистичної значущості між ними подано в табл. 3.4.

Таблиця 3. 4

Динаміка формування локус контролю у старшокласників контрольної групи до і після проведення формувального експерименту (%)

n=29

Тип локус контролю	Хлопці (n=14)			Дівчата (n=15)		
	до	після	χ^2	до	після	χ^2
Екстернальний	57,14	64,29	0,18	53,33	46,67	0,182
Інтернальний	42,86	35,71		46,67	53,33	

Як помітно з табл. 3. 4, протягом проведення психологічного супроводу формування життєвих планів у особистості юнацького віку в експериментальній групі, суттєвих змін у типах локус контролю старшокласників контрольної групи не відбулося. Незначущість таких змін засвідчено статистично у хлопців ($\chi^2 = 2,08$) та у дівчат ($\chi^2 = 1,78$).

Виявлено незначне збільшення кількісних показників *екстернального* локус контролю – від 57,14 % до 64,29 % у хлопців і несуттєве зменшення –

від 53,33 % до 46,67 % у дівчат. Старшокласники пояснюють полярні (успішні й неуспішні) результати реалізації власних життєвих планів впливом зовнішніх чинників, які пов'язані з іншими людьми, ситуаціями тощо. Вони ще не знайшли своє життєве покликання, а тому їх життєві цілі та плани є нечіткими. Ці досліджувані впевнені в своїй нездатності самостійно змінити власне життя, досягти життєвих цілей, сконструювати і реалізувати життєві плани. Вони переконані у зумовленості життєдіяльності особистості різними зовнішніми чинниками (обставинами, подіями, долею тощо).

Виявлено невелике зменшення кількісних показників *інтернального* локус контролю – від 42,86 % до 35,71 % у хлопців і незначне збільшення – від 46,67 % до 53,33 % у дівчат. За позицією старшокласників із цим типом локус контролю, всі успішні та неуспішні результати реалізації ними своїх життєвих планів залежать лише від їх особистісних рис і здібностей, а не зумовлені зовнішніми чинниками. Для них характерна впевненість у своїй спроможності самостійно здійснити життєвий вибір, досягти цілей власного життя і реалізувати його плани. На їх думку, успішні результати життєдіяльності особистості є наслідком її наполегливої роботи, неуспішні – помилок. Вони демонструють впевненість у тому, що зможуть успішно реалізувати власні життєві плани.

Отже, виявлено, що з часом у старшокласників контрольної групи не відбувається статистично значущих змін у кількісних показниках типу локус контролю. Натомість у старшокласників експериментальної групи після проведення формувального експерименту статистично значуще збільшуються кількісні показники інтернального локус контролю і зменшуються – екстернального, що свідчить про переважання в них спрямованості на внутрішні умови реалізації життєвих планів.

Загалом презентовані в цьому підрозділі результати засвідчують ефективність впровадження психологічного супроводу формування життєвих планів у особистості юнацького віку, що відбувалося в загальноосвітній школі. Результати впровадження психологічного супроводу формування життєвих планів у особистості юнацького віку в закладах вищої освіти розкрито у наступному підрозділі дисертації.

3. 3. Динаміка формування життєвих планів у особистості пізнього юнацького віку контрольної та експериментальної груп

У цьому підрозділі роботи розкрито динаміку формування життєвих планів у досліджуваних періоду пізньої юності контрольної та експериментальної груп, що була встановлена до і після проведення формувального експерименту.

Передусім відзначимо, що за результатами проведення констатувального експерименту нами було визначено такі критерії досліджуваного процесу: спроможність особистості конструювати осмислені й реалістичні життєві цілі та плани у всіх часових перспективах (близькій, віддаленій, далекій), мотивація досягнень і локус контролю.

До експериментальної групи ввійшло 27 студентів, до контрольної – 26 студентів, як юнаків, так і юнок, що мали різні показники становлення життєвих планів. Ефективність психологічного супроводу формування життєвих планів у особистості юнацького віку перевірялася за допомогою χ^2 -критерію Пірсона. Його значення для $p \leq 0,01$ позначено *, для $p \leq 0,05$ – **.

Спочатку охарактеризуємо результати вивчення осмисленості й реалістичності життєвих цілей і планів респондентів експериментальної й контрольної груп, що були одержані до і після проведення формувального експерименту.

Виявлено, що життєві цілі та плани студентів експериментальної групи найбільш часто визначені у відрізках близької (юнаки – 53,85 %, юнки – 57,14 %) та віддаленої (юнаки – 38,46 %, юнки – 28,57 %) і досить рідко – далекої (юнаки – 7,69 %, юнки – 14,29 %) часової перспективи. У межах цих часових перспектив змістове наповнення їх життєвих цілей і планів стосувалося закінчення закладу вищої освіти та одержання відповідного диплому, успішного влаштування на роботу, набуття професіоналізму, створення своєї сім'ї, подорожей та успішності у навчанні.

До проведення формувального експерименту юнаки та юнки лише зазначили про свої життєві та плани, проте чітких та осмислених пояснень щодо їх досягнення чи реалізації вони не могли дати. Для прикладу, «Я хочу мати власне житло та автомобіль. Для цього мені потрібно заробити кошти» (респондент І. Г., 19 р. 8 м.), «Я хочу подорожувати, а для цього мені потрібно працювати, щоб мати кошти» (досліджувана Є. П., 18 р. 7 м.).

Після проведення формувального експерименту юнаки та юнки змогли чіткіше і більш осмислено окреслити реалістичні засоби досягнення ними своїх життєвих цілей і реалізації власних життєвих планів. Наприклад, «Я хочу стати професійним практичним психологом (консультантом). Для цього мені потрібно добре вчитися, відвідувати психологічні тренінги і заробити кошти, щоб відкрити свій кабінет» (досліджувана Т. П., 20 р. 2 м.).

Згадані вище методики дозволили встановити зміст життєвих цілей і плани студентів контрольної групи у різних часових перспективах. Їх зміст частіше стосувався близької (юнаки – 50 %, юнки – 50 %) та віддаленої (юнаки – 41,67 %, юнки – 35,71 %) і досить рідко – далекої (юнаки – 8,33 %, юнки – 14,29 %).

юнки – 14,29 %) часової перспективи. В межах цих часових перспектив зміст їх життєвих цілей і планів також пов'язувався із закінченням університету та одержанням диплому про здобуття вищої освіти, із знаходженням престижної роботи, з набуттям професійних умінь і зростанням як фахівця, зі створенням щасливої сім'ї, з можливостями подорожувати і навчальною успішністю.

Однак, як до, так і після проведення формувального експерименту юнаки та юнки виявили неспроможність визначити засоби досягнення своїх життєвих цілей і реалізації власних життєвих планів. Це свідчить про відсутність чіткості й реалізму, недостатню осмисленість юнаками і юнками з цієї групи своїх життєвих цілей і планів. Для прикладу, «Я хочу вивчити іноземну мову. Для цього мені потрібно записатися на курси» (досліджувана Л. К., 17 р. 8 м.).

Отже, після проведення формувального експерименту життєві цілі й плани, а також засоби їх реалізації у студентів експериментальної групи змінилися у позитивну сторону, що засвідчує їх глибша усвідомленість і реалістичність. У контрольній групі таких змін не встановлено.

Нижче схарактеризовано результати вивчення мотивації досягнення юнаків і юнок експериментальної та контрольної груп, які було одержано до і після проведення формувального експерименту.

Для унаочнення кількісні показники щодо спрямованості на успіх чи уникнення невдач або ж невираженості мотиваційного полюсу в процесі конструювання і реалізації власних життєвих планів студентів експериментальної групи, отримані до і після проведення формувального експерименту, та статистичної значущості між ними, подано у табл. 3. 5.

Таблиця 3. 5

**Динаміка формування мотивації досягнення у студентів
експериментальної групи до і після проведення формувального
експерименту (%)**

n=27

Тип мотивації досягнення	Юнаки (n=13)			Юнки (n=14)		
	до	після	χ^2	до	після	χ^2
Досягнення успіху	61,54	76,92	14,09*	57,14	71,43	13,01*
Невиражена	15,39	15,39		21,43	21,43	
Уникнення невдач	23,07	7,69		21,43	7,14	

Як видно з табл. 3. 5, проведення психологічного супроводу формування життєвих планів у особистості юнацького віку призвело до суттєвих змін у типах мотивації досягнення студентів експериментальної групи. Значущість зафіксованих у цій групі змін підтвердилася статистично, як у юнаків ($\chi^2 = 14,09^*$), так і у юнок ($\chi^2 = 13,01^*$).

Встановлено збільшення кількісних показників **мотивації досягнення успіху** в юнаків (на 15,38 %) та в юнок (на 14,29 %). Проведення формувального експерименту сприяло зростанню впевненості студентів у власних силах. У них з'явилися сподівання досягнути успішного результату, як на етапі конструювання, так і на початку реалізації власних життєвих планів. Їх характеризує ряд якостей, які необхідні для того, щоб конструювати і реалізувати власні життєві плани. Ці якості пов'язані зі спрямованістю досягнення поставлених життєвих цілей, проявів ініціативи та активності. Вони здатні конструювати свої життєві плани у межах усіх часових перспектив – близької, віддаленої й далекої. Якщо результат реалізації окремих життєвих планів виявляється неуспішним, то вони не відмовляються від досягнення своєї життєвої мети.

Кількісні показники *невираженого мотиваційного полюсу* не змінилися, як у юнаків, та і в юнок. Студентам із цим характером мотивації властиве сподівання на успішну реалізацію своїх життєвих планів майже у половині ситуацій. Для них характерний середній рівень розвитку якостей, потрібних для конструювання і реалізації власних життєвих планів (активності, цілеспрямованості, наполегливості й ініціативності). Лише частину своїх життєвих планів вони можуть сконструювати на далеку часову перспективу. Якщо результат реалізації ними своїх життєвих планів виявляється неуспішним, то у половині ситуацій вони можуть відмовитися продовжувати досягати поставлену життєву ціль.

Зафіксовано й зменшення кількісних показників *мотивації уникнення невдач* у юнаків (на 15,38 %) та у юнок (на 14,29 %). Студентам із такою мотивацією притаманна спрямованість на уникнення невдач ще на початку реалізації власних життєвих планів. Для них характерний низький рівень розвитку згаданих вище якостей, що є необхідними для досягнення особистістю поставлених життєвих цілей і реалізації життєвих планів. Неуспіх у реалізації власних життєвих планів або необхідність виконання відповідальних завдань призводить до того, що вони відмовляються від досягнення своїх життєвих цілей і виконання таких завдань. Вони часто «перебільшують» свої невдачі, якщо успіхи і неуспіхи в їх життєдіяльності чергуються. Більшість своїх життєвих планів вони здатні сконструювати лише на найближчу перспективу.

Отже, вивчення динаміки мотивації досягнення студентів експериментальної групи підтвердило статистично значущі зміни у її типах на етапі проведення формувального експерименту. Доцільно відзначити, що студентам, які вирізняються невираженою мотивацією й мотивацією уникнення невдач, і надалі необхідний психологічний супровід.

Для унаочнення презентуємо кількісні показники щодо спрямованості на успіх чи уникнення невдач або ж невираженості мотиваційного полюсу в процесі конструюванні й реалізації власних життєвих планів студентів контрольної групи, які були одержані до і після проведення формувального експерименту та їх статистичної значущості у табл. 3.6.

Таблиця 3. 6

Динаміка формування мотивації досягнення у студентів контрольної групи до і після проведення формувального експерименту (%)

n=26

Тип мотивації досягнення	Юнаки (n=12)			Юнки (n=14)		
	до	після	χ^2	до	після	χ^2
Досягнення успіху	58,33	66,67	3,97	57,14	64,29	3,28
Невиражена	16,67	16,67		21,43	21,43	
Уникнення невдач	25	16,67		21,43	14,28	

З табл. 3.6 помітно, що тип мотивації досягнення студентів контрольної групи значною мірою не змінився після завершення формувального експерименту. Незначущість змін у цій групі підтверджено статистично в юнаків ($\chi^2 = 3,97$) і в юнок ($\chi^2 = 3,28$).

Виявлено, що кількісні показники *мотивації досягнення успіху* несуттєво збільшилися на 8,34 % в юнаків і на 7,15 % у юнок. Досліджувані з такою мотивацією вирізняються впевненістю у своїх силах. Конструюючи і розпочинаючи реалізувати власні життєві плани, вони сподіваються на успішний результат. Їм властиві якості, що важливі для конструювання і реалізації особистістю власних життєвих планів. Вони спроможні конструювати свої життєві плани у всіх часових перспективах. Ці студенти продовжують докладати зусилля для досягнення поставленої життєвої мети,

навіть, якщо окремі результати реалізації їх життєвих планів були неуспішними.

Встановлено, що у юнаків і юнок кількісні показники **невираженого мотиваційного полюсу** не змінилися. Студенти з таким характером мотивації, як у процесі конструювання, так і на початку реалізації власних життєвих планів очікують неуспішний результат у половині ситуацій. Їм притаманний середній рівень розвитку ініціативності, цілеспрямованості, активності й наполегливості. Частину їх життєвих планів сконструйовано у далекій часовій перспективі. Неуспішна реалізація їх життєвих планів у половині ситуацій призводить до відмови від поставленої життєвої мети.

Зафіксовано зменшення кількісних показників **мотивації уникнення невдач** на 8,33 % в юнаків і на 7,15 % у юнок. Студентів із цією мотивацією вирізняє спрямованість на уникнення невдач у процесі конструювання і на початку реалізації своїх життєвих планів. Найчастіше вони не погоджуються виконувати відповідальні завдання, не продовжують докладати зусиль для досягнення своїх життєвих цілей, якщо результат реалізації їх життєвих планів був неуспішним. В умовах чергування успішних і неуспішних результатів своєї життєдіяльності вони схильні надавати надто великого значення своїм невдачам. Сконструйовані ними життєві плани здебільшого стосуються найближчої перспективи.

Загалом підкреслимо значущість застосування у закладах вищої освіти розробленого нами психологічного супроводу для студентів контрольної групи з невираженою мотивацією і мотивацією уникнення невдач.

Отже, з часом у респондентів контрольної групи не відбувається статистично значущих змін у кількісних показниках характеру їх мотивації. Загалом встановлені після проведення формувального експерименту статистично вагомі зміни в експериментальній групі і статистично несуттєві

зміни у контрольній групі підтверджують ефективність психологічного супроводу формування життєвих планів у особистості юнацького віку.

Нижче презентовано результати дослідження типу локус контролю у процесах конструювання і реалізації особистістю пізнього юнацького віку своїх життєвих планів. Зокрема вивчалася спрямованість студентів експериментальної та контрольної груп на зовнішні чи внутрішні умови процесу конструювання і реалізації життєвих планів, тобто визначався їх екстернальний чи інтернальний тип локус контролю до і після закінчення формувального експерименту.

З метою унаочнення кількісні показники щодо типу локус контролю респондентів експериментальної групи подано в табл. 3. 7.

Таблиця 3. 7

Динаміка формування локус контролю у студентів експериментальної групи до і після проведення формувального експерименту (%)

n=27

Тип локус контролю	Юнаки (n=13)			Юнки (n=14)		
	до	після	χ^2	до	після	χ^2
Екстернальний	53,85	38,46	9,53**	57,14	42,86	8,33**
Інтернальний	46,15	61,54		42,86	57,14	

Як помітно з табл. 3. 7, після проведення психологічного супроводу формування життєвих планів у особистості юнацького віку тип локус контролю студентів експериментальної групи зазнав суттєвих змін. Значущість встановлених кількісних змін статистично засвідчено в юнаків ($\chi^2 = 9,53^{**}$) та у юнок ($\chi^2 = 8,33^{*}$) цієї групи.

Виявлено, що кількісні показники *екстернального* локус контролю значною мірою зменшилися – від 53,85 % до 38,46 % у юнаків і від 57,14 %

до 42,86 % у юнок. За позицією студентів із цим типом локус контролю, успіх і неуспіх реалізації життєвих планів особистості зумовлено рядом зовнішніх чинників (удачею, діями інших людей, певними обставинами тощо). В них нерозвинута цілеспрямованість, Вони демонструють невпевненість у своїй цілеспрямованості, самотійність у конструюванні й реалізації власних життєвих планів, досягненні поставлених життєвих цілей. Ці студенти нездатні сконструювати чіткі життєві плани. Вони ще невпевнені у правильності своїх життєвих виборів, у власному життєвому покликанні. На їх погляд, життєдіяльність особистості зумовлено зовнішніми чинниками.

Встановлено збільшення кількісних показників *інтернального* локус контролю від 46,15 % до 61,54 % у юнаків і від 42,86 % до 57,14 % у юнок. За переконаннями студентів із цим типом локус контролю, всі результати реалізації ними своїх життєвих планів залежать від внутрішніх чинників (їх особистісних рис, здібностей тощо) і не зумовлені зовнішніми чинниками. Для них характерна впевненість у тому, що вони спроможні самотійно зробити свій життєвий вибір, досягти власних життєвих цілей і реалізувати плани свого життя. Ці студенти переконані, що їх успіхи – це результат наполегливої життєдіяльності, натомість невдачі – помилкових дій і вчинків. У них не має жодних сумнівів щодо успішної реалізації власних життєвих планів.

Отже, у студентів експериментальної групи після проведення формувального експерименту статистично значуще збільшуються кількісні показники інтернального локус контролю і зменшуються – екстернального, що засвідчує посилення в них спрямованості на внутрішні умови реалізації життєвих планів.

Для унаочнення кількісні показники щодо типу локус контролю студентів контрольної групи до і після проведення формувального експерименту та їх статистичної значущості подано в табл. 3.8.

Таблиця 3. 8

Динаміка формування локус контролю у студентів контрольної групи до і після проведення формувального експерименту (%)

n=26

Тип локус контролю	Юнаки (n=12)			Юнки (n=14)		
	до	після	χ^2	до	після	χ^2
Екстернальний	58,33	50	2,86	57,14	50	2,08
Інтернальний	41,67	50		42,86	50	

З табл. 3. 8 видно, що за час проведення психологічного супроводу формування життєвих планів у особистості юнацького віку, статистично значущих змін у типах локус контролю студентів контрольної групи не відбулося. Статистичну незначущість цих змін підтверджено, як у юнаків ($\chi^2 = 2,86$), так і в юнок ($\chi^2 = 2,08$).

Встановлено, що відбулося незначне зменшення кількісних показників **екстернального** локус контролю – від 58,33 % до 50 % у юнаків і від 57,14 % до 50 % в юнок. Студенти з цим типом локус контролю вважають, що результати їх життєдіяльності загалом і реалізації їх життєвих планів зокрема залежать лише від впливу зовнішніх чинників (інших людей, долі, ситуацій тощо). Вони ще шукають своє покликання у житті, у зв'язку з цим їх життєві цілі та плани не мають достатньої чіткості. На погляд цих студентів, вони не спроможні самотійно змінити своє життя, досягти його цілей, а також визначити і здійснити життєві плани. Вони вважають, що їх життєдіяльність залежить лише від зовнішніх чинників.

З'ясовано, що кількісні показники *інтернального* локус контролю несуттєво збільшилися від 41,67 % до 50 % у юнаків і від 42,86 % до 50 % в юнок. Ці студенти впевнені, що вони самі, їх здібності та особистісні якості можуть вплинути на результати реалізації ними планів свого життя. Вони вважають, що здатні самостійно вибрати свої життєві цілі, сконструювати і реалізувати життєві плани. За їх позицією, лише наполеглива робота може призвести до успіху реалізації особистістю своїх життєвих планів, а невдачі є наслідком її помилок. Вони переконані, що успішно реалізують свої життєві плани.

Отже, встановлено, що з часом у кількісних показниках типу локус контролю студентів контрольної групи статистично значущих змін не відбувається.

Загалом висвітлені в цьому підрозділі результати підтверджують ефективність впровадження психологічного супроводу формування життєвих планів у особистості юнацького віку, що здійснювалася у закладі вищої освіти.

3. 4. Методичні рекомендації психологам, учителям загальноосвітніх навчальних закладів і викладачам закладів вищої освіти з формування життєвих планів у особистості періоду юності

В цьому підрозділі роботи презентовано сформульовані методичні рекомендації для психологів, учителів загальноосвітніх навчальних закладів і викладачів закладів вищої освіти, що спрямовані на формування життєвих планів у старшокласників і студентів цих освітніх закладів. Ці рекомендації було розроблено за результатами впровадження психологічного супроводу

формування життєвих планів у особистості юнацького віку в зазначені вище освітні заклади.

Психологам загальноосвітніх навчальних закладів і закладів вищої освіти рекомендуємо протягом навчального року систематично проводити психодіагностику особливостей та умов становлення життєвих планів у старшокласників і студентів цих закладів. Мета психодіагностичної роботи має полягати в ознайомленні юнаків і юнок зі специфікою становлення їх життєвих планів у різних часових перспективах, з рівнями осмисленості та реальності цих планів, з переважаючими в них типами мотивації досягнення успіху та локус контролю, як важливими психологічними умовами конструювання та успішної реалізації життєвих планів особистості. Для досягнення зазначеної мети психологи можуть застосовувати комплекс психодіагностичних методів, що використовувався у нашому дослідженні та схарактеризований у другому розділі дисертації.

За результатами психодіагностичної роботи рекомендуємо регулярно використовувати комплекс психологічних технологій, спрямованих на формування життєвих планів у старшокласників чи студентів, з огляду на основні психологічні умови цього процесу.

Нижче презентовано перелік таких психологічних технологій.

Для формування у старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів і студентів закладів вищої освіти **здатності конструювати осмислені й реалістичні життєві цілі та плани у всіх часових перспективах (близькій, віддаленій, далекій)** рекомендуємо систематично застосовувати такі психологічні технології: «Карта моїх цілей» [С7], «Лист до себе» [50; 161], «Три роки» [50], «Самопізнання» [50], «Психологічний автопортрет» [61], «Про яку якість йшла мова?» [50; 161] та ін.

Для формування у старшокласників і в студентів **оптимістичності (мотивації досягнення успіху)** рекомендуємо регулярно використовувати

такі психологічні технології: «Дерево мого успіху», «Все одно ти молодець», «Самопрезентація», «Сонце» [50], «Валіза» [85], «Мої слабкі сторони», «Мої сильні сторони» [115; 161], «Коло субособистостей» [122], «Я пишаюся», «Автопортрет», «Про себе» [161] та ін.

З метою формування у старшокласників і студентів *суб'єктності (інтернального локус контролю)* рекомендуємо систематично застосовувати такі психологічні технології: «Особистий контракт-зобов'язання із собою» [118; 161], «Беру відповідальність на себе» [115; 161], «Дерево життя» [161] та ін.

Вчителям загальноосвітніх навчальних закладів і викладачам закладів вищої освіти рекомендуємо систематично використовувати у роботі зі старшокласниками і студентами комплекс таких педагогічних технологій.

Для формування у старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів і студентів закладів вищої освіти *здатності конструювати осмислені й реалістичні життєві цілі та плани у всіх часових перспективах (близькій, віддаленій, далекій)* рекомендуємо застосовувати комплекс таких педагогічних технологій:

- міні-лекції на теми: «В чому можуть полягати життєві цілі та життєві плани особистості?», «Успішна людина у професійній та особистій сферах життєдіяльності є ...» та ін.;

- дискусії на теми: «Найважливіші життєві цілі та плани особистості раннього юнацького віку стосуються...» (для старшокласників), «Найважливіші життєві цілі та плани особистості пізнього юнацького віку стосуються...» (для студентів) та ін.;

- прес-конференції на теми: «Основні життєві цілі та плани Ваших батьків і родичів», «Ваш ідеал успішної в житті людини» та ін.

З метою формування у старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів і студентів закладів вищої освіти **оптимістичності (мотивації досягнення успіху)** рекомендуємо регулярно використовувати комплекс таких педагогічних технологій:

- міні-лекції на теми: «В чому полягає мотивація досягнення успіху?», «Які особливості мотивації уникнення невдач?», «У чому виявляється невиражена мотивація?» та ін.;

- дискусії на теми: «В чому відмінності між оптимістами і песимістами?», «З якою людиною приємніше спілкуватися: з життєрадісною чи «зклопотаною життям»?» та ін.;

- прес-конференції на теми: «Успішні люди – оптимісти чи песимісти?», «Як до себе ставляться успішні люди? Їх сильні та слабкі сторони» та ін.

Для формування у старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів і студентів закладів вищої освіти **суб'єктності (інтернального локус контролю)** рекомендуємо систематично застосовувати комплекс таких педагогічних технологій:

- міні-лекції на теми: «Особистість як суб'єкт власної життєдіяльності», «Локус контролю як умова конструювання і реалізації особистістю своїх життєвих планів» та ін.;

- дискусії на теми: «Які умови – внутрішні чи зовнішні найбільше впливають на особистісне самовизначення в ранній юності?» (зі старшокласниками), «Які умови – внутрішні чи зовнішні найбільше впливають на особистісне самовизначення у пізній юності?» (зі студентами), «Які умови – внутрішні чи зовнішні найбільше впливають на професійне самовизначення в ранній юності?» (зі старшокласниками), «Які умови – внутрішні чи зовнішні найбільше впливають на професійне самовизначення у пізній юності?» (зі студентами) та ін.;

- прес-конференції на теми: «Вплив зовнішніх і внутрішніх умов на успіхи відомих людей», «Вплив зовнішніх і внутрішніх умов на успіхи чи невдачі батьків, родичів» та ін.

Отже, підкреслимо, що дотримання психологами, вчителями загальноосвітніх шкіл і викладачами закладів вищої освіти розроблених нами рекомендацій сприятиме процесу формування життєвих планів у старшокласників і студентів зазначених освітніх закладів.

Резюмуючи результати проведеного формувального експерименту, відзначимо підтвердження припущення нашого дослідження про те, що інтенсифікації конструювання і реалізації старшокласниками загальноосвітніх навчальних закладів і студентами закладів вищої освіти своїх життєвих планів сприятиме застосування у навчально-виховному процесі програми психологічного супроводу їх формування, з огляду на емпірично встановлені психологічні умови досліджуваного процесу.

Загалом підкреслимо, що поставлену мету дослідження досягнуто, його завдання виконані, припущення – підтверджені. За узагальненням одержаних результатів дослідження, було зроблено загальні висновки та окреслено його перспективи.

Висновки до третього розділу

За результатами впровадження психологічного супроводу формування життєвих планів у особистості юнацького віку і перевірки припущення дослідження було зроблено такі висновки.

Психологічний супровід формування життєвих планів у старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів і студентів закладів вищої освіти реалізується за такими етапами: 1) просвітницька робота з вчителями, викладачами, психологами; 2) психологічна діагностика

особливостей і умов становлення життєвих планів у старшокласників, студентів експериментальних і контрольних груп; 3) проведення педагогічних (учителями, викладачами) і психологічних (психологами) технологій, що спрямовані на розвиток у старшокласників і студентів здатності конструювати осмислені та реалістичні життєві цілі та плани у всіх часових перспективах (близькій, віддаленій, далекій); оптимістичності (мотивації досягнення успіху); суб'єктності (інтернального локус контролю); 5) психологічна діагностика особливостей і умов становлення життєвих планів у старшокласників, студентів експериментальних і контрольних груп; 6) формулювання методичних рекомендацій психологам, вчителям загальноосвітніх навчальних закладів і викладачам закладів вищої освіти з формування життєвих планів у старшокласників і студентів.

Результати впровадження психологічного супроводу формування життєвих планів особистості юнацького віку підтверджують його ефективність. Розроблений нами психологічний супровід сприяв появі осмислених і реалістичних життєвих цілей і планів у всіх часових перспективах (близькій, віддаленій, далекій), мотивації досягнення успіху (оптимістичності) та інтернального локус контролю (суб'єктності) в багатьох старшокласників і студентів експериментальних груп. У контрольних групах таких змін не відбулося.

ВИСНОВКИ

У дисертації презентовано теоретичні та емпіричні результати розв'язання проблеми формування життєвих планів особистості юнацького віку, визначено психологічні умови та особливості досліджуваного процесу в ранній і пізній юності, розроблено програму його психологічного супроводу.

1. Життєві плани особистості пов'язані з її життєвим простором, життєвим шляхом, життєвою стратегією, життєвими і часовими перспективами, життєвим стилем і життєвими цілями. Однак найтіснішим є їх зв'язок із життєвими цілями, адже засобами їх досягнення є життєві плани. Життєві плани особистості є системою її рішень, що зумовлені особистими потребами, рівнем духовності та психологічними настановами.

Змістове наповнення життєвих планів особистості стосується її життєвих виборів (професійних, сімейних тощо), цінностей, потреб. Серед життєвих планів виокремлюють оптимальні та неоптимальні, що залежать від їх раціональності або нераціональності, адекватності чи неадекватності, стабільності або нестабільності. Оптимальність життєвих планів особистості залежить і від сили мотивації та чіткості стратегії їх реалізації.

Життєві плани особистості вирізняються конкретністю. Вони можуть конструюватися в межах віддаленої та близької часової перспективи. Завдяки цьому життєві плани особистості трансформуються в мотиви її життєдіяльності й поведінки. Конструювання життєвих планів особистості потрібно розглядати в контексті об'єктивних умов і суб'єктивного характеру її життєдіяльності.

2. Основними *психологічними умовами* розвитку особистості, як суб'єкта своєї життєдіяльності та конструювання життєвих планів, є такі: здатність особистості рефлексувати про об'єктивно та суб'єктивно зумовлені події свого життя в різних часових вимірах; ціннісно-смісловне ставлення особистості до навколишньої дійсності; усвідомлене ставлення особистості до себе як сучасника своєї епохи і самостійного активного «конструктора» власного життя і життєвих планів; здатність до прогнозування свого майбутнього, до складання життєвих планів і життєвої самореалізації; здатність визначати власні життєві цілі та життєві плани, з огляду на власне «Я»; узгодженість життєвих цілей і планів із індивідуальними особливостями особистості (цінностями, переконаннями, ставленнями (до особистого досвіду, об'єктивних життєвих подій), мотивами, прагненнями долати труднощі, потребами, вольовими якостями); об'єктивне ставлення особистості до непередбачуваних і незалежних від неї подій.

3. *Життєві плани* особистості юнацького віку є важливим складником її життєвої перспективи за часовим виміром; *життєві плани* є провідними засобами досягнення особистістю своїх життєвих цілей у контексті її життєвого шляху. В життєвих планах особистості віддзеркалюється усвідомленість нею власних життєвих цілей у хронологічному і змістовому ракурсах.

Ці плани презентують послідовність подій, що сприяє досягненню молодими людьми своїх життєвих цілей. В життєвому стилі юнаків відбивається своєрідність реалізації ними власних життєвих планів. Процес побудови життєвих планів актуалізується в юнацькому віці та може ускладнюватися на основі вікових та індивідуально-психологічних змін в її розвитку.

4. Емпіричне вивчення *особливостей становлення життєвих планів* показало, що в ранньому юнацькому віці вони стосуються більш віддаленої та менш близької часової перспективи, що характерно і для хлопців, і для дівчат. У пізньому юнацькому віці навпаки – менш віддаленої й більш близької часової перспективи, що також притаманно юнакам і юнкам.

Кількісні показники життєвих планів усіх респондентів у далекій часовій перспективі виявилися найменшими, порівняно з близькою і віддаленою часовою перспективою. В ранній юності їх кількість є дещо меншою, порівняно з пізньою юністю. В пізній юності особистість частіше рефлексує та глибше осмислює власні життєві плани як засоби реалізації їх цілей.

В ранньому юнацькому віці *зміст життєвих планів* особистості частіше стосується створення сім'ї, надбання приватної власності, закінчення загальноосвітнього навчального закладу й одержання атестату, вступу до закладу вищої освіти, досягнення навчальної успішності та вдалого працевлаштування в майбутньому.

В пізньому – закінчення закладу вищої освіти й одержання диплому, успішного працевлаштування, професіоналізму, створення сім'ї. Ієрархія пріоритетів у побудові життєвих планів у старшокласників і студентів є різною.

Однак, у ранній юності життєві плани хлопців частіше пов'язані зі створенням сім'ї, закінченням загальноосвітнього навчального закладу й одержанням атестату, успішним працевлаштуванням; у пізній – із закінченням закладу вищої освіти та одержанням диплому, успішним працевлаштуванням і професіоналізмом.

У дівчат раннього юнацького віку – зі створенням сім'ї, вступом до закладу вищої освіти й одержанням диплому і володінням приватною

власністю; пізнього – успішним працевлаштуванням, закінченням закладу вищої освіти й одержанням диплому та створенням сім'ї.

В ранній і пізній юності більшою реалістичністю характеризуються життєві плани, що сконструйовані особистістю у близькій часовій перспективі, меншою – у віддаленій і найменшою – у далекій.

Упродовж юнацького віку несуттєво збільшується кількість респондентів з мотивацією досягнення успіху і дещо зменшується з мотивацією уникнення невдач і невираженості мотиваційного полюсу щодо процесів конструювання і реалізації власних життєвих планів. Статистично значущих відмінностей за типами мотивації у різних групах, за статевою належністю респондентів, не встановлено. Значна кількість досліджуваних (майже половина в обох вікових групах) мотивована на уникнення невдач або ж їх мотиваційний полюс є невираженим.

Впродовж юнацького віку в половини респондентів встановлено зростання самостійності та відповідальності за конструювання і реалізацію власних життєвих планів, що підтверджується їх інтернальним локусом контролю.

Проведене емпіричне дослідження сприяло визначенню провідних психологічних умов формування життєвих планів особистості в юнацькому віці, а саме: здатність особистості конструювати осмислені й реалістичні життєві цілі та плани у всіх часових перспективах; оптимістичність у процесі побудови життєвих планів; суб'єктність як авторство життєвих планів.

Одержані емпіричні результати засвідчили недостатність впливу психологічних умов становлення життєвих планів старшокласників і студентів у звичайних умовах освітнього процесу і необхідність розробки і впровадження психологічного супроводу формування життєвих планів у особистості юнацького віку.

5. Формуванню життєвих планів у старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів і студентів закладів вищої освіти сприяє систематичне використання психологами, вчителями і викладачами цих освітніх закладів психологічного супроводу, що реалізовується поетапно.

Протягом формувального експерименту проводилася просвітницька і розвивальна робота з вчителями, викладачами та психологами загальноосвітнього навчального закладу і закладу вищої освіти, відповідно.

Проведено комплекс педагогічних і психологічних технологій, що спрямовані на розвиток у старшокласників і студентів здатності конструювати осмислені та реалістичні життєві цілі та плани у всіх часових перспективах; оптимістичності; суб'єктності.

Показово, що найбільшу значущість для молодих людей має досягнення життєвих планів, які стосуються щасливого сімейного життя, любові, дружби, матеріально забезпеченого життя і здоров'я. Водночас набули значущості показники творчості та краси, природи і мистецтва.

Здійснено психологічний аналіз особливостей і умов становлення життєвих планів у старшокласників і студентів експериментальної й контрольної груп після проведення формувального експерименту. Встановлено ефективність проведення психологічного супроводу з формування життєвих планів у особистості юнацького віку.

Сформульовано методичні рекомендації психологам, вчителям загальноосвітніх навчальних закладів і викладачам закладів вищої освіти з формування життєвих планів у старшокласників і студентів.

Проведене вивчення проблеми формування життєвих планів у особистості юнацького віку не охоплює всіх її аспектів. Більш глибокого теоретичного й емпіричного дослідження потребують питання, що стосуються визначення життєвих цілей і конструювання життєвих планів у

особистості підліткового віку та раннього зрілого віку, визначення специфіки психологічних умов їх розвитку на цих вікових етапах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова Г. С. Возрастная психология / Г. С. Абрамова. – М. : Академический Проект, 2001. – 704 с.
2. Абульханова К. А. Время личности и время жизни / К. А. Абульханова, Т. Н. Березина. – СПб. : Алетейя, 2001. – 304 с.
3. Абульханова-Славская К. А. Жизненные перспективы личности / К. А. Абульханова-Славская // Психология личности и образ жизни. – М. : Наука, 1987. – С. 137-145.
4. Абульханова-Славская К. А. Развитие личности в процессе жизнедеятельности / К. А. Абульханова-Славская // Психология формирования и развития личности. – М. : Просвещение, 1981. – С. 19-44.
5. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
6. Адлер А. Наука жить / А. Адлер ; пер. с англ. Е. О. Любченко, пер. с нем. А. А. Юдина. – К. : Port-Royal, 1997. – 288 с.
7. Адлер А. Очерки по индивидуальной психологии / А. Адлер. – М. : Изд-во «Когито-центр», 2002. – 220 с.
8. Анастаси А. Психологическое тестирование / А. Анастаси, С. Урбина. – СПб. : Питер, 2001. – 688 с.
9. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания / Б. Г. Ананьев. – М. : Наука, 1977. – 380 с.
10. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – СПб. : Питер, 2001. – 288 с.

11. Анциферова Л. И. К психологии личности как развивающейся системы / Л. И. Анциферова // Психология формирования и развития личности. – М. : Просвещение, 1981. – С. 140-147.
12. Анциферова Л. И. Личность в трудных жизненных условиях : переосмысливание, преобразование ситуаций и психологическая защита / Л. И. Анциферова // Психологический журнал. – 1994. – Т. 15. – № 1. – С. 5-12.
13. Анциферова Л. И. Психология формирования и развития личности / Л. И. Анциферова // Психология личности : хрестоматия по психологии ; сост. Л. В. Куликов. – СПб : Питер, 2000. – С. 207-213.
14. Астафьева И. Н. Виды жизненных планов и их индивидуально-психологические детерминанты : автореф. дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологии» / И. Н. Астафьева. – Ростов на Дону, 2011. – 19 с.
15. Балл Г. О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах) / Г. О. Балл. – Вид. 2-ге доп. – Житомир : Вид-во «Волинь», 2008. – 231 с.
16. Балл Г. А. Психология в рациогуманистической перспективе : избр. работы / Г. А. Балл. – К. : Основа, 2006. – 408 с.
17. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений. Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы / Э. Берн. – СПб : Спец. литература, 1992. – 400 с.
18. Бех І. Д. Виховання особистості / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – Кн. 1 : Особистісно орієнтований підхід : теоретико-технологічні засади. – 280 с.
19. Бех І. Д. Виховання особистості / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – Кн. 2 : Особистісно орієнтований підхід : науково-практичні засади. – 344 с.

20. Бех І. Д. Особистісно-орієнтована модель виховання як науковий конструкт [Електронний ресурс] / І. Д. Бех // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. праць. – Умань : УДПУ ім. Павла Тичини, 2002. – Вип. 3. – Режим доступу: http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkolu/3/vupysk_21.pdf
21. Бодалев А. А. Общая психодиагностика / А. А. Бодалев, В. В. Столин, В. С. Аванесов. – СПб. : Изд-во «Речь», 2004. – 440 с.
22. Божович Л. И. Проблемы формирования личности // Л. И. Божович ; под ред. Д. И. Фельдштейна. – М. : Изд-во «Ин-т практ. психологии» ; Воронеж : НПО «МОДЭК», 1997. – 352 с.
23. Божович Л. И. Этапы формирования личности в онтогенезе / Л. И. Божович // Возрастная и педагогическая психология. – М. : Изд-во МГУ, 1992. – С. 190-229.
24. Большая энциклопедия психологических тестов. – М. : Изд-во Эксмо, 2006. – 416 с.
25. Брушлинский А. В. Психология субъекта / А. В. Брушлинский. – М. : Институт психологии РАН; СПб. : Алетейя, 2003. – 272 с.
26. Брушлинский А. В. Психология субъекта в изменяющемся обществе / А. В. Брушлинский // Психологический журнал. – 1996. – № 6. – С. 30-41.
27. Булах І. С. Першоджерела генези моральної самосвідомості у підлітковому віці / І. С. Булах, М. І. Заяц (Гладкевич) // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – № 18 (42). – С. 63-70.
28. Булах І. С. Психологічні основи особистісного зростання підлітків : дис. ... доктора психол. наук : спец. 19.00.07 / Ірина Сергіївна Булах. – К., 2004. – 582 с.

- 29.Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітків : реалії та перспективи : монографія / І. С. Булах. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. – 340 с.
- 30.Булах І. С. Специфіка соціальної адаптації та самоздійснення особистості в підлітковому та юнацькому віці / І. С. Булах // Наукові записки : зб. наук. статей НПУ імені М. П. Драгоманова. – К. : НПУ, 1998. – Вип. 4. – С. 5-11.
- 31.Булах І. С. Специфіка становлення моральної самосвідомості підлітків як умови їх особистісного зростання / І. С. Булах, М. І. Заяц (Гладкевич) // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / За ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Вип. 16. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2012. – С. 75-84.
- 32.Бурлачук Л. Ф. Словарь-справочник по психодиагностике / Л. Ф. Бурлачук, С. М. Морозов. – СПб. : Изд-во «Питер», 2000. – 528 с.
- 33.Василюк Ф. Е. Жизненный мир и кризис. Типологический анализ кризисных ситуаций / Ф. Е. Василюк // Психологический журнал. – 1995. – Т. 19, № 3. – С. 90-101.
- 34.Василюк Ф. Е. Психология переживания / Ф. Е. Василюк. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 198 с.
- 35.Волков Б. С. Психология юности и молодости / Б. С. Волков. – М. : Академический проект : Трикста, 2006. – 256 с.
- 36.Выготский Л. С. Психология развития человека / Л. С. Выготский. – М. : Смысл : «Эксмо», 2005. – 1136 с.
- 37.Галян І. М. Психодіагностика / І. М. Галян. – 2-ге вид., стереотип. – К. : Академвидав, 2011. – 464 с.

- 38.Глэддинг С. Психологическое консультирование / С. Глэддинг. – 4-е изд. – СПб : Питер, 2002. – 736 с.
- 39.Гинзбург М. Р. Жизненные планы как проявление личностного самоопределения старшеклассников / М. Р. Гинзбург // Психологические условия формирования социальной ответственности школьников : сб. науч. трудов. – М. : Изд-во АПН СССР, 1987. – С. 18-22.
- 40.Гинзбург М. Р. Личностное самоопределение как психологическая проблема / М. Р. Гинзбург // Вопросы психологии. – 1988. – № 2. – С. 19-26.
- 41.Гинзбург М. Р. Психологическое содержание личностного самоопределения / М. Р. Гинзбург // Вопросы психологии. – 1994. – № 3. – С. 46-53.
- 42.Гладкевич М. І. Основні наукові підходи вітчизняних психологів до вивчення феномена «життєві плани особистості» / М. І. Гладкевич // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. – № 6 (51). – С. 70-77.
- 43.Гласс Дж. Статистические методы в педагогике и психологии / Дж. Гласс, Дж. Стэнли. – М. : Прогресс, 1976. – 496 с.
- 44.Головаха Е. И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи / Е. И. Головаха. – К. : Наукова думка, 1988. – 144 с.
- 45.Головаха Е. И. Психологическое время личности / Е. И. Головаха, А. А. Кроник. – К. : Наукова думка, 1984. – 207 с.
- 46.Гритчук Г. В. Гендерні уявлення як чинник формування індивідуального життєвого стилю в юності : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец.

- 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Г. В. Гритчук. – Хмельницький, 2008. – 20 с.
- 47.Гріньова О. М. Психологічні особливості авторського життєвого вибору в юнацькому віці / О. М. Гріньова // Вісник Одеського національного ун-ту. Серія : Психологічні науки. – 2018. – Т. 23. – Вип. 1 (47). – С. 155-159.
- 48.Гріньова О. М. Психологія проектування особистістю життєвого шляху : юнацький вік : монографія / Ольга Михайлівна Гріньова. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. – 464 с.
- 49.Григорович А. Формування життєвої компетентності старшокласників засобами квест-технологій / А. Григорович, О. Заяць, М. Гладкевич // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції [«Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті»], (м. Ченстохова-Ужгород-Дрогобич, 24-25 березня 2016 р.) / Полонійна академія в Ченстохові, Ужгородський національний університет, Дрогобицький державний педагогічний університет. – Ченстохова-Ужгород-Дрогобич : Посвіт, 2016. – С. 219–220.
- 50.Долинська Л. В. Тренінг особистісно-професійної зрілості / Л. В. Долинська, О. В. Темрук. – К. : Марич, 2010. – 128 с.
- 51.Заяць (Гладкевич) М. Виховання гендерної культури підлітків в сучасних суспільних умовах / М. Заяць (Гладкевич) // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції [«Трансформація особистості в умовах соціально-політичних та економічних змін»], (м. Чернівці, 17-18 травня 2007 р.) / Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, університет економіки та права «Крок». – Чернівці : Рута, 2007. – С. 324–326.
- 52.Джонсон Д. У. Тренінг общения и развития / Д. У. Джонсон. – М. : Прогресс, 2000. – 248 с.

53. Жизненный путь личности : вопросы теории и методологии социально-психологического исследования / Под ред. Л. В. Сохань. – К. : Наукова думка, 1987. – 277 с.
54. Жизнь как творчество / Под ред. В. И. Шинкарука, Л. В. Сохань и др. – К. : Наукова думка, 1985. – 302 с.
55. Заяц (Гладкевич) М. Вплив гендерних стереотипів на процес життєвого самовизначення в період дорослішання / М. Заяц (Гладкевич) // Актуальні проблеми практичної психології : зб. наук. праць. – Ч. 1. – Херсон : ПП Вишемирський В. С., 2008. – С. 138–140.
56. Заяц (Гладкевич) М. Система цінностей у контексті становлення життєвого плану особистості в ранній юності / М. Заяц (Гладкевич) // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції [«Формування цінностей сучасної особистості»], (м. Дрогобич, 20-21 вересня 2007 р.) / Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка // Молодь і ринок. – 2007. – № 8 (31). – С. 156–158.
57. Єрмаков І. Г. Життєвий проект особистості : від теорії до практики. Практико зорієнтований посібник / І. Г. Єрмаков, Д. О. Пузіков. – К. : «Освіта України», 2007. – 212 с.
58. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2008. – 512 с.
59. Киричук О. В. Психологія суб'єктивної активності особистості / О. В. Киричук. – К. : Либідь, 1993. – 227 с.
60. Климчук В. О. Математичні методи у психології : навч. посібн. для студ. психол. спец. / В. О. Климчук. – К. : Освіта України, 2009. – 288 с.
61. Ключева Н. В. Программы социально-психологического тренинга / Н. В. Ключева, М. А. Свистун. – Ярославль : Яросл. НПЦ «Психодиагностика», 1992. – 66 с.

62. Ковалев В. И. Личностное время и жизненный путь личности // В. И. Ковалев // Психология личности и время. – Ч. 1. – Черновцы : ЧГУ, 1991. – С. 5-15.
63. Ковалев В. И. Особенности личностной организации времени жизни / В. И. Ковалев // Гуманистические проблемы психологической теории ; под ред. К. А. Абульхановой-Славской. – М. : Наука, 1995. – 214 с.
64. Кон И. С. В поисках себя : Личность и ее самосознание / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1984. – 335 с.
65. Кон И. С. Жизненный путь как предмет дисциплинарного исследования / И. С. Кон // Человек в системе наук. – М. : Наука, 1989. – С. 471-483.
66. Кон И. С. Психология ранней юности / И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1989. – 255 с.
67. Кон И. С. Психология юношеского возраста (Проблемы формирования личности) / И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1979. – 175 с.
68. Костюк Г. С. Избранные психологические труды / Г. С. Костюк. – М. : Педагогика, 1988. – 304 с.
69. Кресан О. Д. Психологічні особливості переживання та усвідомлення особистістю життєвих подій : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Ольга Дмитрівна Кресан. – К., 2017. – 288 с.
70. Кресан О. Д. Психологічні аспекти переживання студентами життєвих подій майбутнього / О. Д. Кресан // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Т. IX : Загальна психологія. Історична психологія. Етнічна психологія. – Вип. 10. – 2016. – С. 178–187.

- 71.Кроник А. А. В главных ролях : Вы, Мы, Он, Ты, Я : Психология значимых отношений / А. А. Кроник, Е. А. Кроник. – М. : Мысль, 1989. – 204 с.
- 72.Кроник А. А. Субъективная картина жизненного пути как предмет психологического исследования / А. А. Кроник // Психология личности и образ жизни. – М. : Наука, 1987. – С. 149-152.
- 73.Кирейчева Е. В. Психологический тренинг развития Я-концепции / Е. В. Кирейчева, А. В. Кирейчев. – Ялта, 2006. – 80 с.
- 74.Кулагина И. Ю. Возрастная психология : полный жизненный цикл развития человека / И. Ю. Кулагина, В. Н. Колюцкий. – М. : Сфера, 2001. – 464 с.
- 75.Кутішенко В. П. Роль інтелектуального компоненту у становленні життєвих стратегій юнацтва / В. П. Кутішенко, С. О. Ставицька, Н. Г. Пилипенко // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – Т. VI. – Вип. 11. – К. - Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – С. 141-150.
- 76.Левенець А. Є. Психологічні особливості становлення життєвої перспективи в юнацькому віці : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Анна Євгенівна Левенець. – К., 2006. – 212 с.
- 77.Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1975. – 304 с.
- 78.Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики / А. Н. Леонтьев. – М. : МГУ, 1981. – 584 с.
- 79.Леонтьев Д. А. Выбор как деятельность : личностные детерминанты и возможность формирования / Д. А. Леонтьев, Н. В. Пилипко // Вопросы психологии. – 1995. – № 1. – С. 97-110.

80. Леонтьев Д. А. Жизнетворчество как практика расширения жизненного мира / Д. А. Леонтьев // Материалы сообщений 1-й Всероссийской научно-практической конференции по экзистенциальной психологии. – М. : Смысл, 2001. – С. 100-109.
81. Леонтьев Д. А. Психология смысла : природа, строение и динамика смысловой реальности / Д. А. Леонтьев. – М. : Смысл, 1999. – 487 с.
82. Леонтьев Д. А. Тест смысложизненных ориентаций (СЖО) / Д. А. Леонтьев. – 2-е изд. – М. : Смысл, 2000. – 18 с.
83. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості / С. Д. Максименко. – К. : Вид-во ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.
84. Максименко С. Д. Життєва позиція як фактор саморозвитку особистості / С. Д. Максименко, Г. Г. Шевченко // Психологія суб'єктивної активності особистості. – К. : Либідь, 1993. – С. 207-209.
85. Макшанов С. И. Психология тренинга : Теория. Методология. Практика : монография / Сергей Иванович Макшанов. – СПб. : Образование, 1997. – 238 с.
86. Малина О. Г. Психологічні особливості становлення стилю життя особистості в підлітковому і юнацькому віці : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / О. Г. Малина. – К., 2009. – 23 с.
87. Мандрикова Е. Ю. Современные подходы к изучению временной перспективы личности / Е. Ю. Мандрикова // Психологический журнал. – 2008. – Т. 29, № 4. – С. 54-65.
88. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – СПб. : Евруния, 2001. – 472 с.

89. Маслоу А. Самоактуализация личности и образование / А. Маслоу. – К. – Донецк : Институт психологии АПН Украины, 1994. – 52 с.
90. Мілютіна К. Л. Психологія зміни життєвої стратегії особистості : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / К. Л. Мілютіна. – К., 2013. – 36 с.
91. Мілютіна К. Л. Психологія зміни життєвої стратегії особистості / К. Л. Мілютіна // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія. – 2013. – № 38 (2). – С. 43-50.
92. Мілютіна К. Л. Траєкторії життєвого шляху особистості в динамічному середовищі : монографія / Катерина Леонідівна Мілютіна. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2012. – 298 с.
93. Мудрик А. В. Время поисков и решений или старшеклассникам о них самих / А. В. Мудрик. – М. : Просвещение, 1990. – 189 с.
94. Наследов А. Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных / А. Д. Наследов. – 2-е изд. – СПб. : Речь, 2006. – 392 с.
95. Ньюттен Ж. Мотивация, действие и перспектива будущего / Ж. Ньюттен ; под ред. Д. А. Леонтьева. – М. : Смысл, 2004. – 608 с.
96. Общая психодиагностика / [Под ред. А. А. Бодалева, В. В. Столина]. – М. : Изд-во Московского университета, 1987. – 304 с.
97. Оллпорт Г. Личность в психологии / Г. Оллпорт. – М. : КСП, СПб : Ювента, 1982. – 325 с.
98. Олпорт Г. Становление личности : избр. тр. / Г. Олпорт. – М. : Смысл, 2002. – 462 с.
99. Освітні технології / [О. М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська та ін.] ; за ред. О. М. Пехоти. – К. : Вид-во А. С. К., 2003. – 255 с.

100. Павелків Р. В. Вікова психологія / Р. В. Павелків. – К. : Кондор, 2011. – 468 с.
101. Панок В. Г. Життєвий шлях особистості як категорія прикладної психології / В. Г. Панок // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Психологічні науки. – 2014. – Вип. 2.12 (103). – С. 146-151.
102. Панок В. Г. Психологія життєвого шляху особистості : монографія / Віталій Григорович Панок, Галина Володимирівна Рудь. – К. : Ніка-Центр, 2006. – 277 с.
103. Пилипенко Н. Г. Інтелектуальний компонент у становленні життєвих стратегій молоді : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Н. Г. Пилипенко. – К., 2014. – 20 с.
104. Поліщук В. М. Вікові кризи в підлітковому і юнацькому віці : базові симптомокомплекси : монографія / Валерій Миколайович Поліщук. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2012. – 478 с.
105. Помиткіна Л. В. Вікові особливості прийняття стратегічних життєвих рішень у пізній юності / Л. В. Помиткіна // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – № 45 (69). – С. 145-151.
106. Помиткіна Л. В. Психологія прийняття особистістю стратегічних життєвих рішень : монографія / Любов Віталіївна Помиткіна. – К. : Кафедра, 2013. – 381 с.
107. Помиткіна Л. В. Психологія прийняття студентами стратегічних життєвих рішень : автореф. дис. ... доктора психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Л. В. Помиткіна. – К., 2013. – 40 с.
108. Помиткіна Л. В. Психолого-педагогічні умови підготовки студентів до прийняття стратегічних життєвих рішень / Л. В. Помиткіна // Науковий

- часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – № 39 (63). – С. 168-174.
109. Помиткіна Л. В. Психолого-педагогічні умови розвитку готовності студентів до прийняття стратегічного життєвого рішення з визначення власної життєвої позиції / Л. В. Помиткіна // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПУ України. – К. : В-во «Фенікс», 2013. – Т. XII. Психологія творчості. – Вип. 16. – С. 384-391.
 110. Посацький О. В. Психологічні особливості образу власного майбутнього в ранній юності : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / О. В. Посацький. – К., 2005. – 19 с.
 111. Посохова В. В. Соціально-психологічні особливості формування життєвих планів інтернет-залежної молоді : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.05 «Соціальна психологія. Психологія соціальної роботи» / В. В. Посохова. – К., 2006. – 20 с.
 112. Практическая психодиагностика. Методики и тесты / [редактор-составитель Д. Я. Райгородский]. – Самара : Издательский дом «БАХРАХ-М», 2001. – 672 с.
 113. Просандєєва Л. Є. Генеза самоцінності особистості в процесі соціалізації : монографія / Людмила Євгеніївна Просандєєва. – К. : Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2011. – 384 с.
 114. Просандєєва Л. Є. Психологічні засади розвитку самоцінності особистості в процесі соціалізації : автореф. дис. ... доктора психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Л. Є. Просандєєва. – К., 2012. – 45 с.

115. Прутченков А. С. Тренинг личностного роста : методические разработки занятий социально-психологического тренинга / А. С. Прутченков. – М. : МП «Новая школа», 1993. – 47 с.
116. Психология личности : словарь-справочник / под ред. П. П. Горностая, Т. М. Титаренко. – К. : Рута, 2001. – 320 с.
117. Психология человека от рождения до смерти. Полный курс психологии развития ; под ред. А. А. Реана. – СПб. : «прайм-ЕВРОЗНАК», 2005. – 416 с.
118. Рабочая книга практического психолога. Технология эффективной профессиональной деятельности. – М. : Издательский дом «Красная площадь», 1996. – 400 с.
119. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста / Ф. Райс. – СПб. : Издательство «Питер», 2000. – 624 с.
120. Резник Т. Е. Жизненные стратегии личности / Т. Е. Резник, Ю. М. Резник // Социологические исследования. – 1995. – № 12. – С. 100-105.
121. Резник Ю. М. Жизненные стратегии личности (опыт комплексного анализа) / Ю. М. Резник, Е. А. Смирнов. – М. : Ин-т человека РАН, Независимый ин-т гражданского общества, 2002. – 260 с.
122. Рейнуотер Дж. Это в ваших силах. Как стать собственным психотерапевтом / Дж. Рейнуотер. – М. : Прогресс, 1992. – 240 с.
123. Ремшмидт Х. Подростковый и юношеский возраст: проблемы становления личности / Х. Ремшмидт ; под ред. Т. А. Гудковой. – М. : Мир, 1994. – 319 с.
124. Рибалка В. В. Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора

- психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / В. В. Рибалка. – К., 1998. – 39 с.
125. Рибалка В. В. Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників : монографія / Валентин Васильович Рибалка. – К. : Деміур, 1998. – 160 с.
 126. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Роджерс ; пер. с англ., общ. ред. и предисл. Е. И. Исениной. – М. : «Прогресс», «Универс», 1994. – 480 с.
 127. Романова Е. С. Психодиагностика / Е. С. Романова. – СПб. : Питер, 2006. – 400 с.
 128. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. Человек и мир / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2003. – 512 с.
 129. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2001. – 720 с.
 130. Рудь Г. В. Формування життєвих перспектив у ранній юності : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Г. В. Рудь. – К., 2005. – 22 с.
 131. Савчин М. В. Вікова психологія / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. – К. : Академвидав, 2005. – 360 с.
 132. Сафин В. Ф. Психологический аспект самоопределения личности / В. Ф. Сафин, Г. П. Ников // Психологический журнал. – 1984. – Т. 5, № 4. – С. 65-73.
 133. Сидоренко Е. В. Методы математической обработки в психологии / Е. В. Сидоренко. – СПб. : ООО «Речь», 1998. – 350 с.

134. Слободчиков В. И. Психология развития человека : Развитие субъективной реальности в онтогенезе / В. И. Слободчиков, Е. И. Исаев. – М. : Школьная пресса, 2000. – 416 с.
135. Слободчиков В. И. Психология человека : Введение в психологию субъективности / В. И. Слободчиков, Е. И. Исаев. – М. : Школа-Пресс, 1995. – 384 с.
136. Словарь психолога-практика / Сост. С. Ю. Головин. – 2-е изд., перераб. и доп. – Мн. : Харвест, М. : АСТ, 2001. – 976 с.
137. Словарь-справочник по психологической диагностике / Отв. ред. Л. Ф. Бурлачук, С. М. Морозов, С. Б. Крымский. – К. : Наукова думка, 1989. – 200 с.
138. Смид Р. Групповая работа с детьми и подростками / Р. Смид. – М. : Генезис, 1999. – 272 с.
139. Снегирева Т. В. Личностное самоопределение в старшем школьном возрасте // Вопросы психологии. – 1989. – № 2. – С. 27-35.
140. Сохань Л. Життєва компетентність у технології життєздійснення / Л. Сохань, І. Єрмаков // Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство : наук.-метод. зб. – К. : Контекст, 2000. – 336 с.
141. Сохань Л. В. Искусство жизнетворчества. Предназначение. Жизнетворчество. Судьба : Социологические очерки, социально-психологические эссе, интервью, глоссарий / Л. В. Сохань. – К. : Изд-й Дом Дмитрия Бураго, 2010. – 576 с.
142. Ставицька С. О. Індивідуальні форми організації особистістю життєвого шляху / С. О. Ставицька, Н. Г. Пилипенко // Вісник Одеського національного ун-ту. Серія : Психологія. – Т. 19. – Вип. 1 (31). – Одеса : «Астропринт», 2014. – С. 314-323.

143. Ставицька С. О. Духовна самосвідомість особистості : становлення і розвиток в юнацькому віці : монографія / С. О. Ставицька. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, ТОВ Поліграф плюс, 2011. – 727 с.
144. Стил ь жи зни лич но сти. Те о ре ти че ские и ме то до ло ги че ские про бле мы / Под об щ. ред. Л. В. Со хан ь, М. В. Ки рил ло вой. – К. : На у ко ва дум ка, 1989. – 372 с.
145. Су час ний тлу ма чний сло вник ук ра їн сь ко ї мо ви : 50 000 слів / [За заг. ред. д-ра фі лол. н., про ф. В. В. Ду бі чин сь ко го]. – Х. : ВД «Ш ко ла», 2006. – 832 с.
146. Та тен ко В. А. Пси хо ло ги я в суб ь ект ном из ме ре нии / В. А. Та тен ко. – К. : Про сві та, 1996. – 404 с.
147. Та тен ко В. А. Суб ь ек т пси хи че ской ак тив но сти : по иск но вой па ра ди гмы / В. А. Та тен ко // Пси хо ло ги че ский жур на л. – 1995. – Т. 16, № 3. – С. 23-34.
148. Та тен ко В. О. Суб ь ект но-в чи н ко ва па ра ди гма в су час ній пси хо ло гії / В. О. Та тен ко // Лю ди на. Суб ь ек т. В чинок : Фі ло со ф сь ко-пси хо ло гі чні студії ; за заг. ред. В. О. Та тен ка. – К. : Ли бі дь, 2006. – С. 335-337.
149. Ти та ре нко Т. М. Жи ттє вий світ особ и стості : у ме жах і за ме жа ми бу ден но сти / Т. М. Ти та ре нко. – К. : Ли бі дь, 2003. – 376 с.
150. Ти та ре нко Т. М. При ро да ви бо ру : шля хи са мо ре а лі за ції особ и стості у її жи ттє во му сві ті / Т. М. Ти та ре нко // Пси хо ло гі чні пер спек ти ви. – 2001. – Вип. 1. – С. 67-76.
151. Ти та ре нко Т. М. Су час на пси хо ло гі я особ и стості / Т. М. Ти та ре нко. – К. : Ка ра ве ла, 2013. – 372 с.
152. Ти щен ко Л. В. Пси хо ло гі чні особ ли во сті жи ттє вих пер спек тив сту ден тів з об ме же ни ми функ ці на ль ни ми мо жли во стя ми : ав то ре ф. дис.

- ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / Л. В. Тищенко. – К., 2010. – 26 с.
153. Тодорів Л. О. Психологічні умови формування життєвих перспектив у ранній юності (когнітивний аспект) : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Л. О. Тодорів. – К., 2000. – 20 с.
154. Тодорів Л. О. Рання юність як період становлення життєвих перспектив (когнітивний аспект) / Л. О. Тодорів // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2000. – № 1 (8). – С. 90-99.
155. Толстых Н. Н. Жизненные планы подростков и юношей / Н. Н. Толстых // Вопросы психологии. – 1984. – № 3. – С. 79-86.
156. Толстых Н. Н. Программа развития временной перспективы и способности к целеполаганию у учащихся 15-16 лет / Н. Н. Толстых // Руководство практического психолога ; под ред. И. В. Дубровиной. – 6-е изд. – М. : Академический проект, 2002. – 128 с.
157. Толстых Н. Н. Роль временной перспективы в развитии личности и индивидуальности в юношеском возрасте / Н. Н. Толстых // Научные основы прикладной психологии. Тезисы докладов. – М., 1988. – С. 151-152.
158. Толстых Н. Н. Устремленность к будущему и удовлетворенность настоящим / Н. Н. Толстых // Формирование личности в переходный период : от подросткового к юношескому возрасту / Под ред. И. В. Дубровиной – М. : Педагогика, 1987. – С. 49-54.
159. Тренинг «Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение» / [составитель Н. Л. Кучинская]. – Минск : Учреждение образования «Белорусский государственный университет

информатики и радиоэлектроники», 2014. – Электронный ресурс : https://www.bsuir.by/m/12_100229_1_91314.pdf

160. Тренинг развития жизненных целей : [под ред. Е. Г. Трошихиной]. – СПб. : Речь, 2001. – 216 с.
161. Федорчук В. М. Тренінг особистісного зростання / В. М. Федорчук. – К. : «Центр учбової літератури», 2014. – 250 с.
162. Фельдштейн Д. И. Психология развивающейся личности : избранные психологические труды / Д. И. Фельдштейн. – М. : Ин-т практической психологии ; Воронеж : МОДЭК, 1996. – 512 с.
163. Формирование личности в переходный период : от подросткового к юношескому возрасту / Под ред. И. В. Дубровиной – М. : Педагогика, 1987. – 184 с.
164. Формирование личности старшеклассника / Под ред. И. В. Дубровиной. – М. : Педагогика, 1989. – 169 с.
165. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі / В. Франкл ; пер. О. Замойської. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2016. – 160 с.
166. Франкл В. Основы логотерапии. Психотерапия и религия / В. Франкл. – СПб. : Речь, 2000. – 430 с.
167. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М. : Прогресс, 1990. – 367 с.
168. Фрейджер Р. Личность. Теории, упражнения, эксперименты / Р. Фрейджер, Д. Фейдимен. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2004. – 608 с.
169. Фромм Э. Человек для себя / Э. Фромм. – М. : Астрель, 2012. – 315 с.
170. Хьелл Л. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб : Питер, 2001. – 608 с.

171. Хавула Р.М. Роль особистої автономії у побудові життєвої перспективи в юнацькому віці / Р. М. Хавула // Проблеми гуманітарних наук : зб. наук. праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка ; Ред. кол. Н. Скотна, І. Галян. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2015. – Вип. 35. Психологія. – С. 313-323.
172. Чудновский В. Э. Смысл жизни и судьба / В. Э. Чудновский. – М. : Akademia, 1997. – 214 с.
173. Чудновский В. Э. Смысл жизни : проблема относительной эмансипированности от «внешнего» и «внутреннего» / В. Э. Чудновский // Психологический журнал. – 1995. – Т. 16, № 2. – С. 15-26.
174. Шевченко Н. Ф. Характеристики життєвих стратегій у представників незахищених верств населення / Н. Ф. Шевченко // Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. «Психологія». – 2012. – Вип. 43 (1). – С. 209-217.
175. Эриксон Э. Идентичность : юность и кризис / Э. Эриксон. – М. : Прогресс, 1996. – 344 с.
176. Юнг К. Сознание и бессознательное / К. Юнг. – СПб. : Университетская книга, 1997. – 544 с.
177. Юнг К. Г. Структура психики и процесс индивидуации / К. Г. Юнг. – М. : Наука, 1996. – 269 с.
178. Якиманская И. С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе / И. С. Якиманская. – М. : Сентябрь, 1996. – 96 с.
179. Якиманская И. С. Технология личностно-ориентированного образования / И. С. Якиманская. – М. : Сентябрь, 2000. – 176 с.

180. Ямницький В. М. Розвиток життєтворчої активності : теорія та експеримент : монографія / Вадим Маркович Ямницький. – Одеса : ПНЦ АПН України – СВД Черкасов М. П., 2006. – 362 с.
181. Ямницький В. М. Психологічні чинники розвитку життєтворчої активності особистості в дорослому віці : автореф. дис. ... доктора психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / В. М. Ямницький. – К., 2005. – 40 с.
182. Ямницький В. Системний аналіз феномена життєтворчості особистості / В. Ямницький // Психологія і суспільство. – 2009. – № 4. – С. 145-152.
183. Яновська Л. В. Динаміка здатності до життєтворчості особистості у дорослому віці : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Л. В. Яновська. – Одеса, 2006. – 19 с.
184. Allport G. W. Becoming : Basic considerations for a psychology of personality / G. W. Allport. – New Haven : Ct. Yale Univ. Press, 1956. – 106 p.
185. Adler A. The cours of human life as a psychological problems / A. Adler. – Human Development, 1968. – № 3. – P. 184-200.
186. Büller Ch. Der menschliche Lebenslauf als psychologisches Problem / Ch. Büller. – Gottingen : Hogrefe, 1959. – 181 s.
187. Erikson E. Identity and the life cycle / E. Erikson. – New York : Norton, 1980. – 191 p.
188. Hladkevych M. A system of Values in the context of a Life Plan Formation during the period of Early Youth / M. Hladkevych // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. – № 1 (46). – С. 78-81.

189. Hladkevych M. Psychological analysis of research of individual life plan formation and it's forming conditions during youth period / M. Hladkevych // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. – 2017. – V (55), Issue 127. – P. 60-62.
190. Frank L. K. Time perspective / L. K. Frank // Journal of social Philosophy. – 1939. – Vol. 4. – P. 556.
191. Lewin K. Field theory in social science: selected theoretical papers / K. Lewin. – Westport, Conn : Greenwood Press, 1951. – 346 p.
192. Maslow A. H. Motivation and Personality / A. H. Maslow. – New York : Harper and Row, 1970. – 369 p.
193. Milutina E. L. Influence informal socializing of the life satisfaction of youth / E. L. Milutina // The Unity of Science : International Scientific Periodical Journal. – 2016. – № 5. – P. 80-84.
194. Nuttin J. Future time Perspective and Motivation / J. Nuttin. – Leuven : Leuven University press ; Hillsdale : Associates, 1985. – 235 p.
195. Nuttin J. Motivation et perspectives d' Avenir / J. Nuttin. – Louvain : Studia Psychol, 1980. – 304 p.
196. Zayats O. Education management as the component of social management system / O. Zayats, A. Hryhorovych, M. Hladkevych // Periodyk naukowy Akademii Polonijnej, Częstochowa, Akademia Polonijna w Częstochowie. – 2017. – 22, nr 3. – P. 36-42.
197. Yamnytsky V. Life Perspectives of personality akmeperiod in the context of psychology of life creation // V. Yamnytsky. – 2018. – 16 (6). – P. 213-227.

ДОДАТКИ

Додаток А

Шановні друзі! Дякуємо за участь у науковому дослідженні!
Відповідайте, будь ласка, щиро. Усі результати конфіденційні!
Спочатку, зазначте, будь ласка, деякі відомості про себе.

Ваш вік _____ років _____ місяців Стать _____
Ім'я та перша літера прізвища _____ Клас (група) _____

**Бланк опитувальника методика мотиваційної індукції (авт.
Ж. Нюттен [194; 195], адапт. Н. М. Толстих [164])**

Спочатку протягом 10 хв. у 1-му стовпці напишіть, будь-ласка, до 25-ти різних закінчень речення «Я хочу...». Після цього у 2-му стовпці відзначте точний термін виконання кожного бажання, а в 3-му – можливості та шляхи його реалізації.

№ з/п	Я хочу	Коли	Яким чином
1.			
2.			
3.			
4.			
5.			
6.			
7.			
8.			
9.			
10.			
11.			

12.			
13.			
14.			
15.			
16.			
17			
18.			
19			
20.			
21.			
22.			
23.			
24.			
25.			

Додаток Б

Бланк опитувальника «Моє ставлення до життя»

(авт. І. С. Булах [28; 29], модиф. М. І. Гладкевич)

Психологи прагнуть вивчити дуже важливу проблему, яка пов'язана зі ставленням молоді до життя. Їм необхідно проаналізувати, які проблеми виникають на Вашому життєвому шляху. Підкресліть один з поданих або за потреби напишіть свій варіант відповіді.

1. Чи замислювалися Ви над тим, що таке життя?

1) так; 2) інколи думаю; 3) можливо, але точно не пригадую; 4) дуже рідко; 5) ні, про це я не думаю.

2. Якщо зможете, то відповідайте: «Жити, на мою думку, це означає...»

3. Що найбільше всього Ви цінуєте в житті? (Вибрати лише одну цінність і підкреслити її):

1) свободу; 2) дружбу; 3) справедливість; 4) вірність; 5) красу; 6) любов; 7) відданість; 8) чесність; 9) віру; 10) чи щось інше, зазначте: _____

4. На Вашу думку, в майбутньому для Вас було б краще:

1) закінчити школу (університет) і влаштуватися на роботу; 2) поступити у вищий навчальний заклад; 3) поступити на престижні курси, щоб швидко отримати вигідну роботу; 4) поступити у вищий приватний заклад, де отримати спеціальність, пов'язану з бізнесом; 5) поступити у вищий

юридичний заклад; 6) пов'язати своє життя з мистецтвом, культурою; 7) чи щось інше, зазначте: _____

5. Чи турбують Вас проблеми сьогодення?

1) так; 2) ніколи; 3) дуже рідко; 4) намагаюся про них не думати; 5) інколи.

6. Якщо у Вас існують життєві труднощі, то вони скоріше пов'язані з:

1) взаємостосунками з батьками (братом, сестрою); 2) взаєминами з друзями; 3) взаємостосунками з учителями (викладачами); 4) можливо, щось інше, зазначте: _____

7. Чи є у Вас бажання закінчити школу (університет) і включитися у професійну діяльність?

1) так; 2) не дуже; 3) мабуть ні, не впевнений; 4) ще не думав про це; 5) ні, в жодному випадку.

8. Чи ставили Ви вже серйозно питання перед собою про вибір майбутньої професії (професійної діяльності)?

1) так; 2) намагаюся про це думати; 3) не поспішаю з цим; 4) мені поки що все одно; 5) думаю, що про це рано думати; 6) за мене вирішуватимуть батьки; 7) прийде час, ситуація покаже, що вибрати.

9. Для Вас зайняти надійну позицію означає: (Вибрати тільки одну позицію і підкреслити її)

1) зайняти високий статус (першість) у класі (групі); 2) бути авторитетним у близькому оточенні, серед друзів; 3) мати доброзичливі стосунки з батьками, так щоб вони рахувалися зі мною; 4) добитися престижу в школі (університеті), в основному, бути визнаним вчителями (викладачами); 5) остаточно змінити позицію юнака на позицію дорослого; 6) обов'язково бути відповідальним у будь-якій ситуації і в будь-якій ролі; 7) бути спрямованим на допомогу близьким людям: друзям, родичам, батькам і тим,

хто допомагає мені; 8) реалізувати одну позицію – робити добро для всіх людей.

10. Якщо б у Вас зараз була можливість включитися у трудову діяльність так, щоб вона не заважала заняттям у школі (університеті), то Ви б:

1) обов'язково став би підробляти, щоб допомогти сім'ї; 2) безперечно, працював би, щоб були власні гроші; 3) так, працював би, адже це підвищило б авторитет серед друзів; 4) мені важко відповісти на це питання, не знаю; 5) ні, мені в цьому немає потреби; 6) ні, прийде час, тоді й буду працювати.

11. На зароблені Вами гроші (чи отримані в дарунок від батьків) Ви б купили:

1) сувенір для подруги (друга); 2) подарунок матері; 3) витратив би на телефон (гаджет); 4) купив би квитки (в кінотеатр, в театр, на концерт); 5) нам важко передбачити Ваші потреби, тому підкажіть. Це може бути:

12. Захоплення (різні хобі) людини, як вважають психологи, стосується того, чим заповнений життєвий простір людини у вільний час. Приємне проведення вільного часу у Вас пов'язане:

1) З глибоким інтересом до сучасної музики:

а) мені подобається співак _____

б) мені подобається співачка _____

в) мені подобаються групи _____

2) З глибоким інтересом до художньої літератури:

а) мені подобаються пригодницькі романи (яких авторів?) _____

в) мені подобається класична література (яких авторів?) _____

г) можливо, щось інше _____

3) Я прихильник цікавих телевізійних програм для молоді, тому часто дивлюся _____

4) Найбільшу насолоду отримую від гарного художнього кінофільму за жанром:

а) мелодрама; б) супербойовик; в) психодрама; г) пригодницький;
д) інше _____

5) Найкраще для мене – це зустріч з друзями:

а) на вулиці; б) у когось дома; в) на спортивних тренуваннях; г) на прогулянці з собакою; д) інше _____

6) Можливо щось ще. Відзначте свої захоплення;

а) _____

б) _____

в) _____

Додаток В

Бланк методики «Мотивація успіху і страх невдач»

(авт. А. О. Реан [58])

Уважно прочитайте усі твердження. Якщо Ви погоджується з твердженням, то напишіть знак «+», якщо ні – знак «-». Відповідайте досить швидко.

№ з/п	Твердження	«так» чи «ні»
1.	Включаючись у роботу, сподіваюся на успіх.	
2.	У діяльності активний.	
3.	Схильний до прояву ініціативи.	
4.	При виконанні відповідальних завдань намагаюся, за можливості, знайти причини відмовитися від них	
5.	Часто обираю крайнощі: або знижено легкі завдання, або нереально важкі.	
6.	Зіштовхуючись з труднощами, зазвичай, не відступаю, а шукаю шляхи їх подолання.	
7.	При чергуванні успіхів і невдач схильний до переоцінки своїх успіхів.	
8.	Продуктивність діяльності переважно залежить від моєї цілеспрямованості, а не від зовнішнього контролю.	
9.	При виконанні досить важких завдань в умовах обмеженого часу результативність моєї діяльності погіршується.	
10.	Я схильний виявляти наполегливість при досягненні цілі.	
11.	Я схильний планувати своє майбутнє на досить віддалену перспективу.	
12.	Якщо ризикую, то з розумом, а не безшабашно.	
13.	Я не дуже наполегливий у досягненні цілі, особливо, якщо відсутній зовнішній контроль.	
14.	Переважно ставлю перед собою середні за складністю чи дещо завищені, однак досяжні цілі.	

15.	У випадку невдачі при виконанні завдання його привабливість для мене знижується.	
16.	При чергуванні успіхів і невдач я більше схильний до переоцінки своїх невдач.	
17.	Надаю перевагу плануванню свого майбутнього лише на найближчий час.	
18.	При роботі в умовах обмеженого часу результативність діяльності у мене покращується, навіть якщо завдання є досить важким.	
19.	У випадку невдачі я, зазвичай, не відмовляюся від поставленої цілі.	
20.	Якщо я сам обрав для себе завдання, то у випадку невдачі його привабливість лише зростає.	

Додаток Д

Бланк методики «Когнітивна орієнтація (локус контролю)»

(авт. Дж. Роттер, модиф. О. П. Єлісєєва [58])

Вам запропоновані парні твердження. Виберіть з кожної пари одне твердження, з яким Ви згодні більшою мірою, та обведіть кружечком літеру, що йому відповідає – «а» або «б».

1. а) діти потрапляють у біду тому, що батьки надто часто їх карають;
б) в наш час неприємності відбуваються з дітьми найчастіше за все тому, що батьки надто м'яко ставляться до них;
2. а) багато невдач відбувається від невезіння;
б) невдачі людей є результатом їх власних помилок;
3. а) одна з основних причин, із якої здійснюються аморальні вчинки, полягає в тому, що оточуючі миряться з ними;
б) аморальні вчинки будуть відбуватися завжди, незалежно від того, наскільки старанно оточуючі намагаються їм запобігти;
4. а) зрештою до людей приходить заслужене визнання;
б) на жаль, заслуги людини часто залишаються невизнаними;
5. а) думка, що вчителі несправедливі до учнів, неправильна;
б) багато учнів не розуміють, що їх оцінки можуть залежати від випадкових обставин;
6. а) успіх керівника багато в чому залежить від вдалого збігу обставин;
б) здібні люди, які не стали керівниками, самі не використали свої можливості;

7. а) як би Ви не намагалися, деякі люди все одно не будуть симпатизувати Вам;

б) той, хто не зумів завоювати симпатії оточуючих, просто не вміє ладнати з іншими людьми;

8. а) спадковість грає головну роль у формуванні характеру та поведінки людини;

б) лише життєвий досвід визначає характер і поведінку;

9. а) я часто помічав справедливість прислів'я: «Чому бути – того не минути»;

б) на мою думку, краще прийняти рішення і діяти, ніж сподіватися на долю;

10. а) для хорошого фахівця навіть перевірка з пристрасстю не становить труднощів;

б) навіть добре підготовлений фахівець зазвичай не витримує перевірки з пристрасстю;

11. а) успіх є результатом старанної роботи і мало залежить від везіння;

б) щоб добитися успіху, потрібно не прогаяти зручного випадку;

12. а) кожен громадянин може здійснювати вплив на важливі державні рішення;

б) суспільством керують люди, яких висунули на важливі державні пости, а рядова людина мало що може зробити;

13. а) коли я будує плани, то завжди впевнений, що можу їх реалізувати;

б) не завжди розсудливо планувати далеко наперед, адже багато чого залежить від того, як складуться обставини;

14. а) є люди, про яких можна сміливо сказати, що вони нехороші;

б) в кожній людині є щось хороше;

15. а) здійснення моїх бажань не пов'язано з везінням;

- б) коли не знаю, як діяти, підкидають монетку, на мою думку, в житті часто можна вдаватися до цього;
16. а) керівником стають завдяки щасливому збігу обставин;
б) щоб стати керівником, потрібно вміти управляти людьми – везіння тут ні до чого;
17. а) більшість із нас зовсім не можуть впливати серйозно на події в світі;
б) беручи активну участь у суспільному житті, люди можуть управляти подіями в світі;
18. а) більшість людей не розуміють, наскільки їх життя залежить від випадкових обставин;
б) насправді такого явища, як везіння, не існує;
19. а) завжди потрібно визнавати власні помилки;
б) зазвичай, краще не підкреслювати своїх помилок;
20. а) важко дізнатися, чи дійсно Ви подобаєтеся людині;
б) кількість Ваших друзів залежить від того, наскільки Ви викликаєте прихильність інших до себе;
21. а) зрештою неприємності, які трапляються з Вами, врівноважуються приємними подіями;
б) більшість невдач є результатом відсутності здібностей, незнання, лінощів;
22. а) якщо докласти досить зусиль, то формалізм і бездушність можна викоренити;
б) є речі, з якими важко боротися, тому формалізм і бездушність не викоренити;
23. а) інколи важко зрозуміти, на чому базують керівники, коли висувують людину на заохочення;
б) заохочення залежить від того, наскільки старанно людина трудиться;

24. а) хороший керівник очікує від підлеглих, щоб вони самостійно вирішували, що повинні робити;
б) хороший керівник чітко дає зрозуміти, в чому полягає робота кожного підлеглого;
25. а) я часто відчуваю, що мало впливаю на те, що відбувається зі мною;
б) не вірю, що випадок чи доля можуть грати важливу роль у моєму житті;
26. а) люди самотні тому, що не виявляють дружелюбності до оточуючих;
б) марно надміру намагатися привернути до себе людей: якщо ти їм подобаєшся, то подобаєшся;
27. а) характер людини залежить, переважно, від її сили волі;
б) характер людини формується, переважно, в колективі;
28. а) те, що зі мною трапляється, – це справа моїх власних рук;
б) іноді я відчуваю, що моє життя розвивається незалежно від мене;
29. а) я часто не можу зрозуміти, чому керівники чинять так, а не інакше;
б) зрештою, за погане керівництво організацією відповідальні самі люди, які в ній працюють.